

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

№ 3 1992

Р.Г.СИМОНЕНКО

**ВІЧНОЖИВІ ГІЛКИ УКРАЇНИ:
ПІВНІЧНА БУКОВИНА Й
ПІВДЕННА БЕССАРАБІЯ**

КИЇВ

Симоненко Рем Георгійович, д.і.н., проф., зав. відділом
Інституту історії України АН України

Автори вміщених матеріалів висловлюють свою особисту
думку, що не обов'язково збігається а точкою зору редколегії

Редколегія: С.В.Кульчицький (головний редактор),
В.Ф.Верстюк, В.М.Даниленко, В.С.Коваль, О.Ф.Овсієнко,
В.А.Смолій, О.І.Ганжа (відповідальний секретар), І.С.Хміль.

Літературний редактор В.В.Стехун.
Оригінал - макет підготувала С.К.Тарасенко

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією
обов'язкове.

© Інститут історії України АН України

Доводиться
стверджувати
загальновідоме

Повсюдні й природні прагнення вирватися із задушливих обіймів унітарної наддержави позначені не лише добрим і радісним. Політичні амбіції, територіальні претензії опалили Закавказзя і Прибалтику, Середню Азію й Кавказ, далеку Туву та сусідню Молдову.

Полум'я міжнародних конфліктів оминає Україну. Незважаючи на певні ускладнення, становище в ній в цілому стабільне. Тут в обстановці взаємоповаги розв'язується непроста проблема відновлення національно-державного утворення в Криму. Добре загалом складатися відносини із сусідами - Росією та Білорусією. В угодах з ними окремо передбачено взаємне визнання існуючих кордонів. З Молдовою такої угоди немає. Зазначимо, не з вини України.

Це викликає тим більшу занепокоєність, оскільки безпосередньо на державному кордоні України, на етнічній українській території тривають запеклі бойові дії. На берегах Дністра йде справжня війна. Потік біженців а Придністров'я на Одещину, Кіровоградщину й Вінничину на початку липня 1992 р. вже перейшов за 50 тисяч. Руйнування гідроелектростанції і нафтосховищ на Дністрі обернеться справжньою екологічною катастрофою. В небезпеці родючі українські чорноземи, водопостачання одеського регіону, доля і життя мільйонів людей.

Те, що діється на кордоні України, нестерпно болить її народу, загрожує нормальному процесу будівництва української державності.

Нині ширшає розуміння того, що на криваві драми у Придністров'ї впливають плани приєднання Молдови до Румунії. У Бухаресті й Кишиневі діють прибічники включення до складу останньої не тільки молдавських, а й українських земель. Про це заявив румунський парламент ще у 1991 р. Ним було прийнято декларацію, у якій оспівуються "версальські домовленості та європейський порядок, що склався після першої світової війни" і, додамо, вдавалось навіки розчленувати українські землі. Зовсім не рахуючись а історичними реаліями, правовими нормами та національними інтересами України, румунський парламент проголосив: "Жодна політика, в тому числі навіть сталінська, не змогла знищити того, що Бессарабія, округ Герца та

Північна Буковина належать Румунії". Одразу виникає запитання: Чи потрібний Сталін для визначення національної приналежності того чи іншого регіону? Посилання на нього недоречні. В даному разі вони ображають. Є достатньо підстав для того, щоб визначити межі етнічної території. У липневій (1991 р.) заяві Верховної Ради України чітко і недвозначно розставлено належні акценти з приводу декларації парламенту Румунії. Послідовна позиція Верховної Ради України, схвалений нею 24 серпня 1991 р. Акт про незалежність, нарешті, тверда воля її народу, висловлена на референдумі 1 грудня, в надійними запоруками дальшого єднання й розквіту української нації, всіх її вічноживих гілок. Це розуміють і за межами України. Зазіхання на українські землі, приховані довільними посиланнями на так зване "історичне право", цілять у саме існування української державності. Страх перед всенародним волевиявленням у переддень референдуму 1 грудня активізував і запеклих противників незалежної України, і заповзятих претендентів на її землі. Органічний зв'язок між недобрим ставленням до української державності й посяганнями на її території продемонструвала заява Бухареста в середині листопада 1991 р. У тодішній центральній пресі промайнула коротенька кореспонденція: "Проти проведення референдуму про незалежність України 1 грудня ц.р. виступили 13 політичних партій та масових рухів Румунії. Як повідомляв агентство Ройтрес, у їх спільній декларації відзначається, що референдум матиме негативні наслідки "для румунських територій, незаконно анексованих Радянським Союзом у 1940 р."

Навряд чи можна закинути московським засобам масової інформації брак матеріалів, у яких би викладалися претензії на українські землі Бессарабії та Північну Буковину. Не знайшлося тільки місця для ознайомлення з позицією парламенту України, українського народу щодо цього. Натомість ці засоби широко послуговувалися аматорськими трактовками гострих проблем, їх історичних коренів.

Історичні міфи та
політична
безвідповідальність

Автором однієї з перших статей,
яка акомпанувала територіальним
претензіям на українські землі,
виступив на шпальтах "Известий"

Е.Кондратов, який за його власною заявою, є росіянином, що "вчив молдавську мову за румунськи-

ми підручниками". Довільно змалював він минуле Бессарабії, зачепивши також Буковину.

Не піддаватимемо сумніву добрі наміри "Известий". У статті міститься чимало цікавих думок і тверезих тверджень. І все ж, на наш погляд, не можна переконливо і щиро критикувати політички прожекти п.Жириновського, підходячи до історії на кшталт того ж Жириновського, а саме - розглядаючи Бессарабію та Буковину більше того, навіть територію між Дністром та Бугом як арену історичного розвитку тільки молдавської нації. На превеликий каль, подібне фактично стверджується і у збірнику документів, виданому під егідою парламенту Молдови в червні 1992 р. - у самий переддень вирішального загострення бойових дій у Придністров'ї. Що ж до журналістських вправ, які заповнили сторінки масових видань, то вони пройшлися до вподоби окремим офіційним дипломатичним особам. Гарячкуватих авторів сенсаційних статей підносять при цьому у ранг "істориків" (про "перебудову" професійних істориків йтиметься окремо). Саме їх мав на увазі тимчасовий повірений у справах Румунії в Москві К.Грибу, коли заявив у "Независимой газете": "Наскільки я знаю, нині історики визнають той факт, що територія між Прутом і Дністром є споконвічно румунською землею".

Тугою за "історичною територією", "історичними кордонами", посиланнями на "історичні несправедливості" - всіма цима нарочитими апеляціями до минулого чи не завжди послуговуються політики, висуваючи претензії до інших держав і націй. Однак безперспективно й небезпечно будувати політику на сумнівних історичних підвалинах, тим більше, на свідомих викривленнях. Згадаймо, як рішучо виступав проти цього М.П.Драгоманові Засуджуючи дилетантизм в історії та легковажний підхід до неї, він дав, мабуть, наймісткішу формулу щільного взаємозв'язку між науковими знаннями минулого і правильним розумінням процесів сьогодення та перспектив їх розвитку. "...Звісно, - наголошував М.П.Драгоманов, - для політики потрібна історія як для медицини фізіологія".

Історія конче потрібна політикові. Однак реальна, правдива, а не змінювана щоразу на догоду політичним амбіціям. Фальсифікація ж минулого нерідко замішана на крові й нарузі, над долею людей і націй.

"Історичні підстави" неспроможні "облагородити" сумнівні територіально-політичні домагання, що висуваються від імені однієї нації щодо іншої. Принагідно забувається, що вимоги "передачі" територій - не кабінетне перенесення кордонів на топографічних, учбових або політичних картах. Це - перекроювання долі людей, зневажання історичної пам'яті, невиліковне порушення органічного зв'язку сучасного й прийдешнього, душевного спокою й вистражданих життям перспектив на майбутнє. Історія в цьому випадку не тільки політизується. Відбувається її штучне розщеплення. Спільне в житті народів піддається не лише одностороннім, а й упередженим оцінкам. І це особливо боляче, коли йдеться про історію українського та молдавського народів, яким доля визначила бути сусідами у сиву давнину і яким судилося залишатися ними у прийдешньому. Особливо небезпечно, коли йдеться про довголітню перспективу міжнародних, міждержавних відносин.

Що й говорити, такий підхід має обмаль спільного із справжнім призначенням фахівців. Можливо колись, бажано у недалекому майбутньому, буде створений кодекс історика. До нього мав би увійти заклик О.Т.Гончара до розуму, серця й сумління дослідників минулого - "прагнути, щоб з багатющого матеріалу історії... творчо видобувати моральний гуманістичний досвід, співзвучний потребам нової епохи, дух людяності. Не розпалюванню ворожнечі, не ескалації ненависті, а лише цілям гуманізації життя повинна служити історія...".

Але попри всі мудрі й вистраждані міркування дійсність надто рідко вбігається а ними. На відповідь чекають всі питання, що виникають. Не лише реальні, досі не вирішені проблеми минулого, а й пов'язані з ретроспективним відгомном сьогоднішніх, часом надуманих пристрастей. Останні також вимагають ретельної відповіді. Чіткої позиції слід дотримуватись і щодо тих питань, які попри всю свою ірраціональність - стосуються Історичного підґрунтя територіальних вимог, що пред'являються сьогодні Україні.

Невикорінні відмітини слов'янства і українства

Аргументи, за допомогою яких обґрунтовують домагання щодо задністровської частини Одеської та всієї Чернівецької областей, торкаються не лише усього періоду історії українського та молдавського народів, а й передісторії

взаємин їх предків - давніх слов'ян і волохів. Аргументація починається й закінчується твердженням про те, ніби територія Бессарабії й Північної Буковини від давніх-давен і до сьогодні була і є місцем розселення і проживання тільки одного етносу молдавського.

Зауважимо спочатку, що тісно зв'язані між собою, ці території заселялися й розвивалися подекуди відмінними шляхами. Різними в їхні природні умови, вплив яких на історичний розвиток донедавне дооцінювався.

Отже, про Бессарабію, історичні джерела стверджують: територія між Дністром і Прутом з незапам'ятних часів була ареною посиленних міграцій - тут проходили й осідали різні етноси. Чим це пояснювалося? Мабуть, географічним розташуванням на магістральних шляхах з Азії до Європи, безпосереднім виходом регіону до Понту Евксинського та однієї з 8 найважливіших транспортних артерій континенту - Дунаю. Рівнинний характер дністровсько-прутського межиріччя сприяв легкості, а відтак й інтенсивності міграцій. Починаючи з III ст., степами й лісами півдня проходили готи, гуни, авари, інші "варварські" племена, що кочували за Дунай, у Європу.

Десь на початку VI ст. тут з'явилися (деякі дослідники вважають, що сюди повернулися) східнослов'янські племена. Археологи виявили близько 100 слов'янських поселень, розкиданих на території, яка нині йменується Бессарабією. Крім слов'янського етнічного елемента, на території між Дністром і Прутом тоді ж з'явився й інший. З племенами тюркського, вживаючи понятійний апарат Л.М.Гумільова, суперетносу - печенігами, тюрками й половцями, що також поселялись на Подунав'ї, чимало авторитетних учених зв'язують походження гагаузів.

Незмінним етнічним компонентом населення Подунав'я, особливо в другій половині XVII ст. були болгари. Центром їх компактного проживання є місто Болград. Сьогодні 150-тисячне болгарське населення Одещини переживає, як і вся Україна, час бурхливого національного піднесення, роблячи свій внесок у справу її розквіту й незалежності.

Невикорінні відмітини слов'янства, віками впливаючи на життя й обличчя межиріччя, увійшли в історію й сьогодення. Дніпро і Дунай, вважали праслов'яни, постали з крові богів. Сама назва пов-

новодного Дунаю - виразного скіфського та їх українських нащадків походження. За Б.Д.Грінченком, перше значення цього слова в перекладі на російську мову означав "разлив води, вообще больше скопление воды". Автор словника посилається на фольклорно-етнографічні розшуки П.П.Чубинського: "Ой за горами вода дунаями, ой там козаченько коня напував", "По-над дунаями вода стеянами...". Саму ж велику ріку народ називав - Дунавньо, Дунавчко. Так ласкаво й пестливо йменується тільки близьке й рідне, з яким пройдено й первкито чимало, ой як чимало.

Від давніх давен предки українців та самі українці зв'язані із землею, яка нині називається Бессарабією, і не тільки місцем проживання, тобто не лише територіально. Із становленням і розвитком Київської, піднесенням Галицької Русі ці держави, від яких веде свій початок Україна, включають у себе землі на Дунаї.

Літописна історія Київської держави первісно, з розповіді про самого Кия, пов'язана з Подунав'ям. Ось доказ його княжого достоїнства - вертаючись з походу на Царгород, він "прийшов до Дунаю і вподобав місце, і поставив городок невеликий, ... й донині називають дунайці городище те - Києвець". Б.О.Рибаків вважає, що літописець передав легенду VI ст. Місто Києвець було відоме й грецьким хроністам XII ст.

Східнослов'янські племена тиверців і уличів, як свідчив літописець, "седяху бо по Днестру приседяху к Дунаеви; бе множество их седяху бо по Днестру, или до моря, и суть гради их и до сего дня". З IX ст. вони зміцнюють зв'язки з Києвом: у 907 р. беруть участь у поході Олега на Царгород як союзники, у 944 р. разом з Ігорем йдуть на столицю Візантії вже як підлеглі київського князя. Придністровсько-дунайські землі стають частиною Київської Русі "дівчата співають на Дунаї, в'ються голоси через море до Києва".

Інколи ми намагаємось зрозуміти і уявити собі події минулого, орієнтуючись на політичну карту сьогодення. В часи ж, про які йдеться, вона була зовсім іншою. Тільки через дев'ять століть з'явиться на ній Румунія. Дунай відділяв землі Київської Русі спочатку від Болгарії, потім Візантійської Імперії. У низов'ях Дунаю отаборювалися печеніги. На його правому березі стояв Переславець (Переяславець) - улюблене місто Святослава. Говорив князь матері своїй княгині Ользі: "То в середина (серед) землі моєї. Адаже там

усі добра (вся благая) сходяться..." . Славетний Доростол – город звитяги святославової - потім, Дорестер, Сілістрія, тепер - місто Сілістра.

Полум'яні рядки, присвячені Київській державі, нашим славетним предкам, знаходимо у незабутнього В.А. Симоненка. Пишучи про часи Київської Русі, коли "підводив голову народжений титан", поет стверджував:

Цвіли хоругви руські на Дунаї,
І Доростол навіки записав,
Що мертвий воїн сорому не мав.

Подував'я - і не лише північне - було предметом домовленостей і суперництва між Київською Руссю та Візантією. Остання, вимушена погодитись на перебування нижнього Дунаю під владою Святослава, не бажала зміцнення позицій Києва.

У боротьбу за Дунай було втягауте Подністров'я. Зустрівши під час першого балканського походу в гирлі ріки об'єднане військо болгар, хазар, касогів і ясів, Святослав піднявся вгору по Дністру, "де йому допомога від угрів приспіла". Завдяки їм київське військо перейшло Дунай.

Після загибелі Святослава Київ не втратив Інтересу до Дунаю. У відомому Історичному джерелі - "Записках грецького топарха" - вгадується володар, "який царював на північ від Дунаю". Авторитетний візантівзнавець М.В.Левченко довів, що ним був Володимир Великий.

Сильне тяжіння Давньої Русі до Дунаю і далі на південь диктувалося не тільки зручністю торговельних артерій, не лише покликом військової звитяги, а й нестримним потягом до слов'янської єдності, врешті, нездоланими потребами духовності, створення східнослов'янської писемності - першорядної ознаки ідентичності, доконечної необхідності розвитку народностей і націй (серед них - української), яка забезпечує невмирущу славу культури народів.

Складними і тернистими шляхами йшло формування української народності і нації. Цей тривалий, і все ще не до кінця вивчений Історичний процес охопив величезні простори нинішньої території України - по Дунай і Карпати включно.

Важко, скажемо більше, неможливо вививчити точну хронологічну

дату, коли в доволі неясних ознак починали викристалізовуватися риси, що дедалі чіткіше визначали становлення української народності й нації, її дальший розвиток. Літописці фіксували факти конкретних подій, які засвідчували результати того або іншого процесу, в кращому вішедку його перебіг. Як правило, вони вчасно не окреслювали і не могли окреслити першовитоків, переростання одного явища в інше. Це спричинялося не лише до помилок у їх визначенні, а й до недобросовісних тлумачень на догоду тим або іншим схемам. Очевидно, найбезпечніші з них продиктовано хворобливими національними пристрастями, прагненням звеличити одні й принизити інші нації.

Саме це породило упереджені твердження про далеко пізніше порівняно, принаймні, із західними сусідами утворення української народності й нації. Про конкретну мету таких довільних тверджень нижче. Зараз же про факти й обставини, що засвідчили окремі показові моменти становлення української народності й нації та української землі, йдеться, звичайно, про ті з них, які мали місце у дністровсько-прутському межиріччі.

«Берладська Січ»

У XII ст. – чи не найбільш багатому за даними археології та літописів періоді його історії - дедалі активнішу роль почала відігравати Галицька Русь. До Дунаю й Чорного моря простягалися торговельні шляхи заповзятливих галицьких, а згодом і волинських купців. Сюди ж у малозалюднені степи потягся у пошуках волі городський і сільський люд, а часом і невдалі претенденти на князівські престולי.

У першій половині XII ст. Іван Ростиславович ("Берладник") очолив у Подунав'ї Берладське князівство з містами Берладдю і Малим Галичем (Галацем). Як відзначав І.П.Крип'якевич, там оселялися "ті групи населення, які були невдоволені князівсько-боярським режимом і сподівалися на вільніші умови життя". Берладництво стало першою відомою в нашій країні формою переважно селянських втеч, прообразом майбутнього українського козацтва.

На це звернув увагу ще в 1833 р. Ол.Хиждеу, згадавши про існування "Берладської Січі". Спеціально спинявся на цьому М.П.Дра-

гоманов. Пояснюючи, чому в українських думках і колядках, на відміну від російських билин, не згадуються, крім Івана Бврладника, імена давньоруських князів, він рішуче заперечив великодержавницьке твердження М.П.Погодина. Останній обґрунтовував це тим, що українці з'явилися на Дніпрі лише в XIV ст., прийшовши сюди, до речі, "з-за Карпат". М.П.Драгоманов переконливо спростував: "Відсутність... біля Києва билин пояснюється давністю часу і тим, що події й особи пізнішої демократичної епохи козацької заслонили в пам'яті народу події й осіб епохи князівсько-дружинної. Ім'я самого Івана Берладника, можливо, залишилося тому, що Берлад був чимось на зразок тодішньої Січі, і цей ізгой-князь був оточений "худородними" людьми".

Берладники втікали на південь за волею. "Незнатні", вони зводили міста, займались ремеслами й торгівлею, рибалили на Дунаї, розбудовували життя в Подунав'ї, на важливих шляхах давньоруських земель.

М.С.Грушевський, який вважав можливим йменувати Берладь "Січю XII ст.", висвітлював тему "Русь на Подунав'ї" у ширшому плані. Наводячи руські, візантійські та інші літописні відомості з життя уличів і тиверців у дністровсько-прутському межиріччі про засновані ними городи, що існували і в другій половині XI ст., вчений пояснював: "Під тими "городами" треба розуміти не порожні городища, а такі залюднені міста". Ґрунтовніший висновок стосується наступних віків: "На нижнім Дунаї, як і на нижнім Дніпрі, ми стрічаємо і рухливу руську промислову (ремісницьку - Р.С.) людність і постійні осади та волости. Звістки про першу маємо з XII - XIII ст."

Ще зовсім нещодавно поважні молдавські історики розцінювали одне тільки посилання на Грушевського в питанні про Бессарабію як свідчення національної упередженості. Та й сьогодні за спробами віднайти "великоукраїнський підхід" в історії взаємовідносин між нашими народами неважко побачити спрощене підґрунтя минулих закидів. Тим часом, кожний неупереджений читач "Історії України-Руси" може пересвідчитися, що автор з рідкісною на сьогодні критичністю ставиться до історичних документів. На віру не приймаються навіть молдавські джерела, де діяльність галицьких князів виглядав дещо осучасненою. М.С.Грушевський піддав

сумніву, наприклад, опубліковану Б.П.Хаждеу грамоту Івана Берладника 1134 р. "Опиратися в ній в наших виводах не можемо, - зазначив він, - мусимо трималися літопису".

Оповідючи про боротьбу за галицький престол, яку Іван Берладник вів у середині XII ст. з Ярославом Галицьким, М.С.Грушевський наводить свідчення літопису: "Іван розложився з своїм військом "в городах подунайських" і розбивав галицьких рибалок, взяв дві "кубари" (кораблі...), людей побив і забрав "товара много" - очевидно іде мова тут про кораблі галицьких купців", історик дійшов висновку, що населення Берладі - "берладники" - були "по части оседлою, по части неоседлою руською людністю". Приблизно рівні частини населення займалися: одна - різними промислами, інша - військовими справами. "Зовсім як пізніші козаки", - зауважує М.О.Грушевський.

Що ж до самого Івана Ростиславовича, то він програв боротьбу не лише за галицький престол. В другій половині XII ст. Ярослав Осмомисл утвердився і у дунайському Причорномор'ї - важливому районі галицької колонізації. Цьому сприяли й події на південь від великої ріки. На час широковідомого походу Ігоря Святославича проти половців (1185 р.) розгорілося повстання болгар проти Візантійської Імперії. Новостворене Друге Болгарське царство невдовзі знову вийшло на правий берег Дунаю. Натомість його гирлом та лівим, північним берегом володіла Галицька Русь.

Стародавня Україна на Дунаї Автор славетного "Слова про Ігорів похід" окремо спинився на цій значущій в житті давніх слов'ян обставині. Відтворимо українською мовою ту частішу "пояснювального перекладу" Д.С.Лихачова, де йдеться про активну політику могутнього галицького володаря у дністровсько-прутському межиріччі. Осмомисл "зачинив ворота Дунаю (країнам і народам по Дунаю, підвласним Візантії); він провадив свою політику, "суди рядячи по Дунаю (створячи суд, керуючи землями до самого Дунаю)".

Яскравою й показовою сторінкою ввійшла Берладь у давнину Подунав'я, в історичну свідомість нашого народу. Та нею ажніж не обмежувалась історія дністровсько-прутського межиріччя на початку вашого тисячоліття. Писемні джерела засвідчили існування на цій території інших державно-феодальних утворень. Так, дочка візантійсь-

кого імператора Анна Комяин згадує слов'янського князя, який у другій половині XI ст. володів містами на Дунаї, історики сперечаються, був то Олег "Гориславович" чи Всеслав. У 1116 р. зять Володимира Мономаха Леон Діогенович відвоював у цісаря Візантії Олега Комнина "декілька городів дунайських". Він загинув у Доростолі, але великий князь київський прагнув зберегти дунайське володіння за своїми нащадками. Подібні наміри цілком вписуються в активну південну політику Володимира Мономаха. Таке засвідчив і здійснений того ж року похід його сина В'ячеслава з посадником Фоною Ратиборичем на Дунай. Цього разу знову оволодіти улюбленим містом лігндарного Святослава не вдалося. Але у 1162 р. син Юрія Долгорукого Василько одержав від візантійського імператора Мануїла Комнина "на Дунаї чотири городи".

Володіння русичів між Дністром і Птуром органічно входили до складу Давньої Русі. Населення, що тут оселилось, було діяльним учасником її життя. Через обжиті ним території проходили торговельні шляхи, які економічно зв'язували українські землі. Вони тяглися давнім маршрутом Галичина - Дунай - Чорне море. Сталим став так званий Бендерський шлях, що з Дніпровського лиману (Очаків) протягнувся до Дністра, повертаючи в Бендерах на Ясси. Із середини XIV ст. став популярним "Молдавський торговельний шлях" з відомої генуезької колонії в Криму Кафи (тепер - м.Феодосія) через Білгород (Білгород-Дністровський) до Львова й Кракова.

Залишаючи рідні землі, вихідці з Галицької і, очевидно, й Київської землі, йдучи на південь, у Подунав'я в пошуках кращої долі, продовжували відчувати свою безпосередню причетність до Руської держави, виступати за її єдність. Це було наочно продемонстровано у важкі для Русі часи битви ва Калці проти орд Бату-хая. Літопис свідчить, що осілі на Подунав'ї вихідці з Галицької та Київської Русі виступили разом з іншими рятями на захист рідної землі. Ось свідчення "Софійського временника": "А выгонцы галические приехаша в лодиях по Днестру и выидоша в море (бе бо людей тысяча), й поидоша в реку Днепр, и возведоша пороги и сташа у реки Хортице на броде". Тут біля порогів вони з'єдналися з військом, яке рушило назустріч татаро-монгольським завойовникам. "Судячи по числу човнів, - вважав М.С.Грушевський, - мусіло їх бу-

ти кільканадцять тисяч. Проводили ними дві ближше вам невідомі особи - Юрій Домамирчич і Держикрай Володиславич; вони могли бути й галицькими воеводами, але самі вигонці в усякому разі могли бути тільки людьми в нижнього Дунаю або Дністра, судячи з їх походу човнами (інші війська всі прибули суходолом), а се вказує на дуже численну руську людність в тих місцях, очевидно - не тільки прихожу, промислово-воєнну, але й оселу колонізацію".

Новгородський перший (Воскресеньський) літопис наводить для кінця XIV ст. "имена градом всем Русским, двлним и ближним". Тут поіменовано 358, з них 26 - на південний захід від Київської землі, зокрема, по Дунаю: "Дрествин (Доростол), Дичин, Килка (Килия), на устьє Дуная Новое село, Аколятря, на море Карна, Каварна. А на сей стране Дуная: на устьє Днестра над морем Белгород...". Називались ще Хотин на Дністрі, Аскній (Ясьський) Торг (Ясси) та інші міста на захід від Прута. Перераховуючи не згадані тут міста в Подунав'ї, М.С.Грушевський підкреслював, що "реєстр сей далеко не повний".

В Археографічному списку Новгородського літопису молодшого ізводу відзначено: "А се болгарськш и волоскии гради", йшлося про міста на правобережжі Дунаю, включені до Болгарського царства, а на лівобережжі - до складу Молдавського князівства. Проблема спігаиття українців та молдаван, предками яких були відповідно давні слов'яни й волохи, стосувалася не тільки прутсько-дністровського межиріччя та Прикарпаття, а й гірської Буковини, яку О.П.Довженко любовно називав "мальовничою слов'янкою".

Чи жили
українці на
Буковині?

Цей гірський край не став ареною інтенсивних міграцій, як територія Подунав'я та й цілої нинішньої Бессарабії.

З незапам'ятних часів Буковину залюднили слов'яни. Це - найстаріше автохтонне її населення.

Буковинські гори й полонини не розділяли низини Галичини й Волині, з одного боку, і Подунав'я, - з другого, а з'єднували західноукраїнські землі. І це глибоко вкарбувалося в історичну свідомість буковинців, усієї української нації. Вже у нашому столітті герої Р.А.Андріяшика бачать і Дунай і Сан в неблизькому,

але схоженому світі, на важких, але звичних, проторених поколіннями й віками дорогах. Під час нечастих веселих сходин гуцули співають:

Ой, коби ж я за тим була, за ким я гадаю.
 Принесла би сім раз води в тихого Дунаю.
 Ой, коби ж я вв тим була, про кого я мислю,
 Принесла би сім раз води аж із Перемислю.

У невичерпній багатовіковій криниці українства - джерело національної свідомості корінного населення Буковини. Вже у наше тисячоліття в півдня сюди приходили волохи. Пізніше - приблизно півтисячі літ тому - вони активно заселявали Південну Буковину, йдучи й далі на північ. Живучи поряд або разом в корінним населенням, волохи залишили свої відмітини в історії й культурі України, і не лише в Буковині, а й у окремих місцевостях Прикарпаття й Закарпаття. У XIV - XV ст. тут набуло певного поширення т.зв. волоське право. Його норми діяли у гірських поселеннях, де більшість населення займалася скотарством. Феодалам вигідніше було обкладати вільних селян чиншем, ніж покріпачувати їх. Норми волоського права регулювали відносини між чиншовими селянами і панами. До нас дійшло небагато відомостей щодо конкретних норм волоського права.

Проте достеменно відомо, що волохами називали тоді людей не лише за національною, а й за професійною ознакою. Так, у XIV - XV ст. до них відносили і румун на півдні Карпат, і українців у Закарпатті, Східній Словаччині та Галицькому Прикарпатті.

Врешті-решт Південну Буковину було значною мірою румунізовано. Та й досьгодні поважна частина давніх тутешніх українських поселень зберегла свою національну ідентичність. Що ж до Північної Буковини, то вона була й залишилась українською. У писемний період історії цей гірський край став складовою частиною Галицько-Волинського князівства. У XII - XIII ст. його влада поширювалася і на Південну Буковину.

З падінням Галицько-Волинської держави Північна Буковина опинилася під владою Молдавського князівства. Близькість, а то й спільність проживання, історичні традиції добросусідства, спільна християнська релігія - все це визначило відсутність різких

загальних конфліктів між північною Буковиною та її новим володарем.

Зв'язки гірського краю з Україною не були розірвані. Йшла торгівля з Поділлям. Мали місце культурні взаємовпливи. У внутрішньому житті Північної Буковини протягом значного часу зберігалися традиції "руського права", адміністративної та грошової системи.

Та головний вектор молдавського підпорядкування Буковини розгортав події в протилежному напрямку. Вони відбувалися на тлі зростання майнової нерівності. Процес захоплення громадських земель поєднувався із зростаючим напливом до Північної Буковини молдавських феодалів. Ті ж великі землевласники, які вели свої корені з часів Галицько-Волинського князівства, поступово відходили на другий план. Панівні класи Північної Буковини все більше румунізувалися, соціальні конфлікти набирали тут дедалі виразнішого національного забарвлення. Становище стало ще нестерпнішим після того, як Молдавське князівство перейшло у данники, а згодом і під владу турецького султана. В умовах іноземного панування васали Стамбула піддали іонаціональне населення особливо нещадній експлуатації. Загострилася політика його винародовлення. Та попри все основна маса населення Північної Буковини зберегла національну ідентичність. Цей гірський край був і залишився українським. Що засвідчують археологічні дослідження, аналіз достовірних історичних джерел, особливості культури красного письменства, народного побуту, архітектури й будівництва.

Про це розповідають праці учених, у тому числі українських. Так, наприкінці 1990 р. побачив світ цінний корпус документів і матеріалів "Споконвічна українська земля" (головний редактор Ф.П.Шевченко). Та незначний тираж видання (1000 примірників) не дав йому можливості дійти навіть до фахівців. Дарма зіставляти тонесенький струмочок ретельно зібраних достовірних даних і "море розливане" довільних тверджень, що містять претензії на одвічні українські землі.

Що ж, сьогодні комерція виштовхує історію, перешкоджаючи ознайомленню з такою потрібною документальною літературою про минуле. Крім того, все ще дається взнаки нерозробленість цілих періодів вітчизняної історії, відсутність ясного й чіткого погляду на

проблему етнополітичної генези України. На превеликий жаль, як об'єктивні, так і суб'єктивні обставили спричинилися до того, що XIII - XIV ст., тобто епоха, коли завершувалося формування української народності, залишається малодослідженою. Це дозволяє й сьогодні реанімувати старі концепції румунської історіографії. Нині знову впливли вкрай сумнівні в науковому плані аргументи. Перший: "Для XIV століття територію Буковіши неправомірно именувати "українською землею" хоч би тому, що подібного етноніму ще не існувало". Другий: "Про українську народність, як про самостійний етнос, що дістав свій власний етнонім, науково обгрунтовано говорити можна не раніше XV ст.". Неспроможні з наукового погляду твердження доповнюються політичними закидами, здебільшого покликаними перенести провину з хворої голови на здорову. На цей раз українські історики звинувачуються у прагненні, так би мовити, заднім числом "методом задавлення історії...довести більш давні історичні права свого етносу (в даному разі - українського) на дану територію, тобто Буковину".

Аргументи, якими б неприйнятними вони не виглядали, потребують відповіді. Спочатку - про мету, характерну для обох тверджень. Українці відриваються від притаманних кожному народові генетичних коренів, обриваються лінії зв'язку з предками. Далі - більше. Вони фактично позбавляються права на повноцінну власну історію, замовчуються конкретні шляхи народження нації, отавиться під сумнів її автохтонність на територіях сучасного проживання. Взагалі, українці зображуються неясно ким виготовленим етнічним субстратом, невідомо як і звідки занесеним на Україну. В одному тільки розходяться шовіністичні румунські історики з великодержавником М.П.Погодіним, висловлювання якого наводилося вище. Навряд чи вони припускають, що українці переселились на рідні землі із Заходу, перелетівши з-за Карпат. Адже звідки тоді прийшли на територію сучасної Бессарабії самі молдавани чи їх предал - волохи ?

На спільному з молдавськими істориками обговоренні історичних взаємин між нашими народами, яке відбулося влітку 1990 р., було звернуто увагу на штучний характер тверджень щодо більш раннього, у порівнянні з українською - сформування молдавської народності. Було запропоновано - дбаючи про належну наукову атмосферу обговорення далеко більш близьких сьогоднішнім проблем історії наших

народів - не кидати один одному "рукавичку вищості в первородствія", не доводити хто з сусідніх націй "старший" за віком, врешті більш "державний", а ґрунтуючись на здоровому глузді, виходити на перших порах хоча б з того, що процес складання народності у сусідів проходить більш-менш одночасно, йшлося врешті-решт про необхідність відповідального і суто наукового обговорення проблеми. Пропозиція не знайшла відгуку.

Відзначаючи позицію молдавських колег, мусимо бути самокритичними - багато ще таємниць містить у собі вкрите пилом віків середньовіччя України. Розгадка їх - справа, передусім, українських учених. Незважаючи на появу монографії "Українська народність" (К., 1990), не всі проблеми зародження української народності з'ясовано до кінця. Предметна їх розробка, зрозуміло, неможлива без подолання усталених "твердокам'яних" дефініцій. На наш погляд, давньоруська народність від самого свого виникнення іскриться спалахами тонів і полутонів, що тільки-но з'явившись, вже засвічували кольори майбутніх російської, української та білоруської націй.

Всі ми розуміємо необхідність рішучого подолання залізобетонних схем історичного розвитку. Не слід відкладати їх перегляд, очікуючи щасливого відкриття чи сенсаційної знахідки. їх можна й не дочекатись. Принаймні у найближчі десятиліття. Наявні джерела дають достатньо підстав до більш чіткого тлумачення початків української народності.

Тепер щодо історичної неприйнятності самих аргументів. Етнонім "український" з'явився не після XIV ст., а на кілька століть раніше. Термін "Україна" вжито у Київському літопису вже під 1187 р. Повідомивши про смерть переяславського князя Володимира Глібовича - онука Юрія Долгорукого, літописець зазначив: "О нем же Оукраина много постсна" (у перекладі "Літопису руського" - "За ним же Україна Загато потужилэ"). Ще через рік літописець знову вжив термін "Україна". На цей раз у зв'язку із сином Івана Берладника - Ростиславом "Берладничичем". У 1189 р., розповідав хроніка, "посилали галицькі мужі де Ростислава до Берладничича, зовучи його до себе в Галич на княжіння". Пропозицію з батьківщини було радо прийнято: "І приїхав же він до України Галицької".

Поява терміну "Україна" на сторінках літопису дав підставу з певністю вважати; вже тоді складається національна ідентичність, відбувається формування української народності. У XIV ст., яке так притягує окремих молдавських учених, цей процес в основному завершився.

Українсько-молдовські взаємовпливи

Кожен бажаючий може дізнатися про це з писемних джерел - українських грамот. Так, деякі з них, що ввійшли до окремого тому "Грамоти XIV ст.", виданого інститутом мовознавства АН України в серії "Пам'ятки української мови", датуються вже першими роками століття. Українською мовою користувались у своїх грамотах XIV ст. і молдавські воеводи.

Зміна ситуації в Бессарабії пов'язана з ліквідацією її залежності від Золотої Орди, яка панувала тут з середини XIII ст. Від татаро-монгольського нашествия більше постраждало слов'янське населення. Предки молдаван - волохи, які почали розселятися у дністровсько-прутському межиріччі у XII ст., зазнавали меншого тиску. Вони й одужали значно легше. Наприкінці XIV ст., коли Золотій Орді на Куликовому Полі було завдано вирішального удару, влада Молдавського князівства поширилася на Бессарабію та Буковину. В боротьбу за ці території включилася й польсько-литовська держава, а також Кримське ханство. Та українська нація не зникла ні з політичної карти, ні з життя цих регіонів.

Знову й знову дивуєшся високій громадянській відповідальності літописця, його глибокому проникненню в суть історичних подій минувшини, його вмінню знайти й зберегти назавжди важливі риси історичного процесу. За лапідарними рядками хронік - розповідь про характер взаємовідносин між народами, про близькість і неподільність нашої спільної історії йдеться, зрозуміло, не тільки про літописців-русичей. І у молдавських хроніках практично відсутні згадки про серйозні зіткнення між вашими народами, засвідчується їх співробітництво і, звичайно ж, спільне проживання, зокрема на півночі дністровсько-прутського межиріччя, молдавський літописець Г.Уреке відзначав, що третина його населення говорить русинською (українською) мовою, інший хроніст М.Костін повідомляв, що

русини (українці) "населяють Чернівці, Хотин і всю Дністровську зону, Оргеєвський і Сорокський повіти і по Пруту - половину Ясського й половину Сучавського повітів". До назви Хотин М.Костін додав примітку: "Чернівецький і Хотинський повіти, половина Ясс, половина Сучави є цілком рутенські". Та й в інших місцях Подністров'я та на схід від нього також зберігалися місця компактного проживання українців. І не тільки тут, а й на більшій частині усього Молдавського князівства, зокрема у Південній Буковині українці жили впродовж віків, і тоді коли Молдавське князівство стало васалом Туреччини, і коли цей гірський край опинився у складі Австро-Угорщини. Згадаємо перші рядки "Русалки Дністрової": "Ой поїхав Романонько // До Сучави на ярмарок". Українці живуть тут і досі. Додамо, що Габсбурги одержали Буковину від Туреччини в нагороду за обіцянку допомоги у збереженні султанських володінь і в Бессарабії, і в Буковині, і в Придунайських князівствах. За допомогу, яка не надійшла. Що ж стосується українців Буковини то вони, і тоді, коли Австрія лаштувалась до союзу з османами, і протягом майже всього ХІХ століття втікали на Україну й до Бессарабії, щоб піти добровольцями до армії, яка воювала проти турків.

Науковці вчора, сьогодні і позавчора	Самі молдавські вчені, навіть ті з них, які сьогодні твердять, ніби вся Бессарабія "від грецьких календ" є місцем проживання однієї-однісінької, звичайно ж, молдавської нації, зовсім недавно чудово розуміли справжню суть справи. Ось, що писав, наприклад, у 1987 р. глава молдавських етнографів В.С.Зеленчук. З уваги на важливість питання наведемо його твердження, що підводить підсумок багаторічним розшукам ученого та цілої його школи, досить розгорнуто: "... румунські історики Н.Йорга, Е.Діаконеску намагались довести, що слов'янське населення за своїм походженням - це нібито українські колоністи або військовополонені, переселені у ХV-ХVІ вв. молдавськими господарями... з України та Польщі. Такі переселення справді мали місце, але їм передували більш ранні молдавсько-слов'янські зв'язки. Переселенням колоністів не можна пояснити існування і по сей день численних слов'янських топонімів і гідронімів в Молдавії..." .
--	--

Науковець відзначає далі: "Ще більш крайню позицію займає у цьому питанні румунський Історик Й.Ністор, який без усяких підстав стверджував, що слов'янська топоніміка в Молдавії пов'язана лише із давніми слов'янами, які проходили через Молдавію на Балкани. Цим довірливим твердженням протистоять загальновідомі дослідження лінгвістів, у тому числі й румунських (І.Барбулеску, М.Штефанеску, А.Росетті та ін.), в яких переконливо доведено, що виникнення слов'янських рис у мові, топоніміці, гідронімах відносяться до різних історичних періодів – древньослов'янського, древньоруського, а також часу існування української народності". Звідси висновок - "Намагаючись у будь-який спосіб довести відсутність прямих генетичних зв'язків між українським населенням епохи середньовіччя та українцями, які жили в Молдавії у ХІХ ст., Й.Ністор вдався до цілком необґрунтованих гіпотез, за якими середньовічне українське населення в Молдавії на початку ХVІІІ ст. нібито було асимільоване молдаванами, а у другій половині ХVІІІ ст. з'явилась нова хвиля українських переселенців. Фальсифікації буржуазних націоналістів, що намагались за будь-яку ціну витравити з історії молдавського народу й Молдавії свідчення давніх взаємозв'язків молдаван із слов'янами, розуміється, далекі від науки".

Поділяючи думки провідного фахівця в галузі етнічної історії Молдавії відзначимо дві обставини. Автор, по-перше, старанно оминає термін "Бессарабія". Термін Молдавія дещо нарочито вживається тут для означення всієї території дністровсько-прутського межиріччя. Далеко більш точним є термін "Бессарабія". Від його підміни лише кілька кроків до проголошення всієї території дністровсько-прутського межиріччя місцем історичного проживання лише одного етносу - звичайно, молдавського. І друге. На превеликий жаль, так і сталося.

Зміна позицій шановного вченого відбулася не внаслідок одержання нових історичних даних, проведення археологічних, етнографічних або фольклористичних експедицій, відкриття невідомих раніше даних, які обумовили корінний поворот у дослідженні проблеми. Ні, "нове" продиктоване зміною обстановки в сусідній Республіці та за її кордонами, крайньою політизацією усього її життя, нестерпним тиском націонал-екстремізму на вчених, впливом в основному

грунтовно призабутих на певний час концепцій довоєнних румунських великодержавників. Що ж, у наші завдання не входять дорікання на чиюсь адресу або осуд кого б то не було. Йдеться лише про встановлення історичної правди. А вона не мав залежати від тих або інших пристрастей - політичних чи національних, понад то - шовіністичних. Ось показовий приклад, що проливав світло і на сучасні і на більш давні метода відповідних історичних розшуків. Перевіряючи посилання І.Ністора, який "авторитетно" обґрунтовував "румунськість" Бессарабії та Буковини, чернівецькі вчені ввернулись до першоджерела. Ністор переконував: дані про "неукраїнський характер" запозичені у славетного Д.Кантеміра. Ось свідчення видатного державного діяча і вченого-енциклопедиста: *"Ті, що були привезені з Польщі у середину Молдавії після тривалого часу забули батьківську мову і засвоїли молдавську, але ті, що проживають біля кордонів Польщі, досьогодні розмовляють по-русинськи і по-польськи"*.

"Один з найзнаменитіших румунських істориків" обірвав текст молдавського господаря, не навівши виділених слів.

Утримаємося від оцінки - професійної та моральної - маніпуляцій І.Ністора. Відзначимо більш важливе - своїм незаперечним авторитетом Д.Кантемир засвідчив і постійність проживання українців у Буковині, і марність спроб позбавити їх національної ідентичності. Кропіткі дослідження молдавських істориків (Л.Л.Польовий) довели: в середині XIV ст. українці становили 2/5 (39,5%) усього населення Молдавського князівства.

<p><u>Сторінки</u> <u>вікового</u> <u>братерства</u></p>	<p>Сторінки історія наших народів настільки міцно й тісно переплелися, що у багатьох випадках її важко, а то й неможливо вирізнити. Так було і задовго до XX століття, і у наш бурхливий вік. Прикладів цьому безліч і їх важко подати навіть оглядово. Звернемось лише до поодиноких. У піснях та думках України й Молдавії звеличені непересічні постаті Мухи, який очолив наприкінці XV століття селянське повстання на Покутті та Буковині, й Івана Підкови - запорозького отамана, одного з керівників національно-визвольної боротьби українців і молдаван другої половини XVI ст. Перед очима кожного.</p>
--	---

хто бував у Львові, надовго стоїть одне з найхвилюючих місць української історії - пам'ятний знак у центрі міста, споруджений там, де були страчено козацького отамана. У "Львівському літописі" занотовано: "Баторій бул во Львові і поїхав на лови, а казал козака Подкову стяти, бо посол турецький скаржил на нього, що татарув біял і до Польщі недопушал". Шлях султанських наїзників на західноукраїнські землі лежав через Придністров'я, не минаючи й Буковини. Проти татарської навали, що спустошували їх, спільно билися і українці й молдавани. І досі сперечаються історики, ким були легендарний селянський поводитир Муха та незламний, оспіваний Т.Г.Шевченком Іван Підкова - українцями чи молдаванами.

Вічним прикладом бойового побратимства українців і молдаван став легендарний опришківський рух, який упродовж XVI-XIX століть уособлював визвольні прагнення карпатських селян - бунтівників із Прикарпаття і Закарпаття, Північної та Південної Буковини. Українське опришківство, як з'ясував його невтомний дослідник В.В.Грабовецький, спиралось на незмінну підтримку молдавських гайдуків. Рятуючись від жорстокостей польських карателів, опришки переходили молдавський кордон - на південні схили Карпат і буковинські полонини, дістаючи підтримку молдавського населення. Воно живим струмком поповнювало лави опришків. Власті обох країн об'єднували зусилля для боротьби з повстанцями. Та спільні польсько-молдавські комісії виявлялися безсилими.

Опришки були перейняті розумінням національних завдань України. Вони сприяли просуванню військ Хмельницького в Галичину, активізували свої дії під час молдавських походів гетьмана.

Славетний Олекса Довбуш затіснив співробітництво в молдавськими побратимами. В часи особливої скрути він, рятуючись від польських військ, переходив кордон. Особливо бажаним був притулок, який надавала Довбушу Буковина. Тут він волів знайти свій кінець Поривання поводитира опришків знайшли розуміння народу, відгук у його пісенній творчості:

Ні рубайте, ні паліте,	Озміть мене на топори
Ні живиці не топите	Занесіть мя в Чорногору,
Людська кров не водиця	Най си ляхи не збиткують
Проливати не годиться	Мов тіло не чвертують.

Довбуш почував себе на Буковині вільніше тому, що українцям - попри всі утиски - легше дихалося за молдавських порядків, ніж за польських. На цю обставину звертав увагу І.Франко: "до 1784 року гуцули буковинські (Русько-Кімполунгський округ, до котрого належав Путилів-Сторонець) становили щось вроді самостійної республіки, що положення селян під пануванням молдавським, особливо в лісистій Буковині було далеко легше ніж в Галичині".

Що ж, історичні реалії підтверджували українськість Буковини. З ними рахувалися володарі Молдавської держави.

Справа і слава Довбуша єднали українців, їх пошматовані й розірвані землі. Водночас у історичній пам'яті українського народу вберігалися свідчення бойового побратимства українців і молдаван. Ще сто років тому жителі Поділля переказували, що у відомій печері Вівтар жив колись розбійник Волох, йшлося про славетного Олексу Довбуша.

Створення Молдавського князівства активізувало його економічні зв'язки з українськими землями. Йдеться не тільки про торгівлю з Прикарпаттям і Львовом. Розширилась спільна посередницька функція українських і молдавських територій, якими проходив великий торговельний шлях із Західної Європи у Причорномор'я та далі на Схід. Жвавішав торгівля між самими сусідами. Важлива роль у обміні товарами між Галичиною та Молдавією належала українським містам останньої - Чернівцям і Хотину.

Зростаюче місце в економічних зв'язках поволі починає відігравати Наддніпрянина. Серед українських міст (Ніжин, Кам'янець, Путивль, Батурин, Глухів тощо), де бували "торгові люди" з Молдавії, на перше місце виходить Київ. На Подолі, де розміщувались колонії іноземних купців, існувала окрема Волоська вулиця.

Затіснення співробітництва між Україною та Молдавією в період Визвольної війни 1648-1654 рр. приводить і до зростання торгівлі між ними. Головний купецький шлях з Києва до Ясс пролягав через Умань, Ямпіль, Сороки. З бігом часу - попри всі ускладнення - торговельні зв'язки тривають, а іноді й розширюються.

А от факти з іншої - найдорогоціннішої галузі життя

наших народів - їх культури. Син молдавського господаря Симеона Петро Могила - випускник Львівської братської школи, киево-печерський архімандрит, митрополит київський і галицький у 1632 р. став засновником Київської колегії - першого вищого навчального закладу на Україні. Практично водночас з нею і при ній було складено Києво-Могилянській атеней (назва від храму богині мудрості Афіни, покровительниці мирної праці і ремесел). Разом із Петром Могилою до складу атенею увійшли найвизначніші діячі української культури та філософської думки. Створений сином Молдавії могутній центр вищої освіти, культури й окремих галузей науки України відіграв важливу роль у її духовному розвитку, справляючи неабиякий вплив далеко за її межами.

П.Могила прагнув перенести досвід Київської академії на батьківщину. У 1640 р. в Яссах було засновано перший вищий учбовий заклад князівства - Слов'яно-греко-латинську академію. (Зауважимо між рядків, що вищий учбовий заклад під тією ж назвою був утворений вихованцями Київської академії і в Москві).

Згадаємо ще: український філософ і письменник XVIII ст. Паїсій (Петро Іванович) Величковський створив у Молдові, в Нямецькому монастирі осередок культури в скрипторієм та друкарнею, якому належало вже неабияке значення у духовному житті молдавського народу. І не тільки молдавського. Постать "великого подвижника" Паїсія привертала увагу Ф.М.Достоевського. його твори публікуються сьогодні. Уродженець Полтави - один в найпривабливіших персонажів відомого роману Іона Друце. Звичайно, бажано було б зустріти в творі хоча б згадку про те, що П.Величковський був визначним представником української культури. Адже він - правнук відомого поета І.Величковського - залишив оригінальний творчий слід і у рідній культурі, і у духовних зв'язках двох братніх народів. Великому просвітителеві належить вагомий творчий слід у духовних зв'язках двох братніх народів. Що ж до загальної наукової оцінки уособленого П.Величковським явища, то вона дана Я.Д.Ісаєвичем: "Вплив книжкової справи Росії й України став надовго одним з головних факторів, які визначили напрямок розвитку молдавського й валашського книгодрукування".

Хіба не ясно, що героїчна боротьба українців і молдаван проти

турецько-татарського і польського поневолення, подвиги увічненого в народних думах Д.Байди (Вишневецького), і.Свирговського, звитязі якого присвячено хвилюючі сторінки "Книги о ділах народу українського і славного війська козацького запорозького" і наукову розвідку М.І.Костомарова, героїчні діла й смерть старшого Богданового сина Тиміша Хмельницького невикореними з історії наших народів, залишаючись невмирущим прикладом братерства та взаємодопомоги, дороговказом на прийдешні віки.

З цього зв'язку подив і настороженість викликає тенденція, що в'явилась у румунських виданнях "ери Чаушеску". Йдеться про спроби деяких авторів знецінити й викривити зміст діяльності незваних щойно славних українців.

Не можна не вказати на обставину, яка сприяла дальшому зближенню українців і молдаван. На наш погляд, нею стало проживання в одній державі. І хоч правителі Російської Імперії прагнули лише до поневолення народів, які входили до неї, між самими трудящими масами різних національностей відносини склалися інакше. Саме вони виражали корінні потреби їх розвитку впродовж віків, історичну тенденцію, скеровану в майбутнє. Входження українського та молдавського народів до Росії, незалежно - в даному випадку - чи відбувалось воно шляхом возз'єднання чи насильницького приєднання - включало в собі, принаймні дві немаловажних обставини, які не варто ігнорувати. По-перше, - відводило загрозу брутального й негайного знищення національної ідентичності - народних звичаїв і традицій. Врятовувало від ставлення як до "гяурів" - невірних, постійного об'єкту нестримного релігійного фанатизму, як до "ясиру" - звичайнісінької військової здобичі й володіння.

Відзначаючи таке, ми зовсім не маємо на увазі наявність гірших або кращих націй, кращого або гіршого панування. Виходимо, перш за все, з того що панамі над іншими в ті, хто панує над своїми, йдеться про те, що політика феодальної верхівки щодо інших народів визначається також рівнем та особливостями розвитку країни-завойовника. Не можна не погодитись а А.О.Новосельським: в основі постійної агресивності Кримського ханства - структура його політичної й економічної влади. Екстенсивний розвиток скотарства,

зневаження продуктивної землеробської праці на дозволяло задовольняти навіть потреби кримських феодалів. "Вихід з господарських ускладнень, - відзначив учений, -• татари знаходили не у розвитку виробничих сил, для чого природні умови надавали повну й широку можливість, а у відшукуванні джерел достатку, якими зробились для них безперервні війни з сусідами і одержання з них примусових платежів". Цим і пояснювались постійні набіги на північ і північний захід, на Україну й Подністров'є. Система султанської Турції, особливо тих її структур, які були створені в результаті загарбань на Балканах, на північ від Дунаю і в самому прутсько-дністровському надріччі, загрожувала збереженню національної ідентичності українців і молдаван. Спільне проживання українців і молдаван в межах Росії принесло їм покращення існування порівняно з попереднім періодом, коли вони були об'єктом безупинних набігів Кримського ханства й Османської імперії. Релігія виступає в середні віки на лише ідеологічною оболонкою прагнень етносу, а й засобом збереження нації. У взаємовідносинах між українським і молдавським народами єдина релігія становила одне з джерел їх співжиття в єдиній державі. Все це створювало вільніші від періоду татарсько-турецького панування можливості - менші - для національного розвитку та - далеко більші - для національного виживання. Мирному й добросусідському співжиттю українців і молдаван сприяла й схожість соціально-господарської структури населення, яке займалось переважно рільництвом. Хіба не примітним показником цього є те, що третина сільськогосподарської лексики молдавської мови запозичена з української? Хіба не про це ж свідчить вагома доля українців у прядильній молдавській лексиці?

Нова хвиля
українських
поселень

Відзначимо кілька періодів більш активного поселення українців в Бессарабії. Наприкінці XVI - на початку XVII ст. після Брестської унії галицькі селяни православного віросповідання втікали за Прут, на територію дністровсько-прутського межиріччя. Пізніше - в тому ж XVII ст. - хвиля втеч була викликана нестерпною експлуатацією на поміщицьких фільварках і дальшим закріпаченням селян. Про її масштаби свідчить наведена В.В.Грабовецьким скарга,

яка надійшла на початку XVIII ст. до польського сейму від галицьких магнатів: "... з тих хлопців мало у нас залишилось. Всі або до Молдавії, або за Дніпро попереносились і взагалі наших давніх потягнули за собою, і дуже багато їх у сусідських провінціях осіло".

У пов'язаних із Бессарабією міграційних процесах кінця XVIII - початку XIX ст. головне місце належало переселенням українців на правобережжя Дністра. Та спостерігався й зворотний потік. На українські землі діставались молдавани. У попередній період, втікаючи від нестерпного османського гніту, вони не обмежувались переходом на лівий берег Дніпра, а йшли далі на Схід. Після перемоги у війні 1787-1791 рр. російський уряд прагне залучити якомога більше сил для залюднення територій на схід від Дністра. Молдавським боярам і чиновникам було "пожалувано" 260 тис. десятин в Тираспольському повіті.

Для їх освоєння потрібні були землероби. Частково ними стали молдавани, які прибули разом із землевласниками з Бессарабії. Та велику частку тих, хто з самого початку заселив Придністров'я, становили українці. Часто-густо вони вимушено причисляли себе до "нації молдавської". Таке робилось, щоб уникнути закріпачення - адже новим поселенцям гарантувалась особиста свобода. Мотиви й шляхи, якими шукачі волі опинились у Придністров'ї, відомі з протоколів допитів учасників селянських заворушень 1802 р. у Тираспольському повіті Херсонської губернії.

О.Й.Дружиніна ввела до наукового обігу розповідь мешканця Малаєшти Софрона Запорожана. У семи десятиліттях його життя як у краплині води віддзеркалюється доля багатьох українців, які прийшли на самий лівий берег Дністра. Під час першої російсько-турецької війни 1786-1774 рр. Запорожан - уродженець села Аджамки Єлісаветградського повіту - перейшов кордон і опинився на загарбаному Польщею українському Правобережжі. Проживши там 12 років, перебрався "до новозаселюваного селища Малаєшти". Жив там "сподіванням, що воно казенним буде". До передачі тамтешньої землі молдавському боярину Катарисі в селі було 60 господарів, частина яких, будучи українцями, вписувала себе до "нації молдавської".

Частина населення сучасного придністровського лівобережжя -

нащадки тих українців, які проголосили себе молдаванами, щоб не потрапити в кріпаки. Що ж до "справжніх молдаван", то вони - зазначав О.И.Дружиніна, - "повинні були охоче оселюватись на плодородних незайманих землях по лівому берегу Дністра".

Протягом XVIII ст. відбувається зміщення головних джерел переселення. Місце Галичини займає Наддніпрянина. І все ж на початку XX ст. в Кишиневі збереглося передмістя Гуцулівка. Сама його назва говорить про те, що тут мешкали вихідці в Карпатських гір - гуцули.

Та основну масу поселенців становили наддніпрянці. Після того, як за наказом Катерини II Суло зруйновано Січ, з Подунав'я та Подністров'я попрямували дві групи козаків, за якими тяглися й посполиті селяни. Одна - 10-тисячний загін отамана Бахмата - опинилась спочатку в районі теперішнього міста Вилкове. "І на тихому Дунаї, - писав Т.Г.Шевченко, - Новим кошом стали". На півдні Бессарабії виникли козачі села Курінь, Паланка, Сагайдаки, Бурлак, Сеймани, Киргана. Інша група, основну частину якої склали землероби, оселилася в Подністров'ї - аж до Бендер. Бігли зберегли устрій християнської козацької республіки. На мирний змінився характер занять її населення. Ними стали звичні рибальство й скотарство (переважно вівчарство), розвивалися хліборобство й виноградарство. Посполиті знаходилися у наймах, та все ж не в кріпацтві.

Становище змінилось, однак, коли на Задунайську Січ почала накладати свою лапу султанська Туреччина. Козаки не бажали служити силі, проти якої вони боролися протягом цілого історичного періоду. Частіша переселилася в Росію наприкінці XVIII - на початку XIX ст.; інші - переходили на бік російських військ та допомагали їм у війнах з Туреччиною.

І до того, як у 1812 р. Бессарабія за Бухарестським договором була включена до складу Росії, І протягом перших десятиліть після цього запорожці активно оселювались в Буджаку, входячи до складу козачих полків, стаючи державними селянами або вільними поселенцями. Та основну масу українських поселенців становили селяни, які шукали кращої долі. Мрії далеко не завжди виправдовувалися. Таке спіткало й Шевченкового козака, що переплив Дунай вночі

- "На Бессарабію пішов Оцей козак: погнало горе До моря пити...".

І.С.Нечуй-Левицький, який кілька років учителював у Кишиневі, створив образ одного з втікачів - Миколи Джері, що з дитинства увійшов у нашу свідомість. "На Бессарабії, - писав письменник, вочевидь знайомий із ситуацією, - не було такої панщини, як на Україні. Люди одробляли панам за поле, але пани не мали права продавати й купувати людей. Бессарабські пани з великою охотою приймали на свої землі українських утікачів, бо в їх землі було багачко, а людей мало. Сюди втікали за часів панщини українці з Поділля, з Київщини, з Херсонщини і навіть з-за Дніпра, з Полтавщини. Вони оселялись в Акерманщині, в Бендерщині, і навіть між молдаванами скрізь по Бессарабії". Микола Джеря став рибалкою. Та море, до якого він прагнув, а надто життя біля нього виявилось надто солоним і гірким. Як тільки скасували кріпацтво, знесиленим повернувся Джеря до рідної домівки.

"Бессарабська тематика" хвилювала і М.М.Коцюбинського. Він присвятив їй твори, у які вкладено увесь талант і майстерність видатного письменника-реаліста. За глибиною й точністю історичного аналізу перші сторінки повісті "Дорогою цілою" аж ніяк не поступаються будь-якому історичному дослідженню. До того ж вони, зрозуміло, набагато яскравіше відтворюють процес міграції українських селян за Дністер. Читачу! Не судіть суворо за, можливо, довге цитування, адже в наш бентежний час нечасто випадає перечитати великого класика.

"Діялось се в тридцятих роках минулого століття, - починав розповідь М.М.Коцюбинський. - Українське пос-пільство, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим рабством...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споетизованої, може, в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чути кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й

панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!. Недобитки січової руїни, хоробріші, завзятіші, звили собі гніздо в Туреччині і возили звідти на Вкраїну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю, до січового братерства.

Ярами, коритами висхлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало од пана і панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою а кіллям та вилами...

А тим часом ворог не дрімав.

Власники душ, повернених у робуче бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кіньми, найбільш боялись того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена холопом українська земля. Віковична боротьба двох станів - папського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми і бурею проносила над нещасним краєм, - ніколи не кінчалась, бо й не могла скінчитися, хоч пан перемиг. Ще недавно, вмившись в Умані власною кров'ю і накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар - хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікай на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дорога, все миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя. По всій Бессарабії ганяли дозорці, вистежуючи скрізь по ровах, стогах сіна, комишах болотяних річок збіднених, змордованих людей, на півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря, стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибе-

режні козаки діставали плату. Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук козакам - і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала втікача: його оддавано в рекрути, засилано на Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напівголовою, збитого, збасаманеного, одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину...

Чого він міг сподіватися вдома від пана? А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло українське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні - то полягти кістками на вічний спочинок...".

З часів Київської Русі, що співпала з процесами формування української народності, впродовж віків - навіть після селянської реформи 1861 р. - українці заселяли різні райони прутсько-дністровського межиріччя. Та йшли вони сюди не на чужі місця, не як зайди, а на землі, які населяли їх предки - древні слов'яни, як їх нащадки, яким плекати й розвивати традиції давніх поселенців, прикрашати працею землі поселення.

Наголошуємо на цьому тепер тему, що дехто й сьогодні намагається відродити шовіністичні теорії румунської історіографії, ніби предки українців і відповідно вони самі не мають жодних прав для того, щоб вважати їх корінним населенням Бессарабії, одним з етносів, які проживають на цій території понад півтора тисячоліття. Та об'єктом таких невідповідних історії тверджень є не сама українська, а й братня їй молдавська нація. Адже в цей спосіб заперечується спільне минуле наших народів, їх дружба й співробітництво впродовж віків.

У спільній   До селянської реформи 1861 р. українське населення Бессарабії збільшувалось не лише за рахунок втікачів. Цей процес диктувався й потребами господарського розвитку цього благословенного, але малонаселеного краю. Внаслідок реформ міністра державного майна графа М.Д.Кисельова та інших заходів сюди переселялись українські селяни з Полтавської, Чернігівської, Катеринославської й Таврійської губерній. Визначилось і два основних райони переселень - на півдні Акерманщина (Акерман, зазначав І.Нечуй-Левицький, "став уже зовсім

українським городом"), північніше - Хотинщина й частково Бендерщина. Більшість населення 82 казенних поселень в Бессарабії становили українці. Як показали експедиції молдавських етнографів, очолюваних В.С.Зеленчуком, тоді ж утворювались й українські села в районах дністровсько-прутського межиріччя. Ними були Марамонівка, Хологори, Мошана, Костянтинівна сучасного Дондюшанського району, Стольнічени й Медвежа - Бричанського, Катеринівка - Каменського, Олександрівка - Слободзейського, Койково - Дубосарського, Гераба - Рибницького, Голяни - Єдинецького, Стурзовка - Глодяньського. Молдавські автори відзначають, що згаданий процес не припинився й у пореформений період, йдеться зокрема про нові українські села Корестоуци - Окницького району. Ливанка - Лазовського, Риржавка - Коларашського, Максимівка - Новоаненського, про змішані молдавсько-українські села у Британському, Сорокському, Казанському, Глодяньському, Новоаненському, Кагальському районах. У Сорокському та Бельцькому повітах Бессарабії розселялись "подоляни"- вихідці з Подільської та Волинської губерній. За даними перепису наприкінці XIX ст. в Бессарабії проживало 330 тис. українців (17% усього населення).

Швидкий економічний розвиток країни на початку XX ст. призводив до зростання темпів переміщення населення в усіх її районах, включаючи Бессарабію. Кількість українців продовжувала зростати. Вони відігравали все більшу роль в житті - економічному й культурному - цього важливого регіону. Свій внесок у скарбницю співробітництва двох народів робили й молдавани, що поселились на Україні. В Ананіївському й Тираспольському повітах Херсонської губернії вони запровадили вирощування кукурудзи. Швидке вростання її виробництва, яке невдовзі поширилось на значні території півдня України, дозволило вже в середині XIX ст. приступити до її експорту. Все це зміцнювало історичні зв'язки й тісну взаємодію двох братніх народів - молдавського й українського.

Живучи й працюючи на бессарабській землі, українські трударі несли за Дністер і невмирущі надбання національної культури, найперш - пісню - справжню поему народну. Про характерний випадок розповідає М.М.Коцюбинський, який 1894 р. у складі філоксерного загону працював на Подунав'ї. Дощова буря застала письменника,

блукаючого "одної весняної днини понад річкою Прутом, у південній Бессарабії". Ось розповідь про те, що перевернуло душу великого майстра: "Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі, плентався я тихою ходою берегом річки... І тільки перші краплі густого дощу змусили мене озирнутись навкруги, пошукати певного захисту від зливи. Але не встиг я ще й озирнутися гаразд, як по моїх напружених нервах ударила хвиля рідних, близьких мені звуків. Я виразно почув журливо-поважний голос української пісні. Що се? У сьому глухому закутку Бессарабії – пісня моєї країни? Чи не омана се, чи не хвороблива часом уява моя викликала галюцинація слуху?.. Я навіть трохи змішався. Але ні, се не уява: я чую, як пісня дужчай, здіймається в гору, перекочується могутнім грюкотом і гине тихим акордом у плескоті зливи".

Один з корінних етносів, що населяли дністровсько-прутське межиріччя - українці брали дедалі активнішу участь у розвитку продуктивних сил і культури Бессарабії. Вони робили це разом з молдаванами, представниками інших народів. Толерантність, повага до традицій і культури інших, щире прагнення дружньо співпрацювати, віра у рівність націй, у їх спільне майбутнє, - таким було ставлення кращих представників української культури до багатонаціонального населення Бессарабії. Вище йшлося про ту активну роль, яку відігравав у житті української громади Кишинєва І.С.Нечуй-Левицький. Велика його заслуга і в розповіді про українців, які заселяли Бессарабію. Не все, однак, у його діяльності користувалось беззастережною підтримкою М.П.Драгоманова.

У повісті І.С.Нечуя-Левицького "Чорне море" не зажила позитивної оцінки ідеолога українського визвольного руху постать і погляди Комашки. "Комашку хочеться, - відзначав М.П.Драгоманов, - щоб полюблена ним Саня учила українок по-українському". Видатний демократ пояснював: "індивідуально він має рацію, але принципіально - ні. Сам Комашко каже про Сані, що вона "зросла в Кишинєві серед мішанини десята національностей, не знає ні українського, ні молдавського народу" і т.д. Чому ж вона мусить непременно пізнати український, а не молдавський народ, служити українському, а не молдавському, не жидам? Чому націоналізм для Сані непременно мусить бути українським? Нарешті, що таке власно, мусить собі всвоїти

Саня з національних ознак українських?" .

На підтвердження своєї думки М.П.Драгоманов посилався на лист з України. Його написала "з України одна особа, котра дала безспірні докази активної прихильності до української нації". Драгоманов посилався на лист своєї небоги - великої Лесі Українки.

Міжнародне
тло подій

Росія надавала першорядного значення не лише входженню Бессарабії до її складу, а й визнанню кордону по Дунаю й Пруту. Туреччина відмовилась від свого панування над прутсько-дністровським межиріччям та погодилась на включення його до складу Росії за Бухарестським договором, укладеним у травні 1812 р. Християнське молдавсько-українське населення Бессарабії одержало захист від жорстокого османського поневолення. Театром військових дій перестала бути й територія України. Це ж стосується і тих районів лівобережжя Дністра, до спільно проживали українці та молдавани.

Варто відзначити й ту немаловажну обставину, що за умовами Бухарестського договору Росія одержала право торговельного судноплавства по Дунаю і військового - від Чорного моря до гирла Прута. Влада Туреччини послаблювалась і в Дунайських князівствах - Молдові та Валахії - їх населення на два роки звільнялось від виплат на користь оттоманської Порти. Такі ж або дещо більші її поступки на користь Дунайських князівств передбачались російсько-турецькою конвенцією, укладеною восени 1828 р. в Акермані.

Адріанопольський мирний договір (вересень 1829 р.) значно розширив права князівств, відповідно обмежуючи права Туреччини.

Стратегічне значення гирла Дунаю і Нижнього Подунав'я добре розуміли європейські держави. Тією або іншою мірою дипломатична боротьба на континенті включала боротьбу за гирло Дунаю. Наприкінці XVIII - на початку XIX ст. Росія стала єдиною великою державою Європи, розташованою безпосередньо біля нього. В інтереси інших входило не допускати її сюди. Сумна слава царизму послаблювала позиції Росії на міжнародній арені. Поразка у Кримській війні призвела до втрати 3-ох південних повітів Бессарабії та введення турецьких військ на території Молдавії та Валахії. Останнє засвідчило: інтереси народів Росії та румунської нації багато

в чому спільні.

Росія сприяла державному самовизначенню румунської нації. Західні ж держави пов'язували таке із створенням протипаги слов'янським народам. При першій-ліпшій нагоді діячі повстаючої Румунії відмовлялись від власних декларацій щодо єдності і рівності румунів, угорців, греків та слов'ян в боротьбі за демократію. Такі діячі намагались перекреслити традиції слов'янсько-румунського співробітництва, уособлені керівником національного повстання 1821 р. Т.Владимиреску. Вони відкидали прагнення передових кіл румунської інтелігенції, які присвятили свою діяльність ідеалам гуманізму, національного самовизначення, взаємоповаги й співробітництва народів. В цьому зв'язку не можна не згадати найбільшого румунського історика Н.Белческу, який закликав до плідного й гармонійного співжиття народів. Він переконував у тому, що "розподілом функцій серед людства, як і особливостей у суспільстві, нації навіть своїми відмінностями утворюють гармонію і єдність цілого". Н.Белческу закликав по-доброму ставитись до кожної нації, "якою малою вона не була б, ... бо святим є її право жити на землі, яку вона займав". Принциповим був його висновок, актуальний і сьогодні: "природне право переважає будь-яке історично право, оскільки земля є власністю людей, а не люди - землі".

Разючий контраст з цією благородною позицією зайняла, однак; більшість румунських, політиків. Вони прагнули перетворити свою ще не існуючу національну державність на знаряддя боротьби з сусідами. Таке якнайкраще відповідало прагненням великих європейських держав Заходу, які домагались "руйнації вікових зв'язків молдо-валахів із слов'янами".

Н.Белческу обстоював програму здобуття національної румунської державності "знизу", революційними зусиллями народу. Після його ранньої смерті керівники уніоністів виступили з іншою програмою об'єднання ("унії") Молдавії й Валахії. Вони прагнули здійснити його, спираючись на щедро оплачувану підтримку європейського "концерту держав". Напередодні Кримської війни Й.Братіану-старший спокушав Луї Наполеона тим, що Франція матиме в об'єднаних князівствах "всі переваги колоніальної держави без пов'язаних в цим витрат".

Як тільки Крим отав ареною бойових дій, цей політик активізував свої запобігання. Тапер вів запевняв: румуни - "єдиний елемент на Сході, вартий держав Заходу". Тільки на нього кожна "ефективно спертись в нинішній (Кримській) війні", лише він "може стати противагою тому впливові, яким - не можна заперечувати - користується Росія серед слов'янського та грецького населення Туреччини". Архімандрит Н.Скрибан адресував європейським країнам багатозначне запитання: "Хто зможе стати між слов'янами півдня й півночі, якщо на Дунаї не існуватиме сильної, чужої слов'янському елементу держави"? Дещо забігаючи наперед, додамо - у 1876 р., момент піднесення боротьби південних і західних слов'ян за визволення з-під османського ярма лідер уніоністів М.Когелнічану обстоював роль "бар'єра, яку відіграла Румунія на шляху хвилі нашестя Росії проти Туреччини", сподіваючись, що така позиція знайде розуміння Порту.

Так виявилось прагнення посилити власні міжнародні позиції за рахунок своєкорисних і сумнівних комбінацій з державами, які протягом віків виступали гнобителями і румунського, і сусідніх слов'янській народів. Воно мало своє підґрунтя в планах включення до складу новопосталої держави навколишніх земель. І.Я.Франко звертав у зв'язку з цим увагу на існування панрумунського руху, метою якого було створення великої держави, включаючи Буковину та Бессарабію.

Водночас на Паризькому конгресі 1856 р. Росія виступала за перетворення Дунайських князівств на державу Румунія. Вона ж зробила внесок в укладання Паризької конвенції 1858 р., яка стала конституцією Румунії, у практичне становлення нової держави, зокрема виведення з її території військ Австро-Угорщини. Було рішуче відхилено і прусський план розділу Румунії.

Варто уваги, що в спрямованій до цього практичній діяльності помітну роль відігравав дипломат К.М.Базілі - випускник Ніжинського ліцею, який навчався в ньому разом з М.В.Гоголем.

Та вже в цей час виявилась сумнівна тенденція румунських політиків, що зневажали національні потреби інших народів. Ось оцінка, яку дав відзначеному явищу відомий знавець історії Румунії В.М.Виноградов - "ще не опірившись і не здобувши власної незалежності,

румунська буржуазія забула свої попередні ідеали і готова була зрадити визвольний рух своїх сусідів. У прогресивному за своєю суттю русі почали проявлятися гегемоністські й шовіністичні риси" .

Звідси - тодішня орієнтація на габсбурзьку та гогенцоллернівську монархії, які прагнули до експансії на Схід, на одвічні слов'янські землі. Представник останньої династії став у 1866 р. королем Румунії. Але її правлячі кола розуміли: зміцнення державної незалежності безпосередньо пов'язане з підтримкою Росії, з усуненням загрози збоку Туреччини, яка не бажала й чути навіть про назву Румунія, до останнього йменує її "Молдо-Валахією". Захистити молоду країну могли лише одягнуті в солдатські шинелі російські й українські селяни. Тому, коли у 1877 р. почалася російсько-турецька війна, військам північного сусіда була надана безперешкодна можливість використання території Румунії. Вони зустріли тут надзвичайну доброзичливість населення. Бойове співробітництво одвічних сусідів зіграло свою роль у визнанні державної незалежності Румунії головними європейськими країнами на Берлінському конгресі 1878 р. Там же Росія повернула собі три південних повіти Бессарабії, відібрані у неї після Кримської війни. Румунія натомість одержала обширну територію Північної Добруджи. Так було остаточно сформовано територію Румунії та її східний кордон. Він проіснував до першої світової війни 1914-1918 рр.

При огляді минулого поневолюваного народу доводиться відповідати й на запитання: за якої окупаційної влади почувалося вільніше. Часто-густо (як у випадку з українцями Буковини) перевага віддається більш пізньому правителю. Підстава для цього вбачається у більш інтенсивному проведенні реформ, у зростанні культурних або інших здобутків пригнічуваної нації. Але при такому підході головна увага зосереджується на політиці правлячих кіл метрополії. З розгляду випадають принаймні дві суттєвих обставини. По-перше, йдеться про загальний розвиток цивілізації шляхом поступу демократії, який не може не позначитися на подіях у будь-якій країні. По-друге, слід завжди пам'ятати про самовіддану боротьбу пригнобленого народу за визволення й відродження, боротьбу, що не вщухав ані на день.

Безумовно, ці два фактори дозволяють вірніше оцінити справжній зміст "цивілізаторської місії" Австро-Угорщини в Буковині. З'ясовуючи здобутки її народу протягом півтора-столітнього австрійського панування, - а не враховувати їх не можна - переконані: їх аж ніяк не слід записувати на рахунок чеснот цісарської адміністрації. Згадаємо в зв'язку з цим глибокі й гіркі оцінки, які дав великий І.Я.Франко політиці габсбурзької монархії в Буковині.

Протягом першої половини ХІХ ст. вітри цивілізації й прогресу, здавалось, зовсім оминають Буковину. Вона продовжувала залишатись малодоступним, відсталим, аграрним краєм.

Буковина у
іноземному
ярмі

Нестерпним було майже півторавікове перебування Північної Буковини в австрійсько-угорському ярмі. Відірвана від основної маси українських земель вона, становила об'єкт жорстокого колоніального гноблення, чи не найвідсталішу провінцію габсбурзької монархії. Багато українських селян втрачали свої і без того мізерні наділи, шукали заробітку головно у Бессарабії та на Поділлі. Сюди вони втікали у голодні роки. "Нещадно експлуатувалися робітники лісопилень, броварень тощо. Проти українців Буковини спрямовувався жорстокий тиск онімечення та румунізації. Панівні верстви Буковини включали не лише посланців віденської адміністрації та їх єдиноплемінників, яких приваблював цей глухий і - разом - чудовий край. Безпросвітним видавалось становище основної маси населення - селянства. Посилилось кріпосницьке гноблення, розширювалась барщина, збільшувались грошові та натуральні повинності.

У відповідь не згасав опришківський рух. Найбільш масштабним виступом було повстання буковинських селян під проводом Лук'яна Кобилиці в 1843-1844 рр. у Русько-Кимполунгській окрузі. На повстанців обрушились жорстокі репресії, але буковинський гарт обумовив те, що українські селяни у всеозброєнні зустріли "весну народів" - революції 1848-1849 рр., які охопили Європу, посівши гідне місце в тих вікопомних подіях.

Небажання скасувати панщину в Буковині одночасно з проведенням земельної реформи в Галичині надало руху за розподіл

феодалних маєтків небувало розмаху. Незрівнянно зростає політична зрілість українського селянства. До віденського рейхстагу було обрано 5 депутатів від буковинських селян, серед них Л.Кобилицю.

І.Я.Франко, який присвятив йому окрему розвідку, відзначив виразну політичну позицію гуцульського поводиря. Проаналізувавши дані про поіменні голосування, Франко з гордістю стверджував: "він наложив до т.зв. лівиці, тобто до демократично-радикальної часті сейму. В найважливішій справі..., в справі знесення панщини..., він разом з більшою частиною галицького й буковинського селянського посольства голосував радикально - за знесення панщини без відшкодування панам... народна пам'ять заховала згадку про селян-послів як про тих, що властиво вибороли селянам увільнення від панщини".

Зрілість Л.Кобилиці як народного вождя яскраво виявилася в тому, що він відстоював не тільки соціальні інтереси селянського стану, а й національні прагнення Буковини. Представники українського населення правильно оцінили зміст петиції поміщицтва (переважно румунського) про відокремлення Буковини від Галичини, перетворення її на окремий коронний край Австро-Угорщини, переведення урядових інстанцій на румунську мову тощо. Лук'ян Кобилиця та його товариші зрозуміли, що задоволення петиції імператором означатиме дальший наступ на політичні й культурні прагнення українців Буковини. Відрив від Галичини мав на увазі відокремити її від міцніючого там українського руху, заблокувати й ізолювати Буковину, передаючи її під панування румунських поміщиків. Зібравшись на віче в Чернівцях, представники сільських громад Буковини (до речі, деяких румунський також) наполягали на тому, щоб вона залишилась у складі Галичини.

Ігноруючи прагнення народу Буковини, цісарський Відень нагромаджував все нові засоби придушення всього українського, сподіваючись витравити історичну пам'ять, чуття єдності з Галичиною та Наддніпряниною. Чільне місце належало й румунським поміщикам. Намагаючись скріпити свої позиції, виступати в політичній боротьбі з позицій представника інтересів усього буковинського населення, вони активно прагнули ліквідації української національної ідентичності більшості буковинців. Під час цісарських переписів українців

примушували записуватись румунами, змінювали їх прізвища на румунські. Знищувались назви сіл, які утворили і де проживали українці, на початку ХХ століття загальна румунізація виявилась і у переводі богослужіння з української мови. Ось витяг з двох скарг, одержаних з цього приводу. У одній розповідалося про дії священника села Панка - "Отець сей хотячи надати церкві волоський характер відправляв службу божу майже виключно в волоській і проте незрозумілій нам мові". У іншій скарзі, надісланій Митрополиту, відзначалося: "Православний народ терпить в багатьох руских (українських) селян в своїй святій православній церкві тяжкі кривди. Багато душпастирів або не вмюють або не хочуть знати рускої мови, касують по руских парафіях руске богослужіння, заводять службу боку в незрозумілій нам волоській мові". Священики не тільки переводили богослужіння на румунську мову. "Вони пишуть також метрики по волоски, так що прізвища наших дітей вже інші як рідних родичів, з чого рускому народові прибувають тяжкі клопоти і матеріальні шкоди". Відзначимо: незважаючи на румунізаційний тиск й насильницькі маніпуляції, австро-угорська урядова статистика змушена була засвідчити: українці продовжували залишатись абсолютною більшістю населення Північної Буковини. У 1890 р. вони склали 57,6% населення (243.505 осіб), молдаване й румуни разом 17,3% (73081 особу). У 1900 р. з очевидною метою зменшити долю українського населення дані перепису стосувалися всієї Буковини - Північної й Південної. Українці становили в цьому випадку 297798 (41,16%), молдаване й румуни - 229018 (31,36%).

Попри шалений тиск румунізації неухильно зростали національна свідомість українців Буковини, чуття єдності й неподільності їх історичної долі з майбутнім усієї України. Тенденції господарського розвитку активізували економічні зв'язки українських земель.

Серед діячів української культури Буковини, які сприяли піднесенню національної свідомості її населення, слід у першу чергу назвати славні імена "буковинського кобзаря" Ю.Федьковича, О.Маковея, Л.Лукиjanовича, О.Кобилянської. Коли в початку 1885 р. у Чернівцях вийшов перший номер першої української газети "Буковина", її редактор Ю.Федькович так накреслив завдання друкованого органу:

"подавати вістки про духовне життя галицьких, угорських і на Україні жиючих братів наших, належачих до одної і тої ж самої великої родини - вірних синів одної рідної неньки нашої матері-Русі".

"Буковинський кобзар" Ю.Федькович працював на цій ниві "як наш Тарас, як мій батько научив мене орати". Він натхненно співав "пісні давній славі: О Нечаю, о Морозі, о Хмельницькім і о Саві".

Творчість народного поета Буковини була пройнята ідеями національного відродження та єдності всіх українських земель. "Україно, Запороже, можна вас забути?", - пристрасно запитував Ю.Федькович і всім своїм життям давав відповідь на питання, яке стукало в серце кожного буковинця.

Кінець XIX - початок XX ст. - час коли попри всі державні рогатки відроджується і міцніє духовна єдність українців. Могутні представники українського визвольного руху й культури постійно опікувалися долею буковинської вітки українського народу, боліли бідами й раділи первісткам національного відродження багатостраждального й прекрасного краю. Заходами М.П.Драгоманова у Києві в 1876 році було видано "Повісті Юрія Федьковича". З віллойського заслання у Чернівці пише П.Грабовський.

У 1399 р. на Україні гостювала молода Ольга Кобилянська. "Коли б у мене було й небагато засобів, - писала вона, - я б їх ні на що не видавала, а лише на подорож на Україну держала". В оцих пронизливо щирих словах "гірська орлиця" висловила отой органічний потяг до єднання з Україною, яким були пройняті буковинці.

Представники гірського крав брали участь у відкритті в 1903 р. пам'ятника І.Котляревському у Полтаві - події значущій в історії української культури та єдності її духовних сил.

Україна гордилась і пишалась Буковиною. У статті "Малорусские писатели на Буковине" Леся Українка писала: "Головне місто цієї провінції Чернівці цікаве для малоросів (тоді доводилося в журналі "Жизнь" вживати це слово для означення українців. - Р.С.) у тому відношенні, що воно є єдиним значним європейським містом, де малоруська мова прийнята повсюди, у домах і на вулиці як розмовна мова".

З Буковиною зв'язані творчі контакти або й практична

діяльність І.Я.Франка й Ю.М.Коцюбинського, М.В.Лисенка й М.Старицького, багатьох інших діячів українського відродження.

Основоположник української класичної музики писав в листопада 1903 р. буковинському діячеві культури й ученому С.Смаль-Стоцькому про непереборну солідарність з українським населенням цієї австрійської провінції, про палке бахання зустрінутись в жителями гірського краю: "Я б сам бажав бачити тих славних українців, що дружньо стоять на постерунках в обороні своїх національних прав і люд бажав би бачити український".

Увага національних велетів дала рясні сходи в усіх шарах української спільноти Буковини. Одним з яскравих показників цього стала резолюція зборів чернівецьких робітників, яка таврувала заборону царських властей святкувати 100-річний ювілей Т.Г.Шевченка, Його було відзначено у Чернівцях.

Незважаючи на шалені утиски та придушення усього національного, Буковина і напередодні 1-ої світової війни лишалась українською землею.

Перша світова війна

Перша світова війна (1914-1918) рішуче змінила долю Бессарабії та Буковини. З самого початку небаченого досі військового протиборства вони стали об'єктом складної та цинічної дипломатичної гри, з перших днів її початку Буковина перетворилась на арену воєнних дій, на четвертому році світової бойні Румунія загарбала Бессарабію, а одразу ж по її закінченню - Буковину. Загалом в ході двох балканських (1912-1913 рр.) та першої світової (1914-1918 рр.) воєн площа Румунії збільшилась з 137 до 316 тис.км².

Х.Г.Раковський, який проживав тоді в Румунії та відіграв активну роль у її житті, добре розумівся й на проблемах міжнародних відносин. Ось його думка про особливості, що забезпечили територіальні придбання Бухаресту: "Поміщицька Румунія належала до числа тих щасливих держав, які протягом довгих років вдало проводили політику територіального мародерства на полях битв Європи. З вправністю, яка відзначала її від своїх не менш зажерливих, але менш досвідчених, балканських сусідів, Румунія вміла так спритно вивертатись і використовувати антагонізм як між

своїми балканськими сусідами, так і між великими державами, що у всіх останніх війнах вона завада опинялась у таборі переможців і завжди залишалась наприкінці війни з величезною здобиччю". Декому ця характеристика видається занадто різкою, а от визнаний дослідник міжнародних відносин проф. Є.О.Адамов вважав її досить делікатною.

Активізація румунського експансіонізму припала на війну 1914-1918 рр. Вона безпосередньо зачіпала найжиттєвіші інтереси українського та молдавського народів. Війні належала й неабияка роль у розвитку національної свідомості українського та молдавського народів. Щодо цього діяли й зовнішні "подразники" – загарбницькі зазіхання на їх території.

Росія домагалась Галичини та Буковини.

Австро-Угорщина прагнула до створення з українських земель князівства, яке б очолював один з габсбурзьких кронпринців. Далеко більш сильна за свого союзника Німеччина відклала офіційне формулювання експансіоністських планів щодо України.

Центральні держави діяльно підтримували і заохочували територіальні претензії Румунії. Незважаючи на те, що зусиллями антантівської дипломатії вдалося значною мірою послабити австро-німецьку орієнтацій Румунії, остання охоче споглядала на Центральні держави, очікуючи прибутку від чергової переорієнтації.

Це розуміли в обох протилежних воюючих коаліціях. Міністр закордонних справ С.Д.Сазонов у червні 1914 р. доповідав цареві: "Румунія постарасться приєднатись до тієї сторони, яка виявиться сильнішою і... спроможною пообіцяти їй найбільші вигоди". Та розчарування чекали й німецьку сторону. Коронна рада в Сипаї не підтримала наміри короля Карла одразу ж приєднатись до Центральних держав. Кайзер Вільгельм полюбляв залишати свої враження від подій, про які йому доповідали, на полях донесень. Цього разу він занотував: "Союзники відпадають від нас вже до війни, як гнилі яблука".

Та Центральні держави не відмовлялись від намагань втягнути Румунію у війну на своєму боці. Характерні документи щодо цього опублікував К.Каутський. 31 липня 1914 р. Німеччина пообіцяла Бухаресту Бессарабію. Бретіану розумів, що Румунія навряд чи спроможна

втримати прутсько-дністровське межиріччя. Він відреагував: володіння Бессарабією можливе за умов, коли Росія позбудеться ще й значної території на Схід від Дністра. Берлін відповів, по-перше, обіцянкою прилучити до Бессарабії Одесу, по-друге, запевненнями, що між "Великою Румунією" та Росією знаходиться "велике князівство" Україна, зв'язане "унією" з Австро-Угорщиною.

Відповідно, царська Росія спокушала Румунію Трансільванією та Південною Буковиною, в свою чергу сама розраховуючи приєднати Північну Буковину. Та охочий до територіальних придбань, жаданий різними воюючими блоками союзник не поспішав. Він намагався одержати якомога більше і - ще краще – від обох сторін. Бессарабія не зникла з реєстру територіальних претензій Румунії. Коли США вступили у війну, за океан прибув англійський міністр закордонних справ Дж.Бальфур. Зустрівшись з ним, найближчий співробітник президента В.Вільсона Е.М.Хауз занотував: "Румунія, на нашу думку, повинна придбати невеликий шмат Росії... і... частину Угорщини". Видавець його архіву проф. Ч.Сеймур прокоментував: "Очевидно, маються на увазі Бессарабія, Трансільванія та Банат ...території, обіцяні Румунії за таємною Бухарестською угодою, підписаною 17 серпня 1916 р., повинні майже подвоїти площу Румунії". Далі Сеймур, однак, застеріг: "Бессарабія, яка належала Росії, не входила до територій, обіцяних Румунії".

Так вважали і в Росії. Проїжджаючи у 1915 р. через Бухарест, посол у Сербії Трубецькой зустрівся з прем'єром Бретіану. Дипломат виніс враження, що тут відмовились від претензій на Бессарабію. Зате Румунія вимагала всієї Буковини, включаючи Чернівці.

І все ж Антанта і США справді спокушали Румунію територіями свого союзника. Остаточні пропозиції "Інкуайері" - спеціальної американської комісії, що виробляла умови майбутнього миру, віддавали Румунії "всю російську Бессарабію".

Ще цинічніше діяла англійська дипломатія. Звернемось лише до щоденника британського посла у Франції лорда Берті. 20 жовтня 1914 р. він нотує: "На початку війни я говорив Севастопуло (повірений у справах Росії із Парижі. - Р.С.), що Росія поступила б мудро...погодившись на повернення Румунії, у вигляді *приданого* за союз; Бессарабії..., він відповів, ще це неможливо". 4 липня 1915 р.

- "Якби мені довелося вирішувати питання про лінію поведінки Росії, я порадив би віддати Бессарабію Румунії, пообіцяти їй Буковину...". І так далі. Тон Берті змінився лише після того, як Румунія, вступивши у війну, зазнала приголомшливої поразки і на російські армії впав додатковий військовий тягар.

Та намагання союзників нагородити Румунію за рахунок зокрема українських земель, лишилися незмінними. Це розуміли тодішні політичні діячі. В.І.Ленін вважав: "Таємний договір з Румунією а, він полягав в том у, що Румунія дістане цілий ряд чужих народів, якщо буде воювати на боці союзників". Після вступу Румунії у імперіалістичну війну американська преса виявила одностайність у тому, що "українська земля Буковини стане частиною "Великої Румунії". За визнанням міністра закордонних справ Тимчасового уряду П.М.Мілюкова таємні угоди, які вирішували майбутнє Буковини, залишились у силі й після повалення царизму.

Бессарабія
входить у
1917 рік

Антинаціональна політика російської буржуазії, її прогресуюча слабкість дозволяли Заходу сподіватись на перетворення Бессарабії на предмет міжнародного торгу, а румунському королю - на оволодіння нею. Ситуацію досить влучно охарактеризував французький журналіст Клод Ане: "для одержання Бессарабії, яка їй була обіцяна Німеччиною й Австрією, Румунії потрібно було стати союзницею Росії, яка їй в цьому відмовляла". Вкрай активізувалась і німецько-австрійська сторона. Вона домогалась від Румунії чергової переорієнтації, також обіцяючи за це Бессарабію.

Відповідно тут розгорталась безпосередня підривна діяльність королівського уряду. Справа зайшла так далеко, що міністр закордонних справ Тимчасового уряду М.І.Терещенко запропонував посланнику у Яссах "зібрати точні відомості щодо групи осіб, що виїхали а Румунії з матою вести в Бессарабії агітацію на користь відділення цієї області...".

Національні інтереси молдавського народу були неспроможні відстояти ані Тимчасовий уряд, ані імущі верстви цієї нації, їх політичні представники. Вони намагались вгадати наміри великих держав щодо Бессарабії, а також все більш інтенсивно нав'язували

співробітництво в діячами королівської Румунії. Це доводить перебування Г.Інкульця, П.Єрхана та інших у Петрограді. Запобігаючи перед органами Тимчасового уряду та представниками російських політичних партій, вони потрапили й на інструктаж до румунського посла в Росії Дк.Діаманді.

Показовим для розуміння гострої боротьби в національно-визвольному русі став I Бессарабський губернський селянський з'їзд (21-24 травня 1917 р.). Вимагаючи негайного припинення війни та укладення миру без анексій та контрибуцій, він дав рішучу відсіч спробам розпалити національну ворожнечу в Бессарабії. Українець Градинюк відзначав: "Ми повинні боротися проти внутрішніх ворогів, які сіють серед нас національний розбрат і ворожнечу". Гагауз Іскімжі заявив: "Роз'єднання небезпечно для нас, бо поміщик може знову сісти на шию". Молдаванин М.Комендант різко виступив проти провокаційного гасла заборони "колонізації Бессарабії", тобто поселення прибулих з інших районів країни. Воно мало лише одну мету - порізнити молдаван в росіянами, українцями, представниками інших націй.

Рішучу позицію зайняли й солдати та матроси, які перебували на Румунському фронті, в Бессарабії чи поблизу неї. Надзвичайну популярність зажили Н.Бужор в Одесі, Я.Букетару в Севастополі. Їх приклад знайшов численних наслідувачів. Матрос-молдаванин Даскал писав: "Я переконаний у тому, що коли ми будемо стійкими й добре зорганізуємося, то багатствами, якими володіє Бессарабія, ми будемо жити, в усякому разі краще, ніж сьогодні румунський народ, на чолі якого стоїть король-німець та німецька адміністрація. Значить ні в якому разі ми не можемо думати про приєднання до Румунії, а всіма силами прагнути добре організуватись для створення в Бессарабії кращого життя на основі найдемократичніших принципів..."

Зіткнення всередині національного руху дедалі загострювалися. Це підтвердив військовий молдавський з'їзд. У відповідь на спроби перетворити його на трибуну доведених до нестями шовіністичних виступів, на заяву, що "автономія означав - вигнати чужоземців о краю", солдати-молдавани заявили: "Не вийде, панове! ми разом... визволимося від експлуататорів усіх народів! Хай живе революція!".

З'їзд відбувався у переддень та перші дні революції в Росії - 20-27 жовтня 1917 р.

Після її перемоги у національному русі відбулося дальше розмежування. Одна з його основних течій відкрито проголошує своїм завданням боротьбу проти Радянської влади. Це зробив створений 21 листопада 1917 р. "Сфатул-церій". Та іменуючись "Радою країни", цей орган не міг відкрито виступити проти Рад. І все ж пізніше один з активних діячів "Сфатул-церія" Г.Пинтя одверто розповідав: "Більшовизм охопив Росію... його гасла міцно прищеплювались повсюди, і щоб попередити перемогу більшовизму, було створено "Сфатул-церій".

Одразу ж виявляється виразна орієнтація "Сфатул-церія" на втручання румунських військ. Різно зростає й активність чисельних військових місій країн Антанти і США, зосереджених в Яссах. Через безпосередню близькість до Бессарабії та відносно - до України "тимчасова столиця" Румунії перетворюється на один з головних центрів організації інтервенціоністських сил. Звідси встановлюються тісні зв'язки з донською козацькою контрреволюціям. Яссам переподпорядковуються емісари Антанти на Південно-Західному фронті та Україні. Над Бессарабією нависає безпосередня загроза воєнної інтервенції. Приводом для неї послужило звернення "Сфатул-церія". Ніде правди діти, цьому сприяла й позиція Центральної ради, яка санкціонувала перетворення Румунського й частини Південно-Західного фронту на т.зв. "Український фронт" і доручила командувати ним царському генералу єдинонеділимцю Д.Г.Щербачову.

Розвиток подій в Румунії, Бессарабії та на Україні спрямовував сюди зростаючу активність Заходу. Окремі надії покладались на використання солдатів Румунії. Шеф військової розвідки Великобританії генерал Макдоно пояснив на засіданні Кабінету, "румунська армія, яка складається з п'ятнадцяти армій разом з приданими їй трьохмастами французьких офіцерів, подасть суттєву допомогу українцям (Центральній раді. - Р.С.), якщо у її розпорядження надійдуть наявні на Україні припаси", Йшлося не тільки

про матеріальні, а й можливі територіальні винагороди. Генерал мав на увазі Бессарабію, в тому числі й українські придунайські землі. "Між Румунією та Україною, - пояснював він, - розташована Бессарабія, населення якої переважно румунське".

Наприкінці 1917 р. було укладено англо-французьку угоду про розподіл "сфер впливу" в Росії. За один з головних його мотивів видавалась необхідність "допомогти Румунії". Франції віддавались Україна, Крим, Бессарабія. Французький прем'єр Ж.Клемансо заявив, що Україна розглядається "як потенційний притулок для румунського уряду та його армії". З ним солідаризувався англійський представник лорд Р.Сесил: "Ми повинні знати, чи може Україна постачати Румунію і чи реальна реорганізація України".

Розглядаючи територію України й Молдавії як спільний район підричних дій, інтервенти прагнули розсварити братні народи. Англо-французька змова стала поштовхом для вторгнення румунських військ у Бессарабію.

Щоб здійснити свої плани на Сході та зберегти румунську армію на фронті, союзники пішли, здавалось, на протиприродний крок. Зони санкціонували укладення перемир'я Румунії з Німеччиною й Австро-Угорщиною. Таке пізніше засвідчив перед вищими керівниками Антанти і США румунський прем'єр Й.Бретіану. Він же нагадав їм причини цього кроку: "Перемир'я було укладено Румунією не через те, що румунам бракувало мужності, а в зв'язку а тим, що на цьому наполягало командування "Українського фронту", який був останньою надією союзників, що бачили в цьому заході єдину можливість для реорганізації російського фронту, здатного продовжувати боротьбу".

Перемир'я дозволило Румунії вивільнити війська для окупації Бессарабії. Перші ж звістки про неї викликали рішучий протест і енергійні контрзаходи Радянського уряду. Здійснювались послідовні кроки для безпосередньої відсічі загарбникам. Створювалась Верховна російсько-румунська колегія з румунських та бессарабських, справ з місцеперебуванням у Кишиневі. До неї мали увійти представники Румчероду, Бессарабської губернської та Кишинівської міської рад, інших організацій і серед них - соціал-демократичної партії Румунії. Чоловий діяч останньої Х.Г.Раковський став головою Колегії. Верховна Колегія не змогла, однак, дістатись до Кишинева,

загарбаного румунськими військами. Головним осередком її діяльності стала Одеса.

Всебічну допомогу жителям Бессарабії подавали солдати VIII армії. Було створено новий губернський орган - Центральний виконавчий комітет Рад Бессарабії. У виданих спільно наказі та відозві до трудового населення Бессарабії та Подолії відзначалось - на захист цих територій стають трудящі незалежно від їх національності. Наштовхнувшись на загальний опір, румунські окупанти звернулись до тих, хто спонукав їх до агресії.

В свою чергу військові представники Великобританії та Франції заговорили про "замирення", запропонувавши 22 лютого створити змішану комісію. Наступного ж дня пропозиції обговорювались на засіданні Верховної російсько-румунської колегії. Було схвалено 7 пунктів мирного врегулювання. Найголовнішим став пункт 5: "Румунський уряд зобов'язується вивести війська з території Бессарабії". 24 лютого за посередництва військових комісій Англії і Франції Одеса надіслала офіційну відповідь. Румунський уряд мав "зробити формальну декларацію стосовно евакуації Бессарабії румунською армією". Принципово важливою була й вимога усунути "будь-яке втручання у внутрішнє і політичне життя Бессарабії" з боку румунського військового командування. Воно не могло "чинити арештів і... здійснювати функції, які належать місцевим виборним органам".

Результатом послідовної боротьби за визволення Бессарабії від окупантів і національне самовизначення молдавського народу стало підписання 5 березня в Яссах, а 8 - в Одесі угоди про звільнення Бессарабії. Її перший пункт починався реченням: "Румунія зобов'язується очистити Бессарабію протягом двох місяців".

Тактика румунської сторони була однаково підступною - і під час загарбання Бессарабії, і в період вимушених переговорів про її очищення.

Обговорюючи умови угоди про виведення власних військ з Бессарабії, румунська сторона водночас домовилась з німецько-австрійською воячиною про замирення, одним з пунктів якого була "згода на прохід через Молдавію та Бессарабію австро-німецьких військ, призначених для окупації Південної України". 8 березня румунський уряд заявив про свою згоду з умовами радянської сторони, про те, що він "вважав з сьогоднішнього дня конфлікт уладнаним". 9 березня

- в день підписання, угоди - було водночас вироблено умови остаточного мирною договору між Румунією та Центральними державами.

Німецька агресія
проти України й
загарбання
Бессарабії

В ході німецько-австрійської збройної навали румунський уряд та військові власті інсценізували звернення "Сфатул-церія" від 9 квітня 1918 р. Напередодні були заарештовані "сумнівні" з погляду окупантів його члени. Фабрикуючи "легальні" підстави для виправдання окупації Бессарабії, румунські власті не бентежились тим, що це був фактично самозваний орган. Їх не зупиняло те, що на виборах до Установчих зборів партія, якою керували ставленики румунів Інгулець і Халіппа і якій належав значний вплив у "Сфатул-церії", отримала лише 2.33% голосів (14 тисяч з 600 тисяч, що брали участь у голосуванні).

12 квітня Х.Г.Раковський виступив з різким протестом проти "спроби румунської олігархії анексувати Бессарабію". Переконливо викриваючи її підступний та неправомірний характер, він звертав увагу на цілковите нехтування волі народу Бессарабії. В ноті відзначалась одностайна воля селянства до ліквідації румунської окупації. Йшлося про рішення III Бессарабського губернського з'їзду селянських депутатів, який відбувся на початку 1918 р. Голова з'їзду селянин В.Н.Рудьєв, виступаючи 19 січня, заявив: "Єдиний спосіб визволити наш дорогий край - вигнати у 24 години румун, не шкодуючи життя нашого, стаючи як один за поругану румунами свободу нашу, здобуту боротьбою і кров'ю братів наших". Виступ Рудьєва викликав шалену лютю окупантів. Того ж дня безстрашного виразника інтересів населення Бессарабії було заарештовано й страчено. Вдаючись до жорстоких репресій, загарбники водночас всіма засобами інспірували неправомочні рішення "Сфатул-церія".

Згідно статті IV Бухарестського мирного договору (1918 р.) з німцями за Румунією залишалось право на утримання військових частин. Та вони мали зосереджуватися лише на території окупованої Бессарабії, "доки в результаті здійснюваних союзними державами військових операцій на Україні, кордонам Румунії на буде більше загрожувати небезпека". Так знову румунське загарбання Бессарабії розглядалась у нерозривному зв'язку з німецько-австрійською

окупацією України.

Ф.Й.Нотович, якому належать фундаментальні дослідження з історії міжнародних відносин, так оцінював Бухарестський мир: "Німеччина й Австро-Угорщина позбавили Румунів військово-стратегічних засобів оборони. Водночас вони вирішили задобрити її за рахунок чужих територій. Бажаючи послабити Радянську Росію і посварити на тривалий час румунський народ з російським та українським народами, а також примусити Румунію і надалі шукати захисту у Центральних державах, німецькі й австро-угорські імперіалісти допомогли румунським боярам загарбати Бессарабію. Хоч румунські правлячі кола марили Бессарабією, все ж без прямої допомоги німецького імперіалізму вони і у 1918 р. не змогли б її захопити... Однак цей "дар" австро-німецького імперіалізму виявився головним джерелом слабості "Великої Румунії". Народи Радянського Союзу, Румунії та Бессарабії ніколи не визнавали цього загарбання і австро-німецький "дарунок" понад 25 років отруював взаємовідносини між Румунією та її могутнім сусідом".

В умовах незаперечного німецько-австрійського переважання на Східному фронті безпосереднє і, мабуть, важливе значення для майбутнього України мала мирна конференція в Брест-Литовську. Тут, де вирішувалась справа виходу з війни всієї країни, діяли дві українські делегації. Одна представляла уряд Радянської України; друга - була надіслана центральною радою УНР. Якими ж були їх позиції, чим відрізнялись одна від одної? Надамо слово документам.

Перший - виступ голови ВУЦВК, українського лівого соціал-демократа Ю.Г.Медведева на Пленарному засіданні конференції 19 січня (1 лютого) 1918 р. "Народний Секретаріат, - заявив він, - прагне створення таких умов, за яких увесь український народ, що живе на Україні, в Галичині, Буковині та Угорщині, незалежно від державних кордонів, які розділяють його нині, міг би жити як одне ціле, причому питання про дальше державне становище України в ряду інших держав повинно розв'язуватись шляхом вільного голосування об'єднаного українського народу". Заява враховувала конкретну ситуацію, що існувала в Бресті. "Нам відомо, - говорив Медведєв, - ставлення до цього питання уряду Австро-Угорщини, який не допускав розгляду загальноукраїнського питання на цих мирних переговорах.

Але ми виражаємо свою глибоку впевненість у кінцевій перемозі демократичних принципів, перемозі, яка забезпечить у найближчому майбутньому багатостраждальному українському народові єдність і вільне братерське єднання з усіма сусідніми народами".

Центральні держави, які владно диктували умови миру в Бресті, відкинули ці вимоги. Здавалося б, доля інших українських представників мала бути далеко більш щасливою. Взявши курс на укладення сепаратного міфу з Центральною радою та одержання за її допомогою з України продовольства й сировини, так потрібних затиснутим блокадою Центральним державам, надто зацікавлена в українському хлібі, голодуюча Австро-Угорщина мусила сприяти підвищенню авторитету свого контрагента. 9 лютого 1918 р. одночасно з підписанням мирного договору було укладено таємний протокол про утворення в складі Австро-Угорщини окремого "коронного краю". Віденський уряд обіцяв, що "не пізніше 20 липня 1918 р. передасть Державній раді схему закону, за яким частину Східної Галичини, заселену більшістю українців., об'єднають із землями Буковини в один окремих край".

Однак, і таке зобов'язання габсбурзької монархії, що залишало західноукраїнські землі за межами України, не було здійснено. Напередодні обумовленої дати Відень, фактично підтриманий Берліном, заявив про анулювання домовленостей щодо виділення Східної Галичини та Буковини в окремих "коронний край", чим би підвищувався статус українських земель в складі Австро-Угорщини. Таке було заявлено міністру закордонних справ гетьманської держави, яка виступала наступницею Центральної ради. Заперечення міністра Д.І.Дорошенка, якщо вони насправді були, виглядали надто скромно і зовсім не були почуті.

Під час ратифікації брестських домовленостей Центральною радою виникло й питання про події в Бессарабії, пов'язані з румунською окупацією та підтримкою її з боку Центральних держав. Залежність Центральної ради від німецько-австрійських загарбників не дозволяла вищому органу УНР виступити з відкритим протестом проти окупації українських земель Бессарабії. Але - перш за все у виступі М.С.Грушевського було висловлено цілком визначену думку щодо справжнього сенсу румунських загарбань. "Ми, коли будемо старатися порозумітися з молдавською демократією про розграницення

інтересів української і молдавської людності в Бессарабії, - відзначав голова Центральної ради, - то будемо виходити в сучасних реальних відносин. і тут, як знаєте, з української сторони ніхто не мав претензій на ті часті Бессарабії, в яких більшість становить молдавська людність... мова може бути тільки про ті території, в яких молдавська людність не мав абсолютної більшості. Се мова про північну частину Бессарабії и полудневу".

Що ж до відповідної позиції П.Скоропадського, то її можна охарактеризувати як очікувальну, двоїсту. Адже загарбання Бессарабії було санкціоновано Німеччиною та Австро-Угорщиною. Вони ж обіцяли зберегти за Румунією володіння прутсько-дністровським межиріччям. В межах дозволеного німцями й австрійцями і діяв гетьманський уряд. Він публічно висловив своє незадоволення відторгненням Бессарабії, вів переговори з румунським урядом, приймав його торговельні делегації. Та гетьманці, можна не мати сумнівів, розуміли правила гри, так само як і реальні наслідки своїх дій.

Громадянська
війна та окупа-
ційний режим в
Бессарабії

А от Директорія УНР не могла дозволити собі навіть цього. Якщо у відносинах з Румунією вона й згадувала про Бессарабію, то тільки про відмову від будь-яких претензій на неї у обмін за військову та іншу допомогу збоку Бухареста. Така лінія виявилася на самому початку 1919 р. під час героїчного повстання на Хотинщині. Його хід вже досить детально висвітлено. Тому звернемось лише до кількох документів. Прийшовши до Хотинського і частини Сороцького повітів на зміну австро-угорським окупантам у жовтні 1918 р. І вславившись грабунками та каральними експедиціями, румунські війська в середині січня 1919 року перед лицем загального повстання відступили. Через нерівність сил - ненадовго. Коли румунські окупанти, сіючи наругу і смерть, повернулися, подільський губернський комісар УНР Морозовський 29 січня 1919 р. телеграфував Директорії: "Румуни ідуть на Хотин, лютуючи по дорозі, в селах ріжуть дітей і жінок... Жах населення надзвичайний. Офіційно ми додержуємось нейтралітету, але якось неможливо дивитись з боку, як румуни ріжуть дітей та жінок і палять села Хотинщини, населення котрої в більшості українське".

Кам'янець-подільський повітовий комендант Гербанівський повідомляв, що на допомогу повстанцям рвуться частини УНР. "Наші частини, які охороняли в с.Жванці переправу через Дністер, - відзначалось у телеграмі, - на заклик повстанців самовільно пішли: кінна сотня Янка Кармалюка, півбатарей четвертого кінно-гарматного полку і п'ята сотня першого пішого Івана Мазепи полку... По певних відомостях, повстання мав загальний характер. Ідуть на румун всі без різниці національностей та віку... Наше селянство співчуває повстанцям".

Рятуючись від катувань і вбивств, 50 тисяч мешканців Хотинщини перебралось за Дністер на Поділля і до Галичини. Морозовський стурбувався. "Суворо наказуючи" балтському, могилів-подільському, новоушицькому, ольгопільському і кам'янець-подільському комісарам і комендантам роззброїти хотинських повстанців, він пояснював: "Ці біженці... озброєними групами бродять по березі Дністра і деколи стріляють по румунських караулах, чим викликають гарматний та кулеметний вогонь румун, чим також провокують нашу республіку, що може спричинитися до небажаних у цей час ворожих відносин між Україною і Румунією". Така позиція цілком влаштувала румунських карателів.

5 лютого 1919 р. румунська комендатура Хотина у відозві, звернутій до населення, оголосила текст датованої тим же днем ноти губернського комісара Поділля. Мешканці Хотинщини були ознайомлені з позицією УНР щодо подій, у яких вони брали участь, про її бажання "запобігти таким безпорядкам". У відповіді ж подільським властям румунський генерал Давід-оглу "з великою приємністю і задоволенням" приймав "до відома заходи, вжиті Українською республікою".

На превеликий жаль, подібна позиція подільського губернського комісара не була й не могла бути його особистою самодіяльністю. Румуни перейшли до вжиття всіх засобів у боротьбі з повстанням на Хотинщині тому, що знали позицію самої Директорії. Глава Дипломатичної місії УНР в Бухаресті наприкінці січня 1919 р. виступив на сторінках тамтешньої преси із заявою щодо ставлення до майбутнього Бессарабії. Він засудив "Імперіаліста Мілюкова, який прагне Бессарабії". "Демократична Україна, - проголошував дипломат УНР. - ... не претендує на території, які мають бути включені до кордонів Великої Румунії"

Ставлення УНР до проблем визволення Буковини також вкрай ускладнювалось її орієнтацією на спілкування з Румунією та розрахункам спертись на допомогу Бухаресту та Варшави в утвердженні своєї влади на Україні.

Відмінну позицію щодо долі Буковини займала Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Одразу ж після того як визначився крах Австро-Угорщини події в Галичині та Буковині розвивались у тісному зв'язку. 18 жовтня 1918 р. у Львові за участю буковинських представників була створена Українська Національна Рада, а 25 жовтня в Чернівцях її Буковинська делегація - Крайовий комітет. Він і вступив у контакти з місцевими румунськими представниками, прагнучи мирного поділу Буковини. Однак переговори не дали позитивних наслідків. Румунська сторона не погодилась, щоби вся Північна Буковина разом з її головним містом Чернівці увійшла до складу української держави. Їй пропонувалось лише чотири повіти - Вашківський, Вижицький, Заставненський і Кіцманський. За поділ Буковини виступав і "румунський національний клуб" у Відні.

Але ця "поміркованість" була надто короткочасною. Вона підтримувалась не розвіяними остаточно планами шляхом об'єднання Трансільванії та Буковини, створити під егідою Відня "румунський коронний край". Та з наближенням кінця габсбурзької монархії орієнтація на Відень швидко відступала перед проектами включення всієї Буковини до складу "Великої Румунії". Надзвичайно активізувалось алармістсько-шовіністичне її крило. 27 жовтня була створена Румунська Національна Рада на чолі з великим поміщиком П.Фльонодром. Він став основним місцевим речником прилучення всієї Буковини до Румунії. В свою чергу безпосередні зв'язки з румунськими мілітаристами покладались на "Комітет буковинських емігрантів", організований вже відомим І.Ністором. Він розгорнув гарячкову діяльність у Яссах та Кишиневі. Переговори між українською та румунською общинами одразу ж зайшли у сліпий кут. Суперечності мала розв'язати сила. А її було незрівнянно більше на боці румунської сторони, яка цілком покладалась на діяльну допомогу Бухаресту. Українці ж Буковини не тільки не мали підтримки, а й змушені були спрямувати нечисленні загони Січових стрільців,

які зосереджувались у Чернівцях, на допомогу Львову.

В свою чергу допомога останнього була лише моральною. Після одержання звістки про те, що влада у центрі Східної Галичини перейшла до рук українців, буковинці у Чернівцях на широкій маніфестації 3 листопада 1918 р. схвалили рішення об'єднатися в Галичиною у складі Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), прагнучи до єдності всіх українських земель, виступаючи в кінцевому підсумку за "прилучення австрійської частини українських земель до України".

На цей час завершувалась підготовка маршу регулярної румунської армії на Буковину. 8 листопада 1918 р. командир 8-ої дивізії румунських військ сумнозвісний генерал Задік у листовках, розкиданих з літака, оголосив мешканцям Чернівців наказ короля. Йшлося про окупацію Буковини.

Протести були проігноровані. Українських сил для спротиву не було. 11 листопада у Чернівцях володарювала вже румунська адміністрація, протягом тижня вона поширилась на всю Буковину.

Озброєні до зубів окупаційні війська почували себе як на вулкані. Вони добре розуміли, що прийшли на Буковину воювати з її народом. І це аж ніяк не перебільшення. Доказ? - Наказ генерала Задіка про "стан облоги з усією суворістю" на загарбаній території.

ЗУНР (після 22 січня 1919 р. - Західна область (ЗО) УНР) формально і далі вважала Буковину своєю частиною. На останньому засіданні Української національної ради, яке відбулося 16 квітня 1919 р. було схвалено закон про вибори до вищого органу - Сейму ЗО УНР. Передбачалося існування окремого українського округу Буковина, від якого обиралось 12 депутатів. Крім того за національним округом Коломия-Буковина обирались 1 польський і 4 єврейських депутата.

Зайнятий з перших днів свого існування війною з польськими військами, уряд ЗУНР мав обмаль сил, щоб відстоювати - послідовно і ефективно - інтереси своєї невід'ємної частини Північної Буковини. Подальші події не могли змінити становище на краще. Позиція УНР була ще менш виразною. "Акт злуки" практично не позначився на ставленні до цієї проблеми, незважаючи на те, що буковинець О.Безпалко став одним з міністрів УНР.

І все ж виникали настільки нестерпні обставини, коли рвався терпець навіть у ревних прихильників співробітництва з Румунією. Таке було пов'язано з виразним намаганням Бухаресту, не обмежуючись окупацією Буковини та Бессарабії, взяти безпосередню участь у загарбанні територій Східної Галичини. Розуміння ситуації було продемонстроване в ноті Делегації УНР на Паризькій мирній конференції. 25 лютого 1919 р. вона звернулася до керівників Антанти і США з протестом проти польської агресії на західноукраїнських землях і румунської окупації Північної Буковини. В середині березня 1919 р. Делегація змушена була протестувати проти насильств і терору румунських військ щодо українського населення Буковини.

Буковина – плацдарм
дальшої агресії на
західноукраїнських
землях

Водночас зростає стурбованість розширенням об'єктів румунської агресії. Захопивши в листопаді 1918 р. Буковину, Румунія почала реально загрожувати іншим західноукраїнським землям. Вже на самому початку 1919 р. війська Бухаресту "просочувались" на територію Закарпаття, на його східні території. Вони не тільки не поводили себе "мирно" щодо місцевого населення, а й протидіяли тут частинам УГА, які в ході бойових дій на польському фронті з тих або інших причин переходили на південні схили Карпат.

Небезпека увічнення перебування румунських військ в Закарпатті виявлялась все більш реальною. 6 березня 1919 р. Делегація УНР на Паризькій мирній конференції ввернулася з нотою протесту проти намірів Чехословаччини та Румунії окупувати цю сусідню з Буковиною прадавню українську землю.

Ставало все більш зрозумілим, що, окупувавши Буковину, румунська армія при першій-ліпшій нагоді дбає про "прирошення" нових українських територій. Плани Бухаресту пов'язувалися із агресивними акціями інших держав. Йдеться про Польщу та Чехословаччину, які прагнули включити до свого складу перша Галичину й Волинь, друга - Закарпаття.

Визвольні змагання населення цих земель, їх національні прагнення, що включали возз'єднання з Великою Україною, проголошувалися "майже більшовицькими" та придушувалися

під приводом боротьби проти Радянської влади.

Спочатку - в ході збройної навали проти Угорщини - Бухарест здійснив дальші агресивні акції на Закарпатті. За складеним французькими генералами планом чеські і румунські збройні сили мали з'єднатись в районі Чопу. Північна група військ генерала Олтяну швидко просувалась, в тому числі зі східних районів Закарпаття на Захід. Вона поширила свою владу по р.Борхазу. Згодом війська Бухаресту змушені були піти з цієї української землі. Однак не тому, що не бажали залишитись, а через те, що західні держави призначили все Закарпаття одній Чехословаччині.

Приблизно в цей же час Румунія розгорнула воєнні дії на Покутті. Починалося, звісно, із збройних "інцидентів" (читай - провокацій). Після протестів, висловлюваних на місцях, 16 квітня державний секретар у закордонних справах ЗУНР М.Лозинський за посередництвом представника УНР в Бухаресті Ю.Гасенка звернувся до міністра закордонних справ Румунії. В офіційній ноті наводились факти артобстрілу сіл Окопи й Казачівка у Борщівському повіті, побитті селян Стачева на Снятинщині. У свою чергу сам Гасенко через тиждень протестував проти свавільної затримки його співробітників румунськими властями (щоправда деякі дипломати УНР, наприклад, Р.Смаль-Стоцький не схвалювали дії Ю.Гасенка).

Та це було, як кажуть, лише "квіточками". В час переходу польських військ у вирішальний наступ проти ЗУНР виявились й "дозрілі плоди" політики Бухаресту. Союзники постійно погоджували "східну політику". Справа не обмежувалась моральною солідарністю. Польські збройні частини, які наприкінці 1918 р. зосереджувалися в Одесі, розраховували повернутися до своєї країни, зокрема, через Чернівці.

Сприяючи союзникові, Румунія очікувала найбільш зручного моменту для "округлення" своїх буковинських володінь за рахунок Покуття. Такий момент настав, коли польський фронт у Галичині, посилений прибулою з Заходу "армією Геллера", перейшов у вирішальний наступ на західноукраїнських землях. Більше того, коли ці, озброєні за останнім словом тодішньої техніки, війська домоглись переваги над знесиленою УГА. "І тепер, коли польська офензива робила поступи, - відзначав М.Лозинський, - Румунія завдала нам удар в плечі".

Знаний західноукраїнський історик, дипломат навів і текст телеграми, в якою командуючий "фронту Буковина-Хотин" дивізійний генерал Н.Петале звернувся до штабу УГА в Коломиї. Ввечері 23 травня її одержали в Станіславі. Діпеша починалася викладом "стратегічних підстав" неспровокованого нападу: "Примушені konieczністю установити зв'язок між Буковинським фронтом і фронтом Північної Трансільванії і тому, що сей зв'язок може бути забезпечений тільки через посідання лінії Коломия – Мармарош – Сігот, наші війська, які зайняли Буковину, одержали наказ 24 травня вирушити в похід і зайняти комунікаційні лінії".

Логіки в цьому "стратегічному мотивуванні" не було жодної. Адже вирішальний наступ союзника, що успішно розгортався, мав звільнити для румунів бажані шляхи сполучення. Справжньою метою удару в спину УГА з буковинського плацдарму була окупація Покуття. Командуванню УГА пропонувалось видати наказ, "щоби українські відділи, які в сій хвилі знаходяться між давньою границею Буковини і залізничною колією Станіславів - Надвірна, негайно уступили за ту лінію".

Захоплені зненацька власті та представники громадськості ЗУНР заходилися з'ясовувати становище. Про ці зусилля писав у своїй автобіографії видатний письменник-демократ Марко Черемшина.

Ідеали невідомої поваги й постійної готовності прийти на допомогу людині будь-якої національності, що освітили все його життя, в роки другої світової війни спалахнули яскравим подвигом дружини - Наталії Семанюк, увічненим поезією Д.В.Павличка "Діти".

Самому ж Маркові Черемшині довелося небагато пожити на рідній землі. Не в останню чергу через події, пов'язані з румунською агресією на Прикарпатті. Ось що засвідчив з цього приводу сам письменник: "Коли весною 1919 р. румуни мали зайняти Покуття, а я з делегацією Станіславівського правління виїхав до них для переговорів, щоби заждали, аж наше військо само уступить, щоби не прийшло до проливу крові, румуни задержали нас (Степана Витвицького, Гната Марганця, Степана Левицького, якогось бадьорого військового офіцера і мене) через цілу ніч, а світанком заграбили нам наш віз і коні і казали нам вертати пішки до Снятина навперед їх війська, уставленого назад нас в розстрільну, і раптом розпочали назад нас формальний наступ. Кулі дзвеніли нам попід

пахи, і тоді я кинувся у придорожний рів з пливучою весняною водою і перележав тут у студеній воді з годину, а то й довше та із тої перестуди занедужав на нирки і досі з тої упертої недугивилічитись не можу. Це осталося мені на спомин..."

Коли Покуття було окуповане, штаб-квартира окупантів - 28 травня - повідомила: "з метою унеможливити атаки більшовиків на північно-західному кордоні Буковини наші війська увійшли до Галичини і зайняли лінію Надвірна-Остинь (Отиня) - Невіска (Незгисько)". Заявлений ідеологічний мотив "загрози більшовизму" вкотре був використаний румунами для придушення національно-визвольного руху західноукраїнського населення.

Становище, в якому опинився уряд ЗУНР, описав М.Лозинський: "Всі українські військові сили були на польським фронті і ставити оружний опір румунському наїздові було неможливо... 26 травня президент Української національної Ради Петрушевич з правительством опустили Станіслав..."

Серед вагань в кругах правительства виринула думка, щоби перейти до Румунії і капітулювати перед Антантою. Вислано навіть делегацію до Румунії. Але справа не наладжувалася. Сей план викликав тільки велике обурення серед армії, яка хотіла йти на Велику Україну".

Уряд Західно-Української Народної Республіки протестував проти зухвалих дій польських і румунських окупантів. Як свідчить телеграма за підписом Голови Державного секретаріату ЗУНР С.Голубовича, надіслана 30 травня 1919 р. Паризькій мирній конференції, керівництво ЗУНР розуміло тісний зв'язок між окупацією Буковини й Східної Галичини. Загарбання Покуття і поява чужоземних військ у безпосередній близькості від тодішньої столиці ЗУНР Станіслава (тепер Івано-Франківськ) означали, що Українській Галицькій армії, яка знемагала у нерівній боротьбі з польськими військами, посиленими прибулою із Франції "армією Галлера", завдано важкого удару в спину. Гасенко знову протестував, та його акції не справляли жодного впливу ані на поляків, ані на Антанту, яка з Парижу вершила долями народів, ані на самих румунів.

Загарбавши Покуття, вони дбали про власні - а не своїх польських союзників - інтереси, чим подекуди викликали незадоволення останніх. Ті скаржилися зокрема на коменданта Коломиї капітана

Міронеску, якого вимагали усунути з посади. Поляки також турбувалася певними неофіційними контактами між румунськими окупантами і представниками ЗУНР. На наш погляд, згадані побоювання були нарочито перебільшеними. До того ж всюдишущі представники Антанти пильно стежили за там, щоб вберегти й активізувати військове співробітництво між Польщею та Румунією для здійснення власних цілей на Сході Європи.

Про характерні наміри, першою ланкою яких було повне загарбання західноукраїнських земель, оповів військовий аташе Польщі в Бухаресті. Автором плану співдії польських і румунських сил на цей раз виступив його американський колега полковник Йейтс, що "повернувся 24 червня до Бухаресту з свого об'їзду східно-галицького фронту і короткого побуту у Львові". Польський підполковник радів, що поїздка зробила американця прихильником варшавських політичних концепцій. Підсумовуючи свої дводенні розмови з військовим представником США, він повідомляв зверхникам: "На закінчення полковник Йейтс заявив: "Удар - у відповідності в наказом коаліції - однієї румунської дивізії через Залещики у напрямку Чертків-Тернопіль, разом з одночасним ударом польських сил міг би у вирішальний спосіб розв'язати проблему (загарбання - Р.С.) Східної Галичини і таким чином створити монолітний польсько-румунський фронт...".

Мрії про "монолітність" спілкування між Польщею та Румунією були можливо надто ейфоричними, та це не стосувалося "української політики" обох держав. На вказаному напрямку вони керувалися одним: прагненням до поневолення українських земель. Безперспективність сподівань на підтримку Бухареста ставала все яснішою для керівників зовнішньої політики УНР. Виступаючи на першому ж засіданні наради голів дипломатичних місій УНР, скликаній в серпні 1919 р. в Карлсбаді, міністр закордонних справ УНР голова української соціал-демократичної партії Галичини В.Темницький, оглядаючи зовнішньополітичну ситуацію, заявив: "Від Румунії ми... не отримали жодної допомоги. Румунія провадила щодо нас традиційну політику - у поганій для себе ситуації нав'язувала дружбу своїм сусідам, однак в поганій для сусіда і вигідній для неї - брутально нападала на сусіда. Наприклад, в травні, коли на Румунію натискали більшовики, румуни прагнули порозуміння з нами. Однак,

Поки и наш Запорізький корпус був вимушений шукати спасіння на румунській території, вони його роззброїли, а мільярдної вартості майно конфіскували. Потім румуни вдалися до спільної в поляками операції і окупували південну частину Галичини. З'єднавшись там з поляками, вони в такий спосіб закрили нам шлях на захід через Чехословаччину й Угорщину".

Розуміючи це, Темницький не міг відмовитись від цілком безнадійної орієнтації на Румунію. На ній далеко настирливіше, закликаючи до принципових поступок Бухаресту, наполягали впливові фігури зовнішньополітичного відомства. Представник УНР у Швейцарії барон М.Василько, виступаючи на нараді, спеціально рекламував тісні контакти з румунським послом в Берні Пакліану: "Той звинувачував нас в імперіалізмі (Бессарабія, Буковина)". Можна було б думати, що М.Василько, до речі уродженець Буковини, який раніше брав активну участь у її політичному житті та видавав у Чернівцях єдину газету українською мовою, стане на захист національних інтересів українського населення.

Сталося інакше. Виклад позиції Пакліану подавався так, щоб запевнити слухачів - з румунами слід співпрацювати за всяку ціну. Василько передав думку чи скоріше вимогу емісара Бухаресту: "румуні певні, що дістануть Бессарабію та Буковину, однак вони бажали б мати правовий акт, бо вірять у нашу майбутність і силу". Після тверджень про добре ставлення румунів, про "реалізм" їх української політики Василько не забарився підкреслити високі міжнародні позиції Бухаресту. Румуни, продовжував він, "зв'язані з поляками на життя і смерть". У союзники своїх поглядів Василько брав і чеського посла у Швейцарії. Цей дипломат "остерігав мене, щоб ми не розраховували на непорозуміння в державах Антанти", тобто їх різні позиції щодо дій Румунії на Сході. На заключення ще раз пропагувалися добрі дії Бухаресту щодо України: "Румунський посол, - відзначав Василько, - склав спеціальну доповідь для свого уряду, показав її мені. В цій доповіді сприяв нам... Пакліану влаштував мені зустріч з італійським послом".

Та й ці, прямо кажучи, негусті свідчення приязного ставлення до УНР розбилися вщент після вторгнення на Україну білогвардійських армій Денікіна. 25 вересня 1919 р. польський посланник у Бухаресті

Скшинський телеграфував до Варшави про зустріч Бретіану з представником російської білогвардійщини, колишнім царським послом у Бухаресті Л.Поклевським-Козелом. Найвпливовіший політичний діяч Румунії заявив, що "за заспокоючу декларацію Денікіна в справі Бессарабії він готовий зректися Петлюри. Це сталося під впливом інформації англійських офіцерів, які прибули від Денікіна та подали відомості, що останній здатний у найближчі дні розбити Петлюру".

Після розгрому Денікіна ставлення Румунії до УНР змінилося. Та й нова "хвиля приязні" не принесла бажаного для Бухареста правового акту, який би визнавав "законність" румунської окупації Бессарабії, так само як і Буковини.

Дипломатична боротьба

Водночас названі проблеми зайняли помітне місце у зовнішньополітичній діяльності радянського уряду України.

1 лютого 1919 р. румунський прем'єр Бретіану виступив перед керівниками Антанти і США з обґрунтуванням територіальних вимог. Вони включали Бессарабію та Буковину. Одразу ж після того як про це стало відомо, Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України надіслав радіограми Голові конференції французькому прем'єру К.Клемансо та президенту США В.Вільсону. Звернення виходило з тієї принципової позиції, що уряд України "зобов'язаний однаково захищати як інтереси українських робітників і селян, що промивають в цих провінціях, так і інтереси всього трудового населення". Саме тому заявлявся "енергійний протест проти імперіалістичної політики румунського поміщицького уряду". Нарешті, доводячи свою позицію до відома мирної конференції, уряд України накреслив свою майбутню політику. Він заявляв, "що... не зупиниться ні перед якими засобами, щоб звільнити від ярма румунської олігархії робітничу і селянську Бессарабію, що... не допустить, щоб на змученій і розореній війною Буковині встановилась влада, ненависна самому румунському народові".

Такою була принципова позиція УСРР щодо Бессарабії та Північної Буковини. Вона послідовно розвивалась вже у перші, надзвичайно несприятливі для розв'язання національних проблем українського народу роки. Поодинокими виявлялись випадки, коли сильні миру сього або їх експерти визнавали український характер

та висловлювались за передачу Україні частини Буковини разом з північними районами Бессарабії. В документах Паризької мирної конференції вдалося виявити лише один такий випадок - 10 березня 1919 року глава американської місії в Східній та Центральній Європі професор А.Кулідж в меморандумі "Нові кордони в колишній Австро-Угорщині" на підставі етнічного складу цих територій запропонував включити їх до складу України.

І все ж українська радянська зовнішня політика не відступала від своїх принципових засад. Вона використовувала кожен можливість для подолання практичної допомоги українцям Бессарабії та Буковини у визволенні їх від іноземного поневолення. Така можливість виникла, коли зазнала краху інтервенція Антанти на Півдні України і частини Червоної Армії наблизилися до Дністра. 1 травня 1919 р. Голова Раднаркому і нарком у закордонних справах Х.Г.Раковський звернувся з нотою до міністра закордонних справ Румунії Звернення на повний голос підтверджувало рішучість визволити Буковину від чужоземного панування.

По-перше, тут визначалось нестерпне становище населення Буковини - споконвічної української землі. "Звільнені від ярма габсбурзької династії, робітники і селяни Буковини, - починалася нота, - були силою підкорені новому, але аж ніяк не кращому гнітові румунських поміщиків і румунської династії Гогенцоллернів. Буковина, перед якою відкривались перспективи звільнення від усякого класового і національного гніту, стала здобиччю жадібної румунської військової та цивільної олігархії".

По-друге, - обґрунтовувалась правомірність і природність захисту національної справи Буковини. Заявлялось, що Україна, "яка зв'язана з Буковиною не тільки узами солідарності, що об'єднує трудящі маси всіх країн, але й спільністю етнографічної спорідненості значної частини населення Буковини, найенергійніше протестує проти акту насильства Румунського Уряду над волею Буковини і доводить до відома Румунського Уряду, що Робітничо-селянський Уряд України твердо вирішив захищати всіма засобами право робітників і селян Буковини на вільне національне самовизначення".

І, нарешті, по-третє. В ноті наголошувалася потреба мирного врегулювання. Румунії пропонувалось "заявити протягом 48 годин про свою згоду негайно евакуювати своїми військами Буковину".

Цього ж дня (1 травня 1919 р.) було поставлене й питання про ліквідацію іноземної окупації Бессарабії. На цей раз - зважаючи на зрозумілі юридичні, історичні й етнічні мотиви - спільно урядам України й Росії. Від їх імені Г.В.Чичерін та Х.Г.Раковський затаврували наслідки румунської окупації Бессарабії, йшлося, зокрема, про звірства загарбників на Хотинщині. "За відомостями... самих буржуазних джерел, - відзначалося в ноті румунському уряду, - в останньому, січневому повстанні в Північній Бессарабії було розстріляно понад 3000 чоловік".

Румунській стороні вказувалось на вимушену зміну шляхів розв'язання бессарабської проблеми. "Тим часом, - наголошувалось в документі, - як досі Російський та Український Радянські Уряди обмежувались лише протестами проти насильств, що їх чинить Румунія над бессарабськими робітниками і селянами, вони в достатній мірі мали тепер можливість переконатися, що ці протести не роблять жодного впливу на Румунський Уряд, і тепер, коли українські війська розгромили румунські частини, що оперували разом з французькими і добровольчими, і, відкинувши їх за Дністер, зайняли переправи під Тирасполем і Рибницею, Російський та Український Радянські Уряди вже не мають можливості більше чекати, щоб покласти край насильствам і обурливим діям Румунського Уряду".

Як х у попередньому випадку, нота закликала уникнути дальших воєнних дія. "Не бажаючи проливати братньої крові румунських робітників і селян, примушених силою воювати", уряди Росії та України запропонували негайно евакуювати Бессарабію: віддати "народному суду всіх винуватців у злочинах над бессарабськими робітниками й селянами й над усім населенням Бессарабії". вимагалось також повернути загарбане військове, а також особисте майно жителям Бессарабії.

За мирне
розв'язання

Зміна військової ситуації на Україні і міжнародної обстановки не дозволила домогтись виконання пред'явленого ультиматуму, весною 1919 р. визволити Бессарабію та Буковину. І все ж попри всі перешкоди це завдання продовжувало лишатись одним а важливих і зовнішньополітичній діяльності. Як тільки громадянська війна слабшала і наставала смуга бодай короткочасної мирної передишки

уряд докладав інтенсивних зусиль, щоб забезпечити Україну від нових інтервенціоністських нападів із південного заходу й заходу. Кордон з Румунією мав у цьому плані надзвичайно важливе значення - і той, що відповідав міжнародно-правовим нормам - по р. Прут, і той, що склався після румунських загарбань - по Дністру, був довший ніж кордон по Збручу. Це, по-перше. По-друге, безпосередня близькість - фактично - єдність його з українським Причорномор'ям обумовлювала стратегічне значення всього цього району, який одразу ж став активним плацдармом розгортання інтервенції. Тут пролягали шляхи вторгнення на Україну білогвардійських та Інтервенціоністських армій з Півдня та південного Заходу.

Адекватний підхід до розуміння становища, що склалося, значною мірою полегшувався тим, що уряд і наркомат закордонних справ України очолював знавець міжнародної політики, зокрема надзвичайно заплутаних балканських справ Х.Г.Раковський. В цих питаннях - особливо, складних перипетіях внутрішнього і зовнішнього становища Румунії - він вирізнявся навіть у високо інтелектуальному середовищі керівників зовнішньої політики. Жоден її більш-менш серйозний захід щодо Румунії не здійснювався без безпосередньої участі Х.Раковського. Більше того, йому належала ініціатива у проведенні низки важливих зовнішньополітичних кроків. Досить жваве листування з Г.В.Чичеріним засвідчила, що коли - в поодиноких випадках - ті або інші демарші належним чином не пророблялись, Раковський послідовно виправляв ситуацію. Україні належало чільне місце у взаємовідносинах з Румунією, наша Республіка йшла послідовним курсом у нелегкій і напруженій боротьбі за визволення українців, усього населення Бессарабії та Північної Буковини.

Невдовзі після звільнення території України від білогвардійських армій Денікіна до Румунії була звернута нова пропозиція розпочати мирні переговори. Тут, зокрема, відзначалося, що Україна, "постійна прихильниця мирного вирішення всіх конфліктів між народами, постійно користується будь-якою слушною нагодою, щоб вирішити мирним шляхом всі непорозуміння з Румунією. Доказом цього в сприятливі результати переговорів між радянськими українськими властями і Румунським Урядом, перерваних німецькою і австрійською навалою у лютому 1918 р. Продовження теперішнього ненормального

становища шкідливо відбивається на життєвих інтересах румунського та українського народів. Робітничо-селянський Уряд України висловлює тверду впевненість, що мирні пропозиції, зроблені ним і союзним Урядом Радянської Росії Урядові Румунії увінчаються успіхом".

Румунський прем'єр Вайда-Воевод знаходився тоді в Лондоні. Звідси 3 березня він відповів згодою. Така оперативність пояснювалась двома причинами. По-перше, країни Антанти змушені були перейти до нового курсу у взаємовідносинах з Радянськими Республіками, знявши блокаду. Перед у цьому вів англійський уряд Д.Ллойд Джорджа. Політичний клімат Лондона вплинув на швидку реакцію румунського прем'єра. По-друге, його відсутність у Бухаресті дозволяла тамтешнім властям, ніби на власний ризик, дещо підкоректувати вимушену згоду Вайди-Воевод. Йшлося, не в останні) чергу, про вперте ігнорування уряду України і пов'язані з цим спроби провести переговори у Варшаві. Тут активно готувалися до "походу на Київ" та відшукали б щонайменші приводи для їх зриву.

Україна в перего-
ворах з Румунією

Г.В.Чичерін, висловлюючи задоволення з приводу прийняття пропозиції розпочати мирні переговори, одночасно наголосив на необхідності ретельно поважати інтереси України. "Ми дозволяємо собі, у згоді з Урядом Радянської України, - наголошувалось в ноті від 3 березня, - запропонувати місцем переговорів місто Харків, розташоване досить зручно, щоб полегшити трьом її учасникам прямий і безперешкодний зв'язок з своїми Урядами. Оскільки Українська Радянська Республіка розташована між Росією і Румунією, її участь у переговорах, очевидно, диктується сплюю обставин, тому що без неї жодне територіальне питання не може бути вирішене, і багато інших дуже важливих питань неминуче вимагають її участі".

У відповідь на ноту Вайди-Воевод від 15 березня, начинену досить прозорими хитрощами з приводу місця конференції та її проведення, Г.В.Чичерін підтвердив погоджену принципову позицію Радянських Республік: "Враховуючи, що не було висловлено жодних заперечень проти міста Харкова... Російський Радянський Уряд, за згодою Уряду Радянської Української Республіки, знову повторює свою пропозицію, зроблену Румунському Уряду 8 березня".

Справжні причини зволікань супротивної сторони лежали на

поверхні. Польща готувалася до серйозного нападу на Україну, прагнучи залучити до цього Румунію. Уряд останньої очікував розвитку подій. Україна і Росія серйозно готувались до переговорів, відстоювання національних інтересів, справи миру. У самий переддень польської агресії радіо принесло звістку, ніби антантівські органи визнали анексію Бессарабії. Х.Г.Раковський в листі на ім'я Г.В.Чичеріна подав детальний аналіз ситуації і накреслив програму належного реагування. Він писав: "Я вважаю, що непотрібно залишати без відповідного спільного протесту рішення Союзної Рада про визнання приєднання Бессарабії до Румунії, при чому редагувати його в таких топах, які не передрішали в результатів можливих переговорів з Румунією. Я вважаю, що необхідно заявити приблизно таке: Постанова Союзної Рада в абсолютно неприйнятною, оскільки вона розпоряджається територією, на яку не має абсолютно ніякого права, бо вона вважалась невід'ємною частиною Російської Імперії, наступниками котрої являються Радянські Республіки Росія та Україна. Друге. Посилання па заяви якихось представників Бессарабії, які оголосили від імені бессарабських мас її приєднання до Румунії і формально і по суті невірне. Бессарабські робітники й селяни ніколи не були навіть запитані про їх бажання, а заяви, зроблені в цьому сенсі призначеними румунським Урядом чиновниками, у жодний спосіб не можна вважати виявленням волі самого народу Бессарабії. Бессарабське питання - це питання, яке стосується виключно Росії та Румунії, якій Радянські Уряди Росії та України зробили пропозиції щодо мирних переговорів".

Повідомлення щодо згаданого рішення Антанти виявилися передчасними, але пропозиції Х.Г.Раковського, зазнаючи потрібних коректив, були покладені в основу переговорів з Румунією, позначаючи шляхи відстоювання національних інтересів Бессарабії, а також Буковини. Політичний реалізм і дипломатичне мистецтво керівника Української дипломатії відіграли велику роль на дальшому етапі історичного розвитку, пов'язаному з польською збройною агресією. Довелося багато попрацювати, щоб не допустити безпосередньої участі Румунії у горезвісному "поході Пілсудського на Київ". Після того як ця злочинна авантюра зазнала приголомшливої поразки і Варшава підписала 12 жовтня 1920 р. в Ризі Договір про перемир'я та прелімінарні

умови миру з РСФРР та УСРР, з'явилися умови для врегулювання радянсько-румунського конфлікту.

Вже на другий день, 13 жовтня на ім'я голови Ради міністрів Румунії Авереску було направлено чергове звернення. Розгляд його змісту підтверджує незмінність позиції мирного врегулювання відносин з Румунією. Радянська сторона зокрема продовжувала наполягати, щоб переговори з спірних питань велися в тодішній столиці УСРР -Харкові. Відстоювання цієї вимоги мало далеко не формальний або престижний характер, йшлося про визнання Румунією української держави, про її законне місце у мирному врегулюванні, про її право захищати інтереси загарбаних українських земель.

«Бессарабський
протокол» і між-
народне право

Мирні пропозиції, адресовані Румунії, їх зміст і спрямованість викликали гостре занепокоєння противників миру, особливо мілітаристських кіл Польщі.

В період загального переходу від війни до миру виявились розрахунки посилити позиції західних сусідів нашої країни, в тому числі за рахунок українських земель Бессарабії та Буковини. 28 жовтня 1920 р. в столиці Франції її делегати разом з представниками Великобританії, Італії та Японії підписали так званий Паризький протокол, що формально санкціонував загарбання Бессарабії королівською Румунією. Одразу ж після одержання відповідних відомостей Г.В.Чичерін зв'язався з Х.Г.Раковським. Вже 1 листопада 1920 р. Радянські Росія та Україна виступили із спільним протестом, адресованим урядам-учасникам Паризького протоколу. Вони рішуче заявили, що "не можуть визнати скільки-небудь правомочною угоду, яка стосується Бессарабії, укладену без їх участі, і що вони жодною мірою не вважають себе зв'язаними договорами, укладеними з цього приводу іншими державами".

На доповнення до цього нагадаємо, що "протокол" про Бессарабію не був ратифікований навіть всіма його учасниками. Спираючись на цю обставину, дослідники вважають, що і через таке "він не набув сили міжнародно-правового акту". До останнього часу "холодна війна", гостра конфронтація між СРСР і США обумовлювали неповноту, а то й окремі замовчування справжньої позиції сполучених Штатів щодо певних проблем нашої країни, зокрема її територіальної цілісності. Ніколи, зокрема, не вгадувався показовий факт: США

були вдовою державою Заходу, що опротестувала укладений 28 жовтня 1920 р. в Парижі протокол, де визнавалась "правомочність" румунського загарбання Бессарабії. Варто додати, що радянська дипломатія посилалась на цю позицію Сполучених Штатів, розкриваючи малопривабливі дії тих, хто підтримував і спрямовував румунських окупантів. (Див. Пам'ятна записка, адресована Уряду Великобританії від 30 квітня 1924 р.).

Україна не визнавала й румунської влади на Буковині. У складеній на початку жовтня 1921 р. довідці Народного комісаріату закордонних справ (розділ "Правове становище Буковини") відзначалося:

"Хоч Буковина, населена переважно українцями, перейшла до Румунії на підставі Сен-Жерменського договору (з Австрією - Р.С.), але оскільки, незважаючи на визнане самим Версальським договором право самовизначення народів, там не було опиту місцевого населення, приєднання Буковини до Румунії вважається Українським урядом а точки зору міжнародного права недійсним. Буковина також не в складовою частиною Румунії, а перебування румунських військ і румунських властей на Буковині також має характер тимчасової окупації".

У перші У довідці йшлося про становище
повоєнні роки Бессарабії. Документ був підготовлений в зв'язку з проведенням зустрічей з офіційними румунськими представниками. В 1921-1923 рр. їх відбулося принаймні п'ять, всі вони не мали наслідків і - в більшості - були короткотривалими. Тактика румунської сторони полягала в ухилянні від постановки питання про становище та майбутнє окупованих територій. На першій з конференцій (Варшава, жовтень 1921 р.) представник Бухаресту, щоправда, заговорив про самовизначення народу Бессарабії, яке нібито відбулося. Одержавши належну відповідь Л.М.Карахана, румунські делегати вже не вдавались до подібних просторікувань. На останньому засіданні, відзначалось у матеріалах Наркомзаксправ, підготовлених у 1924 р., "у такому ж теоретичному розрізі дебетувались питання про суверенітет України, самостійне існування якої румунська делегація ні за що не бажала визнати, питання про охорону прав національних меншостей, про судноплавство

по Дунаю, про взаємні розрахунки тощо". Переговори у Варшаві виявили небажання румунської сторони враховувати інтереси миру й вимоги національного самовизначення народів. Останні рядки протоколу, де підсумовувались наслідки конференції, проголошували: "Після взаємного висловлювання жалю щодо неможливості прийти до угоди - засідання закрито".

Інші зустрічі мали виразний практичний характер. Вони включали переговори про Дністровський лиман (велися на місці, восени 1921 р.), урегулювання конфліктів на р. Дністер (2 конференції в Тирасполі літом 1923 р.). Слід згадати й торговельну, яка, почавшись у Тирасполі, завершила свою роботу (безрезультатно) в Одесі 31 грудня 1923 р.

Ведення переговорів з Румунією аж ніяк не означало визнання її територіальних загарбань. Ця принципова позиція незмінно проводилась у життя. Після невдалих спроб румунської сторони на Варшавській конференції стверджувати, ніби сама її робота означав визнання окупації, тодішній міністр закордонних справ Йонеску знайшов за можливе трактувати справи Бессарабії як такі, що підлягають внутрішній юрисдикції Румунії. В ноті, направленій Бухаресту 11 листопада 1921 р., Г.В.Чичерін та Х.Г.Раковський попереджали, що "вже тепер" не можуть "обминути мовчанням... заяви, що факти, які відносяться до Бессарабії, є питанням внутрішньої політики Румунії". Незмінна лінія викладалась гранично чітко: "До того часу, поки Росія та Україна не визнали відокремлення Бессарабії та її анексії Румунією, всі питання, що відносяться до неї, будуть для них питаннями, які цікавлять Україну, союзницю Росію". Підтвердивши відомий погляд на рішення "Сфатул-Церія", його неправомочність тощо, підсумовували: "будь-який акт, що порушує інтереси населення Бессарабії, повинен нами розглядатися як акт, що порушує інтереси Росії в період часу, що передував проголошенню УСРР, та інтереси України в період, що настав за цим проголошенням". Щоправда, сьогодні дехто намагається відійти від цієї чіткої та бездоганної у міжнародно-правовому плані позиції.

Наголошуючи на незмінності ставлення до загарбання Бессарабії, спільна російсько-українська нота рішуче відкинула спроби юридичного маніпуляторства навколо життєво важливих проблем. "З немалим подивом, - відзначалось в демарші, - ми також

дізналися про Вашу заяву, згідно якої Вам здавалося, що ми, погодившись обговорювати питання про судноплавство на Дністрі, тим самим визнали приєднання Бессарабії до Румунії. Навпаки, в цілому ряді декларацій російсько-української делегації, офіційно прийнятих до відома..., завжди з повною і абсолютною ясністю формулювалася точка зору, що завдання конференції полягало не в проведенні кордону між обома країнами, а лише в проведенні демаркаційної лінії, рахуючись з фактичною окупацією Бессарабії румунськими військами".

Зауважимо, що гранично чітке й переконливе пояснення Г.В.Чичеріна та Х.Г.Раковського - видатних дипломатів, які не мали - цього не наважиться заперечувати ніхто - абсолютно нічого спільного із сталінізмом, варто уваги тих, хто сьогодні за суто формальними й надуманими прикметами намагається заперечити, що радянські республіки ніколи й на жодну мить не визнавали румунських загарбань, відторгнення Бессарабії. Навіть на довоєнних шкільних географічних картах державний кордон СРСР з Румунією пролягав не по Дністру, а по Пруту: територія Бессарабії подавалася частиною території всієї нашої країни, лише рідкі штрихи вказували на її тимчасову окупацію іноземною державою. Це стосується й тих географічних карт, які побачили світ після 1935 року, коли було встановлено радянсько-румунські дипломатичні відносини.

Повертаючись до початку 20-х років, відзначимо, що УСРР активно відстоювала національні інтереси населення Бессарабії та Буковини і самостійно, вступаючи у відносини з іноземними державами. В польських архівах збереглося донесення військового аташе в Константинополі. Тут передавався зміст інтерв'ю, яке дав у Анкарі голова Надзвичайного посольства України в Туреччині М.В.Фрунзе. Він рішуче наполягав на українському характері Буковини та територій Бессарабії.

Зусилля, спрямовані на припинення румунської окупації Буковини та Бессарабії, розгортались не тільки під час двосторонніх зустрічей, а й на великих міжнародних форумах. Так було навесні 1922 р. в Генуї, де відбулася перша широкомасштабна конференція представників радянських республік (від України в її роботі взяв участь Х.Г.Раковський) та держав Заходу. Відзначимо

принагідно: на конференції з ініціативи радянської делегації йшла мова про інтеграцію народного господарства нашої країни до світової економіки. Протягом всієї конференції у різних зв'язках ставилося питання про Бессарабію. Вже на початку роботи конференції Г.В.Чичерін виступив з рішучим протестом проти включення Румунії до складу підкомісії Першої (політичної) комісії конференції. Мотив - "Румунія у теперішній час окупує у насильницький спосіб Бессарабію, яка раніше була територією Росії, а тепер - України".

Коли на заключному етапі Генуезької конференції прем'єр-міністр Великобританії Д.Ллойд Джордж вніс пропозицію укласти договір, який передбачав би додержання принципу незмінності існуючих кордонів, радянська делегація діяла так, щоб не перешкодити національному визволенню західноукраїнських земель. Один з пунктів затвердженої для неї інструкції передбачав: "... всебічно використати висунуте Ллойд Джорджем питання про східні кордони Польщі та Румунії, вказуючи, що ці кордони - перешкода для встановлення миру, але робити це обережно...".

Не було відступлено ані на крок в питанні про самовизначення окупованих українських територій. Виступаючи 17 травня, Г.В.Чичерін заявив: "Повага щодо статус-кво між Україною та Румунією... зовсім не рівнозначна для Росії визнанню нинішнього територіального статус-кво Румунії і, зокрема, визнанню теперішньої окупації Бессарабії Румунією". Ця принципова лінія послідовно відстоювалась протягом усього міжвоєнного двадцятиріччя.

Віденська конференція 1924 р.

Широкого міжнародного розголосу набрав захист справедливих інтересів населення Бессарабії та Буковини на Віденській (березень-квітень 1924 р.)

зустрічі представників СРСР та Румунії. М.М.Крестинський наголосив: "Уряд СРСР, а до утворення Союзу РСР уряди РРФСР і УСРР ніколи не давали своєї згоди на приєднання Бессарабії до Румунії і розглядають окупацію Бессарабії у 1918 р. румунськими військами, що триває й донині, як насильницьке загарбання цієї області". Виходячи з прагнення демократичним шляхом розв'язати напружену ситуацію, що продовжувала існувати вже кілька років і дедалі ускладнювалася, було запропоновано провести в Бессарабії плебісцит. М.М.Литвинов охарактеризував цей крок як

"компромісну мінімальну вимогу". Вимога провести плебісцит дозволяла будь-кому зрозуміти не тільки справедливу позицію в бессарабському питанні, а й побачити шляхи її реального розв'язання. Ось головні вихідні положення, наголошені на Віденській конференції та в зв'язку з нею: "Союзний Радянський уряд підкреслює, що у бессарабському питанні віл не стоїть на точці зору історичних прав щодо Бессарабії, успадкованих ним від царського уряду". Далі - "в основу розв'язання міжнародних територіальних питань Радянський уряд кладе принцип самовизначення народів".

Так спростовувалось твердження протилежної сторони, ніби "Румунський уряд не брав жодної участі в інтервенції у внутрішні справи Радянської Росії та Радянської України". Це робилося не тільки рішуче, а й переконливо. "Перш за все, - наголошувалось у заяві на конференції, - факт окупації Бессарабії є сам по собі грубою інтервенцією. Далі, не можна інакше, ніж інтервенцією, кваліфікувати ту допомогу, яку надавала Румунія спочатку військам центральних держав, які окупували Україну, потім військам Антанти на півдні Росії та України, нарешті, після уходу цих військ - "білогвардійським урядам півдня Росії" та різного роду бандам, що, користуючись підтримкою румунських властей, спустошували територію України".

Справжнє ставлення королівської Румунії до України, її роль в житті відторгнутих українських земель Бессарабії та Буковини перевірялись не гучними деклараціями королівських дипломатів, а позицією населення окупованих територій. На цю обставину було вказано делегатам Бухаресту: "Якби Румунський уряд... думав, що переважна більшість бессарабського населення щиро вважає себе румунами і бажав входження Бессарабії до складу Румунії, Румунському уряду нема було б чого непокоїтись результатів плебісциту та ухилятись від нього".

Саме турбота про справжнє народне волевиявлення диктувала підхід радянської сторони до розв'язання спірних а Румунією проблем, - як бессарабської, так і буковинської. "Ми пропонуємо румунській делегації, - підсумовувалось у Заяві, - відмовитись від постановки нам всіляких попередніх вимог і приступити до спільного обговорення умов організації плебісциту в Бессарабії. Лише таким

чином зможе Румунський уряд звільнитись від звинувачення в тому, що він утримує Бессарабію в своїх руках так само насильницькі, і так само проти волі населення, як він робить це з населеною в більшості українськими селянами Буковиною".

Приперта до стінки неспростовними аргументами, румунська делегація грюкнула дверима.

Варто звернути пильну увагу саме на ці, наведені вище рядки в зв'язку з тим, що доводиться зустрічати досить рясні твердження, ніби аж до 1940 р. не ставилось питання про возз'єднання Буковини з Україною.

Нестерпний
окупаційний
режим

Постановка питання про Бессарабію та Буковину на Віденській конференції здобула розголос у всьому світі. Увагу широких кіл світової громадськості було привернуто до становища загарбаних

земель. З невблаганною ясністю була продемонстрована єдність внутрішньої та зовнішньої політики тодішньої Румунії, виявлено нерозривний зв'язок між жорстоким придушенням демократичних свобод, соціальних і національних прав населення та цілковитим нехтуванням цих же пріоритетів у зовнішній політиці. Попередні поодинокі повідомлення про страхіття окупації Бессарабії та Буковини, які проникали на сторінки західної преси, складались у страшну картину жорстоких переслідувань і національних утисків, в цьому плані більше відомо про становище Бессарабії. Нагадаємо тому відносно неї лише окремі оцінки, що належали особам, далеким від симпатій до України або Росії. Та перед цим одна тільки констатація в Бессарабії зберігався осадний стан. А ось факти. У 1921 р. колишній член "Сфатул-церій", що підтримав "безумовне приєднання" Бессарабії, ставши сенатором, заявив: "З моменту нашого об'єднання вся Бессарабія стогне. Від того часу там не чути пісень і танців...". На початку 1923 р. подав у відставку військовий суддя Кишинєва Рауту. Він заявив, що разом з ним багато румунських офіцерів обурені щоденними вбивствами, що відбуваються на схід від Прута. Тоді ж до бухарестського парламенту був внесений запит щодо масових вбивств. Весною 1923 р. один в головних "героїв" рішення "Сфатул-церія" Халіппа заявив на мітингу: "Режим, який панує на нинішній Бессарабії, у багато разів гірший за режим, що

був за царя. Багато з тих, хто щире бажав приєднання (Халіппа лукавив щодо "щирості". - Р.С.), інші стремлять свій погляд у бік Росії. І я боюся, що коли таке гноблення Бессарабії продовжуватиметься, ми - ті, хто приєднався першими, - опинимося першими ж і у "відокремленні". Жорстоке соціальне і національне гноблення особливо болюче пригинало долу селянство Бессарабії. Виступаючи в середині листопада 1923 р. в парламенті, депутат Бетехану закидав королівському уряду: "Ви керуєте тими ж засобами й методами, що й цар Микола II. Роздані селянам землі відібрані на користь поміщиків. Адміністрація знаходиться під (п'ятою) військової диктатури".

Таким же нестерпним було й становище Північної Буковини. Хіба що національне гноблення в цьому краю набирало ще більш зухвалих і брутальних форм. Адже йшлося не тільки про румунізацію, а й про суцільне винародовлення українців, які складали незаперечну більшість населення. Це програмне завдання колонізаторів коротко й чітко висловив сенатор Драгуческо: "Найбільшу небезпеку румунам Буковини, - писав він у книзі "Румуни", виданій у 1918 р. в Парижі, - становлять русини". Відмовляючи українцям у самому етнонімі їх нації, окупанти систематично, безжалісно й цинічно проводили політику винародовлення.

Жорстоко переслідуючи буковинців, нещадно ненавидячи все українське, шалено придушуючи щонайменші національні прояви, гнобячи землю і людей гірської країни, власті Бухаресту вдалися до неперевершеного цинізму. Згадаймо точні мазки, якими тонкий знавець життя й історії Буковини Р.В. Андріяшик описує підступну тактику румунської адміністрації щодо "українського визвольного руху:

"Румуни, лиш як прийшли, спочатку дали полегшення: навезли краму, горілки, понавигадували свят - щодень божий п'ятка і бійки. Старші, правда, сиділи тихо, а молодняк бешкетував. Хлопчиків по одному, по два перештукували, звеліли позносити зброю. Відтак прикрутили, прикрутили... Між гуцулами почався розбрат. Після перепису, - Кошута сів край ліжка і зняв красаню, блиснувши білою пілкою навколо голови. - Голова поболує, - сказав він, поправляючи пов'язку. - Після перепису тих гірняків, котрі поселилися перед самою війною, стали називати українцями. Такі

родини, як, приміром Мариничі, Петраші, Тораки, зареєстрували гуцулами, бо є села з такими назвами. А переселенці з Галичини стали русинами. Вийшло, що ріжок у ріжок живуть три народи. І між тими народами зайшли чвари, бо хто в гори дістався скорше, тому більше права... Гуцули зганяли з землі русинів, українці швиденько переписалися румунами. Боже, що діялося! І ось одного доброго дня заїхали панські інженери, розділили землю, як їм подобалося. І гуцулам, і українцям, і русинам zostалися грядки між воринням при осідку. Барон Василько загарбав вісім квадратних миль. Коли зігнали людей з верхових хуторів, то й полонини дісталися панам. І вже не утримаєш ні худобу, ні себе. Ночами буковинські гуцули втікали на Галичину. Стріляли їх на Черемоші і румуни, і поляки. які вартували кордон. Внезагаї сюди рушили галичани, бо й на тому боці панська Польща дала "солідке життя". Галичан теж стріляли і поляки, і румуни. Що й досі переходять кордон. Ото зо дві ночі тихо, а на третю - пальба, і поніс Черемош трупи на червоній хвилі. Мати господня, скільки ця ріка випила людської крові!".

Показові й вражаючі приклади щодо цього наводились у поданні "Буковинського політичного комітету", яке підписали голова комітету Іван Рудницький та секретар Семен Гудунай. Тут викладалась програма сил, які підтримували Українське громадське об'єднання "Буковинський політичний комітет" і мета Звернення - добитись "відірвання північно-західної (української) частини Буковини від Румунії і злучення її з Радянською Україною". З цією метою об'єднані в комітеті представники українських політичних угруповань звертались "До уряду СРСР" з представленням, змістом якого є з'ясування політичного, соціального та культурного життя українського населення Буковини, та з просьбою, щоб "уряд СРСР став на охороні людських прав українського населення Буковини і змагав усіма способами злучити західно-північну Буковину, як і інші українські землі, поневолені Румунією та Польщею, з Радянською Україною, спираючи своє правне домагання щодо Буковини на Лондонському договорі 1915 р. та на непохитній волі українського населення Буковини злучитись з Радянською Україною".

Весь текст звернення переконливо розкривав механізм загарбання Буковини Румунією та несправедливих хитромудрих рішень, якими західні держави оформили цей акт насильства над правом націй

на самовизначення. Тут же відзначались основні напрямки жорстокої окупаційної політики. Її детально висвітлювали додані до звернення матеріали. Окремі розділи присвячувалися політичному, вірніше сказати, поліцейському переслідуванню і національному поневоленню українського населення. Втім румунські загарбники діяли "на правовій основі". Запроваджений негайно після окупації Буковини, військовий стан продовжував існувати і в першій половині 20-х років. Під покровом осадного становища проводилась жорстока румунізація Буковини. До обігу було пущено ще одну "геніальну ідею", що мала "історично" обґрунтувати румунізацію українського населення Буковини. Українці проголошувались "румунами", які забули свою материнську мову у період перебування Буковини у складі Австро-Угорщини.

Румунізація
Буковини   Відповідно "доброзичливі" румунські власті вживали заходів, щоб ліквідувати цю "історичну втрату". Спеціальний Декрет Міністерства освіти від 24 липня 1924 р. передбачав: "Громадяни румунського походження, які втратили свою материнську мову, повинні віддавати своїх дітей лише в державні або приватні школи з румунською мовою навчання".

Як показав відомий сучасний український лінгвіст Г.Шевельов, метою закону було розділити національні меншості Румунії на такі, які мають право на національну мову (угорці, німці), і такі, які позбавляються цього права (українці). "Закон, - підсумовував він, - відкрив шлях найгіршим формам терору, включаючи несанкціоновані арешти, тортури, тілесні покарання, так само як і всевладдя страху...".

Кампанія тотальної румунізації "прекрасної слов'янки", що прикривалась "боротьбою з більшовизмом", одразу ж переросла у суцільне нищення всього українського. Почнемо з шкільництва. "Знаючи, що школа в основу національного і культурного розвою,- відзначали керівники "Буковинського політичного комітету", - взялися румуни з перших днів свого наїзду до систематичного нищення українських шкіл, почавши від народних, а скінчивши на університеті". З 168 народних шкіл, які існували у 1918 р., вже протягом перших двох років окупації 93 з 16-ма тисячами учнів та 290

класами стали румунськими. Нещадна вівісекція активно продовжувалась далі. На 1924 р. українці Буковини не мали вже "ані одної чисто української школи".

Подібно велась і румунізація українських середніх шкіл. Ось розповідь про те, як це робилося в Кіцмані: "27 січня 1919 р. арештував полковник Канчалеску увесь учительський збір у державній гімназії... з директором Бриндзаном на чолі за те, що він не погодився на перемену гімназії на румунський ліцей. По ув'язненню українських професорів і директора об'явлено будинок гімназії, який належить містові Кіцмань, власністю румунської держави і заквартировано там військо. Офіційно про знесення гімназії повідомлене занепокоєне населення аж 5 травня 1919 р. Всі протести в парламенті, ба навіть і аудієнція депутації від населення у короля не помогли нічого і в листопаді 1922 р. відкрито тут чисто румунську гімназію, хоч в цілій околиці (кіцманський і заставницький повіти) нема й одного процента румунів".

Далі румунізація проводилась з невблаганною послідовністю. З 1920 р. в повсталих українських гімназіях введено т.зв. "утрактівізм", - вони продовжували називатись українськими, але історія, географія та природничі науки викладались тут румунською мовою. Ще через кілька місяців вона стала обов'язковою мовою спілкування навіть з батьками учнів середніх шкіл. Потім ліквідовано українську державну гімназію в Вижницях, закрито перший курс української вчительської семінарії у Чернівцях. Далі об'єктом атак нищителів української освіти лишилась чернівецька українська гімназія. Спочатку власті спрямували свої зусилля на боротьбу з переповненням класів. Вони "почали в кінці не допускати українських дітей до цьої гімназії, перепалюючи майже всіх без виїмку при вступнім іспиті". Далі румунською мовою стали викладати всі предмети у 1-ому та 5-ому класах, звільнили директора - П.Клима. В 1923 р. чернівецька гімназія, так само як і вчительська семінарія, були повністю румунізовані. Така ж доля спіткала й чернівецький університет, хоч румуни становили за даними "Буковинського політичного комітету" всього 20% усіх студентів. В Кіцмані, Вижниці й Чернівцях було ліквідовано українські ремісничі школи.

Подібна ж доля спіткала майже всі освітні, студентські організації, з них вичищались професори-українці. Звільне

них же учителів направляли вглиб Румунії. "Вища культура (йшлося також про освіту. - Р.С.) національних меншостей становить небезпеку для румунської держави", - так один з ідеологів румунізації проф.Кандл обґрунтував придусення всього українського.

Румунізація всіх форм навчання, про яку щойно йшлося вище, так само як і адміністрації, судівництва, православної церкви, нещадні утиски в громадському житті й економіці, рішуче відкинення пропозиції провести плебісцит в справі державної приналежності Буковини, що у липні 1920 р. була внесена до румунського парламенту,- все це мало на меті єдине: закріпити загарбання цієї споконвічної української землі. Авереску одверто заявив делегації українського населення: "Українці не мають причин домагатися незалежних прав, бо змагають до відірвання від Румунії".

За возз'єднання з Україною

Поряд з неприхованим цинізмом, вимушене визнання одного з стовпів тодішнього румунського режиму щодо справжніх прагнень населення Північної Буковини засвідчує цілковиту обґрунтованість підсумкової заяви "Буковинського політичного комітету": "Український народ Буковини - це здебільшого малоземельне і безземельне селянство - стоїть непохитно, як один муж, на становищі відірвання українських земель від Румунії і прилучення їх до Радянської України, яка являється для нього збірницею усіх українських земель, поневолених Румунією, Польщею і Чехословаччиною".

Подібне нездоланне прагнення підкріплювалось найжорстокішим економічним гнобленням українського селянства. Пошлемося на один тільки приклад. Згідно аграрної реформи 30 липня 1921 р. була відчужена частина землі, якою володіла церква Північної Буковини. Та її розділили переважно між господарями-румунами, яких заохочували переїжджати сюди.

На 1929 р. було зруйновано українські кооперативи, які фактично перестали існувати.

Наступні роки нічого не змінили ані в політиці винародовлення українців Буковини, яку вів румунський уряд, ані у їх невщухаючій боротьбі за національне визволення і возз'єднання з Україною. В цей же період зростала нерушима духовна єдність і со-

лідарність між УРСР та українцями Буковини. Змушені покинути рідні гори, буковинці, перебуваючи на Великій Україні, знову й знову у порівняннях своїх і праці своїй поринали "над Черемош". У вірші під цією назвою найбільший буковинський поет Д.Ю.Загул журливо й віддано писав: "Товариші мої далекі / Під гнітом панської руки! / До вас, до вас мої думки, / Як у вирій лелеки". І ще у іншому вірші: "Отчизно моя дорога, / Мріє великої туги / Коли ж моя трудна нога / До тебе повернеться вдруге?". Одним із найяскравіших проявів незламного єднання української культури стало відзначення у 1927 році 40-річного ювілею письменницької діяльності славетної О.Кобилянської. Як повідомляли Президент Академії наук України; В.І.Липський, віце-президент С.О.Єфремов і неодмінний секретар А.Ю.Кримський у телеграмі, надісланій "гірській орлиці": "Спільне зібрання усіх дійсних академіків Української науки у своєму засіданні 31 жовтня одноголосно постановило надіслати своє щире привітання нашій письменниці Ользі Кобилянській в день її ювілею і побажати їй ще багато-багато літ плідної праці на славу українському письменству і цілій Україні". У привітанні народного комісара освіти М.О.Скрипника теж наголошувалася невіддільність великої буковинської письменниці від розвитку української культури, нового етапу історії України. "Зокрема треба підкреслити, - відзначав М.О.Скрипник, - що історичний перелом у житті українського народу та сучасне творення української культури на базі завойованої української державності стрів з Вашого боку співзвучні твори, які віддзеркалюють великі визвольні події, що потрясли світом".

Щиро зворушена пам'ятними знаками увага и шани, О.Кобилянська особливо раділа - "перші привіти прийшли мені з Великої України, з Радянської України". Раділа тому, що саме з неї пов'язали свої надії на майбутнє буковинці, що в ній знаходила життєву наснагу їх "гірська орлиця". "Коли працюю, - освідчувалась вона, - моя думка звернена тепер, як і здавна вже, все до тої одної великої матері, що одна - наше сонце, наше СПАСЕНІЄ, надія і сила". Велика письменниця висловлювала мрії і поривання всього свого гірського народу.

В Бессарабії українці не проживали такими ж компактними масами, як на Буковині. Тим нестерпнішим було становище із збереженням їх національної ідентичності. Тут окупаційні власті

навіть і думки не припускали про існування українського населення та його життєві потреби. Таке слід сказати в про придунайські землі, де українці становили вагомую частку (звичайно, більшість). Вони, також як і буковинські брати, у надзвичайне жорстоких умовах румунського загарбання не припиняли самовіддану боротьбу за визволення. Її найбільш драматичною сторінкою стало героїчне Татарбунарське повстання. Воно почалося в українському селі Миколаївка, розташованому неподалік від причорноморських і придунайських портів. Повстання, що вибухнуло у безпосередню відповідь на звіряче вбивство румунськими жандармами мешканця села Ткаченка, швидко поширилося майже на увесь південь Бессарабії. Та воно було також по-звірячому придушено об'єднаними силами армії, флоту та жандармерії. У прицільному гарматному вогні згорів центр повстання Татарбунари. Торжество румунських карателів висвітило перед усім світом їх справжнє обличчя. Громадськість стала на захист ув'язнених учасників і керівників повстання. Серед них були не тільки українці, але й росіяни, молдавани, болгары, представники інших національностей.

Молдавська автономна республіка в складі України

Багатонаціональний склад учасників повстання підтвердив спрямованість виступів бессарабців, які боролись проти румунських окупантів за визволення своєї рідної землі. В цій боротьбі одержували свій розвиток традиції дружби і співробітництва українців і молдаван, їх братерство. Україна в міру своїх можливостей подавала зростаючу допомогу молдавському народові. На її території систематично здійснювались заходи, спрямовані на збереження національної ідентичності молдаван. Цьому сприяв Декрет про рівноправність мов, схвалений 1 серпня 1923 р. ВУЦВК та Урядом. На лівобережжі Дністра, у Балтській та Тираспольській округах в тому ж, 1923 р. розпочалось створення перших молдавських сільських рад. Згодом вони поширились на інші місцевості України, до компактно проживали молдавани.

На початку 1924 р. Г.І.Котовський та його товариші по революційній боротьбі в Бессарабії виступили з ініціативою

створення молдавської автономної республіки в складі України. Її гаряче підтримав М.В.Фрунзе - молдавінин за національністю, який працював заступником голови українського уряду та командуючим збройними силами України в Криму. Він відзначив: "Я особисто - за, з тим, щоб Молдавська республіка була включена до складу УСРР".

Існування й розвиток молдавської національної державності у складі України у міжвоєнний період - важлива й повчальна сторінка історії, що заслуговує на окремий розгляд. Відзначимо лише поодинокі моменти.

Перший стосується обставин утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Республіки. Дехто в перегляді наших взаємовідносин зайшов настільки далеко, що звинувачує українських керівників нібито вони не квапилися виконувати рішення про створення МАРСР і Москві, до якої надходили скарги молдавських товаришів, доводилось "підправляти" Україну. Звертаючись до розгляду цього питання, одразу ж оминаємо етично-моральний бік самих дорікань, які виникають у кабінетній тиші й зручному кріслі, при м'якому світлі добре прилаштованої настільної лампи, на адресу тих, хто у важкі й голодні роки розрухи ділився всім, справді не багатим, а тому й дорожчим, що мав сам. Однак, годі з цим. Нагадаємо історичні факти й обставини.

Проблема формування окремого молдавського автономного утворення вирішувалась Україною вперше в її історії, в період бурхливого зростання національної свідомості всіх націй і народностей, які проживали в Республіці, передусім українського народу. В цих умовах практичне здійснення такого відповідального рішення, яким було формування автономії - зародку і первинної форми національної державності молдавського народу - вимагало надзвичайно ретельної підготовки й проробки, проведення великого обсягу копіткої й складної роботи. Саме таку виважену позицію зайняла Конституційна комісія при ВУЦВК, яка 13 квітня 1924 р. ухвалила: "Рішення про організацію Молдавської республіки чи області, губернії, округу чи району відкласти до того часу, коли будуть одержані всі вичерпні матеріали з даного питання". Далі. До роботи над такими матеріалами були залучені члени так званої "комісії Котовського". До неї увійшли молдавіни, що служили командирами й червоноармійцями у кавалерійському корпусі,

яким командував легендарний комбриг. Ми нагадали цю обставину, щоб наголосити: робота над створенням МАРСР велася не келейно, не самими українськими діячами, а й їх молдавськими побратимами.

Тепер про темпи. Пропозиція щодо створення молдавської автономії була обґрунтована Г.І.Котовським, П.Д.Ткаченком та їх товаришами в лютому 1924 р. Її було обговорено в Україні на найвищому рівні у перші дні квітня, вироблено конкретний план дій. 19 вересня 1924 р. міркування українського керівництва направлено до Москви. Наприкінці того ж місяця сесія виконкому Одеської губернії (саме деякі її придністровські території мали становити основну частину майбутнього державного утворення) підтримала клопотання представників молдавських трудящих про створення автономії. III сесія ВУЦВК VIII скликання на початку своєї роботи - 8 жовтня 1924 р. одностайно прийняла до розгляду питання про формування молдавської державності у складі УСРР.

11 жовтня сесія заслухала доповідь голови уряду В.Я.Чубаря. Він вніс пропозицію утворити в складі Радянської України Молдавську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку, визначити в загальному плані її кордони, які мали уточнитись змішаною комісією з представників АМРСР, Одеської та Подільської губерній. Керівник українського уряду визначив принциповий підхід до цього важливого питання. В.Я.Чубар наголосив на необхідності покласти в основу його створення максимально сприятливих умов розвитку національної державності братнього молдавського народу.

"Нам довелося, - наголошував голова уряду, - вирішувати питання про те, чи потрібно встановлювати границі нової області так, щоб в ці кордони не попали села й "райони, де населення в більшості російське чи українське? І ми прийшли до висновку, що все ж ці райони повинні бути віднесені до новостворюваної Автономної Молдавської Республіки, виходячи з тих міркувань, що необхідно молдавському народу, молдавським трудящим дати можливість встановити такі кордони своєї адміністративної одиниці, які б забезпечили нормальний економічний і культурний розвиток, щоб всі райони, які економічно зв'язані між собою, були цілком включені до меж цієї автономної республіки".

Наступного дня - після жвавого обговорення - пропозиція уряду була одногolosно схвалена сесією. День 12 жовтня 1924 р. став днем

народження Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки в складі України. Хіба 8 місяців, які минули від пропозиції про утворення молдавської національної державності до її реалізації, можна серйозно вважати довгим отроком? Хіба сьогодні, коли нагромаджено незрівнянно більше досвіду, матеріальних можливостей, подібні національні проблеми вирішуються швидше? Авжеж ні!

Братня
допомога

Справа, однак, не лише в оперативності, з якою відбулося утворення молдавської автономної республіки в складі України. Хіба щирий та благородний підхід її уряду та ВУЦВК до встановлення кордонів новонародженої автономії; готовність включити до неї - заради забезпечення економічних і культурних інтересів МАРСР - населені пункти, де молдаване не становили більшість, не був безприкладним в історії міжнаціональних відносин? До чого ж тоді розмови про опір, який нібито чинили керівні кадри України утворенню молдавської автономії, про їх неухвалювану до життєвих потреб молдавського народу? І все ж підстави для окремих дорікань на адресу уряду України існують. Але в тому разі, коли мають на увазі не пропозиції Г.І.Котовського, М.В.Фрунзе та їх товаришів, тісно зв'язаних із самим життям молдавського та українського народів, а Інші, - що виходили від очолюваної І.Дическу-Діком московської групи румунських комуністів.

Кілька років тому на позиції останньої стали окремі молдавські історики партії. Для того, щоб змінити власне становище та виставити себе найзавзятішими борцями за національні інтереси молдаван, вони зайнялися пошуками супротивників цих інтересів на Україні.

Звернемо увагу в цьому зв'язку на черговий і повчальний історичний парадокс. Група Дическу-Діка понад усе цікавилась не стільки будівництвом молдавської автономії в складі України, скільки об'єднанням автономної Республіки з Румунією, зрозумію насильницьким шляхом.

Чи не нагадує це сьогоднішню політику і дії тих, хто домагається об'єднання а Румунією, включаючи н лівобережне Подністров'я, що ніколи в минулому не було територією румунського етносу?

Звичайно ж, навряд чи тоді, майже сім десятиліть тому, безпосередні виконавці вказівок Москви й Сталіна могли передбачити, що їх участь у створенні зародка молдавської державності обереться сьогодні кривавою трагедією Придністров'я, смятінням у душах українців, які йшли на великі жертви у вкрай важкі, нестерпні для себе роки. Та ми не можемо у історичній розповіді вимірювати вчинки учасників подій минулого з позицій наших сьогоднішніх знань і досвіду, так само, як і абсолютизувати або беззастережно схвалювати ці дії. Наше завдання інше - показати мотиви, якими керувались українські учасники подій, відтворити їх історичну логіку, з'ясувати її співвідношення та зв'язок з головною темою розвідки - українськістю частини земель Бессарабії та Буковини, а також, безперечно, лівобережжя Дністра.

Втім не забуваймо й те, що в жовтні 1924 р. представники молдавського народу щиро дякували українцям. Виступаючи на сесії ВУЦВК, один з керівників молдавської автономної республіки Г.І.Старий, дякуючи за прийняте рішення, наголосив: "Я кажу, що організуючи цю невеличку молдавську Республіку, ви всі делегати мусите бути певними в тому, що ніколи не тільки наш актив, не тільки авангард молдавського пролетаріату, але і все населення від старого до дитини не захоче відриватися від братерської Української Республіки".

Перебування Молдавської АРСР в складі України зміцнило братерство наших народів, його джерелом стала постійна допомога національно-державному утворенню молдавського народу.

Продовжувалась принципова лінія на його існування у максимально сприятливих кордонах, які виходили за межі етнографічного розселення молдаван на лівобережжі Дністра. Кордони МАРСР продовжували розширюватись. Наприкінці листопада 1924 р., на пропозицій керівників молдавської автономії Президія ВУЦВК вирішила передати до складу МАРСР частину Балтської округи Одеської області з м.Балта.

Абсолютно неспроможними виявляються й твердження, нібито Україна та її уряд нехтували потреби молдавського народу вже після утворення МАРСР. Перш ніж навести деякі факти, що спростовують таке, подамо на розгляд читачеві просте логічне міркування.

Національний склад населення МАРСР у 1926 р. був таким, що уявне зневаження інтересів молдавської автономії шкодило б передусім українцям, які становили чи не половину населення автономної республіки. Адже тут проживало тоді 30,1% молдаван, 48,5% українців, 8,5% росіян, 8,58 євреїв. Решту - 4,4% - становили представники інших національностей.

Розповідь про всебічне повсякденне сприяння МАРСР - що аж ніяк не варто забувати сьогодні - почнемо з того, що в перші роки її існування понад половину бюджетних витрат автономної республіки покривали дотації уряду України, він же субсидував надзвичайні заходи в зв'язку з неврожаєми 1924-1925 рр., а також повинню 1932 року. Нагадаємо, останнє робилося тоді, коли на Україну насувався лютий голодомор. Надзвичайно важко виходячи з нього, вона, згідно а спеціальною постановою "Про господарський та культурний розвиток Молдавської АРСР", постійно нарощувала всебічну допомогу молдавському національно-державному утворенню.

Вона надходила у найважчі, скорботні для України дні. Тому, мабуть, ніхто не наважиться вимагати додаткові свідчення, які спростовують обурливі випадки щодо її ставлення до молдавського народу. І все ж, хіба можна не згадати основні напрямки розвитку молдавської автономії в складі України. Високого на той час розвитку досягла харчова промисловість МАРСР. За виробництвом плодоовочевих консервів, виноградного вина та олії маленька автономія (площа її становила 8,4 тис.км²) вийшла на чільні місця в усьому Союзі. Значного розвитку досягла деревообробна промисловість, в республіці з'явилися підприємства металообробки, машинобудування, а виробництво електроенергії за період з 1924 по 1938 рр. зросло майже у 50 разів.

Згадаємо й про культурне будівництво у МАРСР. кількість шкіл з молдавською мовою навчання зросла з 11 у 1924/25 навчальному році до 140 у передвоєнному 1939/40 р. Запрацювали вищі учбові заклади: учительський інститут в Балті, наукові установи. Кадри для молдавської автономії у своїй переважній більшості готували вузи України. Братня допомога її митців відіграла свою роль у розвитку важливих галузей молдавської культури.

Життя Молдавської АРСР у складі України безперечно впливало й на настрої населення Бессарабії. Його майбутнє значною мірою

залежало від міжнародної обстановки, від зовнішньо-політичних заходів Союзу РСР. Докладаючи активних зусиль до миру, країна виявляла окрему турботу про безпеку на західних кордонах. Коли, наприкінці 20-х рр., радянська дипломатія запропонувала достроково ввести в дію т.зв. пакт Бріана-Келлога, що передбачав відмову від війни як засобу врегулювання міжнародних конфліктів, румунська сторона вирішила використати підписання відповідного Протоколу, яке до речі відбувалося у Москві, для того, щоб домогтись визнання "приєднання" Бессарабії до Румунії. Її позицію досить влучно охарактеризував відомий французький публіцист Габріель Пері. Він писав - тодішні бухарестські правителі "ніби говорять: "Ми хочемо, щоб ви схвалили наше загарбання! Ми хочемо, щоб ви санкціонували політику терору, яку ми протягом десяти років здійснюємо в Бессарабії. Ми хочемо, щоб ви забули Татарбунари, щоб ви залишились глухими до благань голодних молдавських селян".

За національне самовизначенн Звичайно, подібні розрахунки були абсолютно відірвані від реальності.

Вітчизняна дипломатія рішуче відкинула їх. Така позиція зустріла підтримку трудящих України. Вона наочно виявилася в січні 1929 р. на мітингах, присвячених 10-річчю Хотинського повстання, які відбулися у Києві, Харкові, Миколаєві, інших містах. В бесіді з румунським делегатом, що мала місце на початку лютого 1929 року в Москві, М.М.Литвинов заявив: "Радянський Союз стоїть на позиціях плебісциту".

Ця чітка лінія, що ґрунтувалась на відстоюванні права націй на вільне самовизначення, дістала схвалення в країні. Рішуче відкидаючи такою ж мірою хитромудрі, як і безпідставні заяви щодо того, ніби підписання з Румунією Московського протоколу означає згоду нашої країни на іноземне загарбання Бессарабії, газета "Известия" відзначала: "Заява румунського міністра не може бути названа інакше як спробою введення у оману громадської думки своєї країни, рівно як і громадської думки Європи. Спроба за допомогою Московського протоколу... розв'язати питання щодо приналежності Бессарабії не може бути кваліфікована інакше як замах із негідними засобами. Ніколи, ніде і з будь-якого приводу СРСР не заявляв про свою згоду на подібне трактування Московського протоколу. Відмова

від застосування війни, звичайно, не є і не може бути відмовою від прав на окуповану Румунією територію. Якщо з цього приводу... були які-небудь ілюзії, то вони мали розсіятись після ясної заяви т. Литвинова, зробленої ним при підписанні протоколу".

В міру того як в житті Румунії виринали назовні диктаторсько-шовіністичні тенденції - особливо після повернення на королівський престол Кароля II - намагання "підловити" СРСР на будь-якому опосередкованому визнанні "приєднання" Бессарабії посилювались. В роки, коли відбувався процес активного будівництва системи колективної безпеки в Європі, Бухарест зірвав укладення пакту про ненапад з СРСР вимогами визнати окупацію Бессарабії, заперечуючи, що - оскільки між двома країнами не підтримуються офіційні відносини, договір між ними мав відзначити серйозні територіальні або інші суперечки, які продовжують існувати. Промовчати про них неможливо. "Ми добре розуміємо, - наголошував М.М.Литвинов, - що, оскільки Румунія фактично окупує Бессарабію, вона бажала б забути про існуючу суперечку і незгадку про неї витлумачити як нашу мовчазну згоду на окупацію. Ми на це погодитись не можемо". Нагадуючи про щире прагнення врегулювати відносини з Румунією, видатний дипломат підсумував: "Подальше залежить, однак, від доброї волі іншої сторони".

Саме цієї волі раз-у-раз бракувало. І все ж реальні потреби часом брали гору. Та кожного разу, коли через об'єктивну необхідність румунсько-радянські відносини покращувались, Бухарест докладав усіх зусиль, щоб "закрити бессарабське питання". Так було в зв'язку із підписанням Лондонської конвенції про визначення агресора. Останню, найбільш настирливу спробу щодо цього було здійснено в зв'язку із встановленням офіційних відносин між нашою країною та її південно-західною сусідкою. Навесні 1934 р. переговори про це вступили у остаточну стадію. Хоч з румунського боку їх вів дещо поміркований міністр закордонних справ Титулеску, хоч - і це мало ще більше значення - в Бухаресті були надзвичайно стурбовані послабленням польсько-румунського союзу в зв'язку із зближенням Варшави й Берліну, хоч встановлення радянсько-румунських відносин активно прагнув союзник Румунії - Чехословаччина, маніпуляції відносно статусу Бессарабії відчутно

не змінювалися. Титулеску продовжував домагатися визнання її "приєднання", він категорично заперечував зокрема проти відкриття радянського консульства в Кишиневі.

Хитромудрування румунської сторони На початку червня 1934 р. між нашими країнами було встановлено офіційні дипломатичні відносини. У самий переддень домовленостей Титулеску вдався до нових хитромудрувань. Та позиція М.М.Литвинова лишалась незмінною. "Із властивою йому напористістю, - занотував нарком у щоденнику, - Титулеску знову намагався вирвати у мене обіцянку, що ми не будемо піднімати ніколи бессарабське питання, і мені довелося дати йому рішучу відсіч у присутності Бенеша". Всупереч впертій тактиці румунської сторони, було одержано важливу перемогу. Незважаючи на невблаганні реалії, експансіоністи не залишали надій увічнити своє панування над загарбаними у 1918 р. землями, серед них українськими. Доказом неспроможності спроб посередньо або мовчазно визнати "приєднання" Бессарабії в результаті підписання нашою країною тих або інших угод з Румунією - так би мовити, від противного - в свідчення її впливового політичного діяча, одного з керівників національно-християнської партії А.Кузи: "Пан Титулеску 9 червня 1934 р. уклав з Росією угоду, в якій нічого не говориться про Бессарабію. Тим самим він зробив помилку, яку сам засуджував два роки тому". Титулеску та його прихильники виправдовувались - Румунія не поверне Бессарабію, адже "ніхто не залишав зайняту територію добровільно". Міністр закордонних справ намагався реабілітуватися і на практиці. Після підписання весною 1935 р. німецько-румунської торговельної угоди Бухарест виступив з пропозиціями, які носили, за визначенням М.М.Литвинова, "характер шантану". Оцінюючи їх спрямованість і можливі результати, Наркомзаксправ відзначив: "Скільки б Титулеску не крутив, він хоче домогтись формального визнання нами (відторгнення) Бессарабії, на що ми не підемо". Так було й надалі.

У взаємовідносинах з наступниками Титулеску неодмінно надавалось особливого значення підтвердженню принципової позиції щодо територій, приєднаних у 1918 р. до Румунії. 26 травня 1937 р.

в Женеві відбулась зустріч М.М.Литвинова з новим румунським міністром закордонних справ, старим дипломатом В.Антонеску. Ось характерний момент діалогу у викладі наркома: "Антонеску говорив про своє бажання укласти з нами угоду, врегулювавши питання про Бессарабію... Я відповів, що Титулеску відмінно розумів, що для угоди з нами потрібно уникати розмов про Бессарабію...".

Підведемо підсумок. Встановлення офіційних відносин було помітним кроком у забезпеченні миру на південно-західних кордонах, його принципове значення полягало ще й у тому, що, нормалізуючи дипломатичні стосунки з Румунією, наша країна ані не на йоту не відступила від своєї принципової позиції в "бессарабському питанні", зокрема від положень березневого (1918 р.) договору, який передбачав вивід румунських військ з території на схід від Прута.

Домагаючись збереження панування в Бессарабії, Титулеску ховався за аргументами на користь миру. З ним солідаризувалися найбільш войовничі анексіоністи у парламенті. Вони захоплено аплодували гаслу міністра закордонних справ: "Мир на сході, мир на Дністрі!".

Та йшлося не про мир, якого не було й не могло бути на окупованих територіях. Населення Бессарабії та Буковини продовжувало наполегливу боротьбу за самовизначення. Зусилля королівської Румунії були спрямовані на приховування справжнього становища на окупованих східних територіях, на увічнення панування над загарбаними землями.

Посилання на прагнення до миру, якими у міжвоєнні десятиліття рясніли заяви дипломатичного відомства Румунії - здебільшого лукавство. Та зрозуміти цю принципову обставину можна, лише прояснюючи характер і спрямування зовнішньої політики Бухаресту взагалі. Тому логічний вихід за рамки безпосередньої проблематики ажніяк не є зайвим. Їх справжнє підґрунтя можна повною мірою зрозуміти лише на більш широкому фоні передня другої світової війни, подій 1940 р., пов'язаних із Бессарабією та Північною Буковиною.

Передвоєнні
орієнтації
Румунії

Головним в оцінці зовнішньої політики кожної країни в питання про ставлення до агресора, який крок за кроком розпалює нову війну. Традиційним для румунської дипломатії було постійне балансування між різними блоками держав, щоб дістатись до табору переможців. Франція та Англія щедро винагородили Румунію після війни, охоче вибачивши їй Бухарестський мир з Німеччиною 1918 р. Впродовж 20-х рр. зовнішньополітичні орієнтації Бухаресту, здавалось, зміцніли. Румунія продовжувала йти у фарватері західних демократій. Та на початку 30-х рр. ситуація почала змінюватись. Розрахунки Бухаресту все більш наявно почали зв'язуватись з Німеччиною. Проберлінська орієнтація Румунії ініціювалась королем. Відповідно вже у березні 1933 р. "міністр короля" Титулеску передав німецькій місії в Бухаресті прохання про зустріч з Гітлером і таємну заяву, основні пункти якої безпосередньо стосувалися німецько-румунських взаємовідносин. В першому відзначалося: "Титулеску вважав офіційне зближення з Німеччиною бажаним і необхідним". Далі наголошувалась готовність пожертвувати заради орієнтації на Берлін традиційною близькістю з Францією. Натяк виглядав досить прозорим: "Доки немає ясності у відносинах між Німеччиною та Румунією, остання, природно, не може відірвати себе від Франції...".

Запопадливість румунської сторони дозволяла Гітлеру до часу досить зневажливо ставитись до запобігань Бухаресту. Він вимагав покінчити із "загальними фразами". Йшлося про відкрите включення Румунії у фарватер німецької політики. Переводячи Європу на рейки тотальної підготовки до війни, фюрер добре розумів психологію абсолютної більшості своїх потенціальних союзників і противників. Стосунки з Румунією не становили в цьому плані серйозних проблем. Агресивно-шовіністичне лобі всередині країни, її неухильна фашизація, постійний тиск Берліна, - все це обумовлювало швидке перетворення Румунії на гітлерівського сателіта. Воно прискіпилося після вимушеної відставки - восени 1936 р. - Титулеску, який ще намагався зберегти видиму рівновагу у стосунках між Німеччиною та іншими чинниками європейської політики.

Активність Берліна помітно зростала. Румунія приваб

лювала Німеччину і як зручний плацдарм для дальшого стрибку на Схід і Чорне море, і як резервуар нафти й хліба. "Військова акція Німеччини проти Росії та забезпечення німецького панування в басейні Чорного моря та на Україні, на думку німецького генштабу, - повідомлялось у одержаному в Бухаресті розвідувальному зведенні, - не можуть бути здійснені без повного залучення на свій бік Румунії". Це розуміла й вітчизняна дипломатія. Повноважний представник в Бухаресті М.Островський повідомляв 1 травня 1937 р. Литвинова: "німці б'ються за Румунію і будуть за неї битись".

Взаємне тяжіння прискорило переорієнтацію Румунії на Німеччину. На можна звинувачувати в тому, що відбувалося, тільки Бухарест. На кінець 30-х рр. східноєвропейські держави відчували на собі різке падіння бажаної підтримки західних демократій. Франція, наприклад, сприявши створенню зовнішньополітичного альянсу Чехословаччини, Югославії та Румунії - т.зв. Малої Антанти, - і півтора десятиріччя ревно патрунувавши їй, ладна була поступитись своїми позиціями на Сході Європи на користь Німеччини, понад те, -. зацікавити її експансією на Схід. Ще більшою байдужістю щодо народів цього регіону відзначалася політика Англії. Після того, як у Мюнхені було зраджено й віддано на поталу Чехословаччину, керівні румунські кола остаточно повірили у всемогутність Гітлера та посилили свої запобігання перед ним.

Сигнали" з Бухаресту Ще раніше з'явилися "сигнали", якими Бухарест демонстрував свою готовність до участі в збройному поході на Схід. Ними стали збройні провокації на Дністрі. 10 червня 1937 р. пострілом з правого берега Дністра було вбито жителя села Кушери Молдавської АРСР Родіона Урсула. Того ж дня було поранено прикордонника Кам'янець-Подільського загону Яшпортова. Рішуче протестуючи проти визивних збройних провокацій, повноважний представник у Бухаресті М.Островський звертав увагу на їх кричущу зухвалість та навмисність.

Провокації та прикордонні інциденти не припинялись. Восени 1938 р. в Дністровському лимані були піддані кулеметному обстрілу сторожові катери. Перелік можна було б продовжити.

Ідейну близькість та готовність Бухаресту наслідувати

нацистські зразки демонстрували расистські заходи румунської адміністрації, зокрема щодо євреїв. 6 січня 1908 р. румунський прем'єр, лідер націонал-християнської партії Гога в бесіді з повпредом СРСР в Бухаресті зупинився на основних напрямках внутрішньої політики уряду, головним чином, намагаючись обґрунтувати антисемітизм урядових заходів. Знайомлячись із сказаним першою особою румунської адміністрації, не можна не помітити виразне слідування зразкам расистської політики Гітлера. "Гога стверджує, - повідомлялось в донесенні, - що в країні є щонайменше 500 тис. румунських громадян (читайте: євреїв), які на це не мають права навіть за нормами мирних договорів, і новий міністр закордонних справ з цього приводу виступить з широким юридичним експозе в Женеві". Таких громадян Гога називає "плинними громадянами". Всі ці переселенці, хоч і є румунськими громадянами, але права на це не мають, і уряд проводить перевірку, щоб відновити справедливість". Така "справедливість" знаменувала собою початок загального наступу на права національностей, що населяли Румунію. Найбільш жорстоким він мав бути в Бессарабії та на Буковині. Про це тоді ж одверто говорив Гога. Після викладу антисемітських заходів, він заявив: "Другим міроприємством буде румунізація міських поселень знову приєднаних областей і відповідна зміна адміністративного закону".

Расистські тенденції Бухаресту помітили в усьому світі. Британський міністр закордонних справ Іден висловив занепокоєння розвитком "румунських подій". Американський дослідник П.Стоян писав з цього приводу: "У 1938 р. були вироблені жорстокі антиєврейські закони". Тут автор посилався і на декрет Кароля II, який карав шлюби між румунами та євреями тюрмою (строк ув'язнення до 5 років), звертаючи увагу на те, що монарх "вигнав євреїв з армії, цивільної адміністрації та правлінь акціонерних товариств".

Одну з головних принад у спробах спокусити Німеччину стали відігравати природні багатства та географічне розташування Румунії. В першому випадку йшлося про мобілізацію народногосподарського потенціалу на потребу воєнним цілям нацизму. В другому - про використання найважливішої водної артерії Європи й чорноморського узбережжя.

Реалізацією першого напрямку стали кабальні німецько-румунські економічні угоди, що важким тягарем душили й населення загарбаних Бессарабії та Північної Буковини. Масштаби експорту до Німеччини стрімко зростали. У 1937 р. вони збільшилися порівняно з попереднім роком у півтора рази, а у 1938 р. - ще на третину. Організатори й знавці німецької економіки визнавали, що потік сировини з Південно-Східної Європи, зокрема з Румунії, становив одну з неодмінних умов швидкого розвитку військово-промислового комплексу рейху.

Пристаюючи власну економіку до потреб агресора, Румунія розраховувала на винагороду.

Об'єкт агресії
Україна Німецько-румунське співробітництво стало одним з напрямків підготовки збройного нападу на Схід, нашу країну. "Бек, - відзначав М.М.Литвинов, - ще в 1934 році в Москві говорив мені, що Німеччина обере Румунію плацдармом для нападу на Україну...".

Занепокоєння посилювалося тим, що той самий Бек, який кількома роками раніше повідомив наркома про плани німецько-румунського походу на Україну, весною 1937 р. відвідав Бухарест для оформлення польсько-румунського воєнного союзу. Підписана начальниками генштабів військова конвенція була таємною і ретельно оберігалася від стороннього ока. Однак основні положення домовленостей невдовзі стали відомими.

Визначалися розміри військових контингентів, які мали брати участь у збройному поході. Польща виставляла 350-тисячне військо, Румунія - 250-тисячне. В разі його "успішного завершення" - не пізніше чотиримісячного терміну загарбані землі розподілялися між "договірними сторонами". Територія на південь від лінії Вінниця - Київ - р.Десна, включаючи Одесу, діставалася Румунії. "Порівняно невеликий" шмат української території, що відводився Польщі, "компенсувався" її придбаннями в Білорусії, Прибалтиці й Росії.

Головним контрагентом Румунії (так само як і Польщі) у наступній загарбницькій війні була фашистська Німеччина.

Наприкінці вересня 1938 р. король, якого бомбардував зверненнями майбутній фашистський диктатор І. Антонеску, вирішив

перейти до рішучих кроків. Німецький посланник в Бухаресті Фабриціус був повідомлений про бажання монарха "встановити з Німеччиною відносини більш тісні, ніж дотепер". Демарш зрозуміли. Він зводився, як оповів Фабриціус, до "попереднього зондування питання про те, чи маємо ми намір і до яких меж подавати Румунії допомогу проти Радянської Росії", йшлося про "межі підтримки" приєднання Бессарабії та Буковини, а також планів дальших загарбань українських земель. Ще через пару тижнів ідея виразного зв'язку румунських акцій із зовнішньополітичними замірами Гітлера виринула у пресі. Майбутній керівник румунської дипломатії Г.Гафенку на шпальтах власної газети "Тимпул" одверто закликав орієнтуватись на сили, які ставили своїм завданням "територіальні зміни" в Європі. "У Німеччини є плани, - констатував він, запитуючи далі. - Чи мають їх інші країни?". Прозоре розумування супроводжувалось енергійним висновком: "якщо інші держави не мають планів, то нам необхідно крокувати разом з Німеччиною".

В березні 1939 р. Німеччина офіційно дістала надійні важелі контролю над економікою Румунії. На її території створювались "вільні зони", спільно з Берліном розроблявся "економічний план" для тих галузей румунського народного господарства, швидкого розвитку яких потребувала військова машина Німеччини, йшлося в першу чергу про гірничовидобувну та нафтову промисловість, сільське господарство. Вищі бонзи фашистської економіки вважали укладену угоду важливим кроком на шляху утвердження панування в Центральній та Південно-східній Європі. Х.Вольтат, який від імені Німеччини 23 березня підписав у Бухаресті договір, доповідав Герінгу: його значення полягає в тому, що "всі країни Південно-Східної Європи побачать, хто володіє справді панівною, такою, що спирається на економічні фактори, позицією на Дунаї".

Відкрите спілкування Румунії а Німеччиною, яка на всіх парах йшла до розв'язання агресії, викликало зростаюче занепокоєння. 29 березня М.М.Литвинов запропонував румунському представнику Н.Діану більш детально розповісти про зміст укладеної в Бухаресті угоди. Посланнику було заявлено: "він повинен розуміти, що ми не можемо не цікавитись взаємовідносинами Румунії з агресивною Німеччиною". І далі: "Ми не могли б поставитись байдуже,

коли б агресивна країна оволоділа Румунією та опорними пунктами поблизу нашого кордону або в чорноморських портах...".

Бухарест не обмежувався слухняним підігруванням агресору. Він спокушав Німеччину запопадливою готовністю взяти активну участь у завойовницькому поході. Оперуючи, здавалось, невідпорною принадою, правляча верхівка Румунії сподівалась одержати від Німеччини новітню зброю, зміцнюючи цим самим свої позиції всередині країни та за її межами. Румунія розраховувала й на більше - на підтримку Гітлера в реалізації планів дальших територіальних "придбань" на схід від Дністра. Йшлося про землі України.

Заклики до "спільного крокування" з Німеччиною супроводжувалися зростанням агресивних апетитів. Вже наприкінці листопаду 1938 р. прем'єр-міністр Крісті прилюдно виявив "зацікавленість" землями на лівобережжі Дністра. Не слід вважати, що голова уряду висловлював подібні домагання лише для того, щоб заохотити румунських анексіоністів. Він розпочинав в такий спосіб і торг з Берліном, який також шукав союзників для майбутнього походу на Схід.

Претензії на українські землі висловлювались у різний спосіб. Про таємну військову конвенцію з Польщею йшлося вище, іншим каналом була преса. Ще одним, мабуть, найважливішим - стали безпосередні запобігання перед нацистськими керівниками. Ними особисто займався король. 24 листопада 1938 р. він таємно відвідав Гітлера в Берхтесгадені. Погоджувались загальні напрямки співробітництва. Йшлося й про підтримку Бухареста в "бессарабському питанні". Другого дня Кароль II наніс візит Герінгу, відбулись й зустрічі з іншими керівниками рейху. В ході переговорів король цікавився німецькими планами розв'язання "української проблеми". Візит монарха, який фактично правив країною, визначив тісне співробітництво з Німеччиною напередодні і в часи війни, що насувалася.

Водночас Гітлер не побажав конкретизувати власні плани. Неможливість ознайомитися із справжніми нацистськими проектами перекроювання України пояснює певну стурбованість Бухаресту, чергові спроби дістати підтримку з боку Польщі та узгодити взаємні претензії. Наприкінці того ж листопада 1938 р. міністр закордонних справ П.Петреску-Комнен запросив польського посла Р.Рачинського.

Обговорювалось питання про переділ України. Представника Варшави ознайомили з "концепцією" Кароля П. Крім включення до Польщі та Румунії нових українських земель король виступив із звичною та бажаною для Варшави ідеєю створення "державності", до якої увійшли б окремі українські землі. Та намагання на схилі 30-их років реанімувати проекти Пілсудського виглядали більш ілюзорно, ніж у 1920 р. Це досить одверто визнав Комнен, посилаючись на зростання національної свідомості українського народу, його боротьби за возз'єднання. Міністр зазначав: здійснення "українського проекту" викличе "заворушення у Східній Малопольщі (Галичині. - Р.С.), Північній Буковині...". Однак, ці "ускладнення", як врешті і перспектива війни проти великої країни на Сході, не лякали бравого міністра, Польща й Румунія разом, говорив він, становлять "могутній блок майже з 60 млн. населення", "така сила могла б піти на активні дії".

Війна набли-
жається

Годі й казати, польський дипломат радо підтримав "українські плани" румунського міністра. "Безперечно, - заявляв він далі, - далекосяжні перетворення на території сучасних Рад можливі, і чим скоріше Польща й Румунія узгодять свої позиції й тактику в цьому питанні, тим більше вони зможуть зробити для того, щоб спрямувати накреслений розвиток по лінії власних сталих і життєвих інтересів". І цей промовистий факт, і інші, що мали місце протягом усього міжвоєнного періоду, не лишають жодних сумнівів: війна, яку Румунія була готова розпочати в гітлерівській тіні, мала принести їй нові українські землі. Вона, як і агресивні польські кола, прагнули не тільки повернутися у часи міжнародного розбою 1918-1920 рр., а й скористатись новим, щоб збільшити "приєднане" в минулому за рахунок загарбання українських земель на лівобережжі Дністра.

З таким далеким від миролюбства зовнішньополітичним багажем вступала Румунія в 1939 р. - рік початку другої світової війни. У самий переддень цієї трагічної події Бухарест продовжував лити воду на млин агресора. Румунські політики робили все, щоб внести свою лепту у зрив радянсько-англо-французьких переговорів, успіх яких

міг зупинити плани Гітлера. Доказів цьому багато. Пошлемося лише на заяву дипломатичного представника Бухаресту в Лондоні, який дорікав британському міністру закордонних справ Галіфаксу, це західні держави "надто упадають біля росіян". Водночас, наприкінці серпня 1939 р. міністр закордонних справ Румунії Г.Гафенку заявив німецькому послу, що "хоче йти рука об руку з Німеччиною в російському питанні". І така заява не була звичайною дипломатичною люб'язністю. Вона підкріплювалась практичними діями.

Влітку 1939 р. на всю потужність запрацював румунський резервуар нафти. Кароль II зобов'язався перед німецьким військовим аташе особисто контролювати відправку нафтопродуктів до Німеччини. 1 вересня, в день, коли Гітлер кинув свої армії на недавнього ліпшого союзника Румунії, з Бухаресту спеціально доповідали, що протягом попередніх двох місяців до Німеччини було додатково поставлено нафти на 8 млн. марок.

Початок війни, військові перемоги Німеччини - попри окремі нарочиті зовнішні маневри - посилювали орієнтацію Румунії на агресора. Вона прагнула прискіпити воєнні дії на Сході. Це робилося двома основними способами - по-перше, безпосередніми апеляціями і заохоченням Берліна і, по-друге, власними алармістськими претензіями, звернутими за Дністер. 16 вересня, обіцяючи бажане для Німеччини врегулювання економічних і фінансових проблем, Гафенку відзначав: обидві держави мають "спільні інтереси... в гирлі Дунаю". Він наголошував на "політичному значенні", якого набирало в умовах війни економічне співробітництво між Берліном та Бухарестом. 21 вересня 1939 р. Гафенку знову висловив - на цей раз німецькому послу - сподівання румунського уряду, що Німеччина діятиме, виходячи "з своїх великих інтересів, зв'язаних з нашими східними кордонами, з німецьким населенням Бессарабії та з гирлом Дунаю", гітлерівського посла запевнювали: в цьому районі "Інтереси Румунії повністю відповідають німецьким інтересам".

Подібні запобігання Румунії, відгомін яких час від часу з'являвся на сторінках преси, зростання агресивних замірів Німеччини викликали зростаюче занепокоєння радянської дипломатії. Перша її реакція полягала в тому, що румунській стороні було доведено

відданість мирному розв'язанню "бессарабської проблеми" і одночасно - рішучість протидіяти німецькій експансії. Було заявлено зокрема, наша країна ніколи не погодиться на оволодіння Німеччиною причорноморськими територіями.

Провокації румунських керівників і воячини вже самі по собі становили зростаючу загрозу для України; В міру наближення походу гітлерівських армій за Сан небезпека ставала все реальнішою.

Підходимо до події, яка багато в чому визначила обстановку на південно-західному кордоні від початку другої світової війни аж до червня 1940 р., коли Бессарабія та Буковина були звільнені від румунського панування. Ця подія тією або іншою мірою впливала на розвиток тодішніх радянсько-румунських відносин, а сьогодні широко використовується для упереджених тлумачень сучасних українсько-румунських відносин, йдеться про радянсько-німецький договір про ненапад від 23 серпня 1939 р. 1 таємний протокол до нього.

Радянсько-німецький договір від 23 серпня 1939 р.

Згадані документи, відомі що й як угода Ріббентроп-Молотов, набули через піввіку після їх підписання небаченого розголосу, мабуть унікального у всій хитромудрій і, водночас, багатій на що завгодно, історії міжнародних відносин. Чесну й мужню, хоч і не вичерпну оцінку, ці суперечливі та складні документи дістали у Висновках Комісії з політичної та правової оцінки договору, створеної З'їздом народних депутатів СРСР. Вони обнародувані 23 грудня 1989 р. Здається, й досі до цього, затвердженого З'їздом документу, підходять однобічно. Його намагаються довільно трактувати, безапеляційно твердячи, ніби з висновків Комісії випливав "незаконність" повернення Бессарабії та входження Буковини до складу України. Іноді вимагають навіть проголосити незаконним самий договір.

Одразу ж відзначимо: Комісія вважала інакше. Не змішуючи грішне з праведним, вона чітко розрізнила договір і таємний протокол до нього. "Сам по собі договір, з юридичного погляду, - зазначено у доповіді голови Комісії О.МЯковлева, - не виходив за рамки прийнятих у той час угод, не порушував внутрішнього законодавства та міжнародних зобов'язань СРСР". Принциповим є й

висновок, що, згідно із загальноприйнятими нормами міжнародного права, всі німецько-радянські угоди, які існували на 22 червня 1941 р., втратили будь-який сенс і значення з першої хвилини збройного нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз. Отже з юридичного боку сьогоднішні посилання на нього у визначенні кордонів позбавлені будь-якого змісту.

Сучасна Європа базується на інших засадах, що відповідають новому світові, діаметрально протилежному жорстоким і невблаганним реаліям кінця 30 - початку 40 рр. Його збудували ті, хто розгромив фашизм у роки другої світової війни, його створили воєнне та наступні покоління, прагнучи забезпечити мирний розвиток такого багатого на військові конфлікти європейського континенту та й світу в цілому, ті, хто назавжди відкинув спроби вирішення подібних конфліктів за допомогою зброї, будь-яку можливість придушення національних аспірацій народів. "Що стосується післявоєнної Європи, - наголошено у висновках Комісії, - то будувалась вона на міжнародно-правових нормах, які мають інші витoki, - що відбито перш за все у Статуті ООН і Заключному акті загальноєвропейської наради 1975 р. Інша справа - таємний протокол, який додавався до укладеного 23 серпня 1939 р. Договору. В даному випадку не має жодного значення обставина, що таємні протоколи були звичайною нормою дипломатії міжвоєнного періоду, що частина з них спрямовувалась проти нашої країни. Підписання протоколу суперечило зобов'язанням "Декрета про мир", воно було аморальним, а в юридичному плані - протиправним.

Заявляючи про це чітко й однозначно, не можемо водночас ігнорувати відповідь на запитання про те, яким же був зв'язок між Таємним протоколом і подіями 1940 р., що вирвали Бессарабію та Північну Буковину з румунського панування. Звернемось до тексту самого документу. В пункті 3 Протоколу значилося: "Стосовно Південно-східної Європи Радянська сторона вказала на свою заінтересованість в Бессарабії, Німецька сторона ясно заявила про повну політичну незацікавленість в цих територіях".

На перший погляд, маємо доказ тісного зв'язку між Таємним протоколом і визволенням Бессарабії від Румунії. Та його конкретний авалів дає підстави твердити, що записане таємно було

в боку радянської сторони лише підтвердженням її відкритої, відомої всьому світові послідовної позиції, спрямованої проти румунського загарбання Бессарабії, на повернення прутсько-дністровського межиріччя. Позиції, якої наша країна незмінно дотримувалася, починаючи від перших місяців 1918 р., тобто моменту збройного вторгнення румунських військ у Бессарабію. в свою чергу, держава, яка - ніде правди діти - визначала становище в Європі і становила головну загрозу народам нашої країни, визнала незаконність загарбання Бессарабії, правомірність радянської позиції в цьому питанні. Вирішальний вплив Німеччини на головні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики Румунії надав такому визнанню реальної ваги. Одночасно слід рішуче заперечити твердження, ніби Бессарабія була мало не "подарована" СРСР па переговорах в Москві 23 серпня 1939 р. Дійсність виглядав інакшою. Відомий дослідник третього рейху У.Шіпер, наводячи текст таємного протоколу, наприклад, спеціально додав, що, змушена погодитись з вимогою про визнання заінтересованості СРСР в Бессарабії, німецька сторона пішла на "поступку, про яку Ріббентроп згодом дуже шкодував".

А ось пояснення, які останній спеціально направив фюрерові: "Під час розмежування сфер інтересів у Східній Європі, коли мова зайшла про Південно-Східну Європу, Ради підкреслили свою заінтересованість в Бессарабії. В зв'язку з цим я зробив усну заяву про нашу незаінтересованість в бессарабському питанні. Однак через тодішню невизначеність німецько-російських відносин, з чим ми повинні були заради обережності рахуватися, я вирішив не визнавати російських претензій на Бессарабію відкрито, у письмовій формі і обрав для протоколу формулювання загального характеру...". Рейхсміністр лукавством захищався від гніву рейхсканцлера. Якщо ж Ріббентроп змушений був вдатись до чистісінької брехні, нібито німецька сторона визнавала заінтересованість радянської сторони лише усно, ажніяк не письмово, то це свідчить тільки про крайній ступінь збентеження й побоювання керівника фашистської дипломатії, про її небажання "кривдити" свого вірного румунського союзника, про її занепокоєність зміцненням позицій свого суперника-партнера. Нарешті - і це важливіше - про крайню роздратованість самого фюрера.

Звідси ясно, саме Німеччина намагалась зберегти в таємниці свою нову позицію в "бессарабському питанні". Берлін не бажав оприлюднювати, що він відступив від підтримки заохочуваної і експлуатованої ним Румунії на користь країни, на яку збирався напасти. Що ж до радянської сторони, то вона, здається, не мала підстав заперечувати проти визнання її позиції щодо Бессарабії, яка не змінювалась з 1918 р.

Слухняний
союзник
Гітлера

В дослідницькій літературі, в опублікованих документах наведено дані, які свідчать про домовленість між Ріббентропом і Молотовим згодувались у зарубіжних столицях, Бухаресті зокрема. Але ображене румунське керівництво залишилось слухняним союзником Гітлера. Єдине, в чому воно насмілилось відійти від ревної орієнтації на Берлін, це активізація спілкування з іншою агресивною фашистською державою - Італією, яка виявляла зростаючий інтерес до Балкан. Гафенку прагнув союзу з Римом, заявляючи, що Румунія "захищатиме не тільки Бессарабію", а й інші балканські країни. Водночас Бухарест обіцяв певні поступки Угорщині в Трансільванії, надто Болгарії в Південній Добруджі.

Головна ж напрямна зовнішньої політики лишилась незмінною. Втаємничені у зміст і спрямування агресивних планів Німеччини, румунські керівники достеменно знали про короткотривалість мирного флірту Гітлера на Сході. Самі німці запевнювали своїх союзників в тому, що невдовзі розпочнеться спільний похід на Схід. Бажаючи тримати їх напоготові, вони всіляко заохочували підготовку Бухаресту до війни.

Румунія всіма засобами прагнула запевнити свого старшого партнера в тому, що піде з ним до кінця, "гідно виконає" його завдання у майбутній війні. Іноді, щоправда, з'являлись і завуальовані дорікання на адресу Берліна. Румунські керівники демонстрували занепокоєність намірами СРСР будь-що визволити Бессарабію, заявляючи про свою тверду рішучість воювати за "приєднану територію". У цьому зв'язку Гафенку й Фабриціус обмінювались наприкінці грудня 1939 р. красномовними заявами.

Посол заявив, що в Німеччині завжди розглядали прилучення Бессарабії як "дунайський дар". У відповідь румунська сторона послуговувалася аргументом, подібним до того, яким - згадаймо! - ще в 1919 р. оперував І.Братіану, апелюючи до держав-переможниць на Паризькій мирній конференції. В Бухаресті наприкінці грудня 1939 р. заявили, що румунські війська у 1918 р. вступили на територію Бессарабії лише під тиском Німеччини. Що ж, і в цьому випадку визнавалося насильницьке загарбання Бессарабії, розкривався механізм його здійснення. Деякі суперечності в деталях навряд чи мають суттєве значення.

В цей час остаточно закріплюється роль Румунії як нафтового резервуару Німеччини. На початку 1940 р. румунські зобов'язання порівняно з угодою 1938 р. зростають удвічі. В середині січня 1940 р. було створено генеральний комісаріат нафти, який під машкарою розвитку вітчизняного нафтовидобутку обслуговував потреби воєнної економіки фашистської Німеччини. Наприкінці березня прем'єр-міністр Г.Татареску обіцяє щороку постачати Німеччині вже 9,5 млн.т. Насправді ж поставки нафти сягали 130 тис.т. щомісяця.

Економічне співробітництво з Німеччиною набирало все більш не вигідного для Румунії характеру. В грудні 1939 р. за особистим розпорядженням Кароля II в країні на 15% підвищується курс німецької марки. Фабриціуса повідомили, що це зроблено "з політичних міркувань".

Нагнітання обстановки на кордоні та всередині країни

Широко розгортається провокаційна пропагандистська кампанія, покликана увічнити румунське панування в Бессарабії. На різдво 1939 р. прем'єр Г.Татареску (його попередник Калінеску був убитий напередодні) разом з вищими чинами армії здійснив спеціальну поїздку вздовж Дністра. Так само провокаційними були й його заяви про те, що територія на схід від Прута залишиться "навіки румунською", "що потреби й запити Бессарабії" є першочерговими для уряду, йшлося, звичайно, не про справжні інтереси населення, не про, скажімо, відновлення українських та російських шкіл на окупованих землях рік тому повністю позакриваних на всій території між Прутом

і Дністром, йшлося про нагнітання тут військового психозу. Малися не увазі плани запросити німецькі війська до Бессарабії, будівництво тут за допомогою Берліну військових укріплень, про концентрацію в Бессарабії - так само як і на Буковині - нових румунських військових з'єднань.

Щоправда, в Чернівцях румунські власті спробували додержуватись більш "гнучкої лінії". Вони намагались приступити до співробітництва з національними українськими організаціями Буковини. Та після жорстокостей більш як двадцятирічного панування подібні запобігання результатів не дали.

З тим більшим завзяттям окупаційна влада прагнула зміцнити свої позиції в Бессарабії. Невдовзі до Кишинева завітав сам король Виступаючи 7 січня 1940 р., він не обмежився сповненими погроз заявами, що Бессарабія назавжди залишиться румунською. Агресивний сенс промови виявився й у твердженні, нібито Одеса - одвічно румунське місто. Одночасно з цими відкрито визивними провокаційними акціями керівники Румунії закликали німців прискорити загарбницький похід на Схід, виявляли запопадливу готовність взяти участь в новій війні - як всюди і завжди - силами одягнутого в солдатські шинелі народу. Небаченого галасу така кампанія досягає на початку 1940 р. в зв'язку із бучним святкуванням 22-ої річниці "приєднання" прутсько-дністровського межиріччя та Північної Буковини до Румунії. Її реальне спрямування найкраще передавав звичний акомпанемент - посилення репресивних поліцейських заходів, жорстоке придушення визвольних настроїв населення.

Водночас активізувались провокації воячини на кордоні. Інциденти йшли хвилями. Вони почастишали у самий переддень розв'язування Гітлером другої світової війни. На початку серпня 1939 року, наприклад, румунські літаки чи не щодня залітали на територію України. Після того як війна розпочалася, напруження на демаркаційній лінії, що проходила по Дністру, зросло. Коли ж настав 1940 р., румунські власті розгорнули майже відкриту підготовку до війни на Сході. Ось кілька витягів з документів: "Обстріли румунами прикордонників, жителів і території Союзу РСР ведуться систематично і носять, безсумнівно, навмисний характер". В цьому поданні відзначалось - лише за три перших місяці 1940 р. "мали

місце 25 випадків обстрілу прикордонників, жителів 1 території СРСР румунами...". і

Чому прикордонне керівництво звернулось до зовнішньополітичного відомства? Провокування інцидентів, виявляється, стало проявом не тільки злих почуттів румунської воячини до населення України та його охоронців. Воно мало й виразний міжнародно-правовий аспект. Найбільше інцидентів було організовано командиром румунського сектору охорони № 4 майором Іонеску. Як повідомляли українські прикордонники, він зривав спроби нормальним шляхом розв'язати інциденти, "Іонеску вперто намагається нав'язати нашому представникові явно наперед неприйнятне визначення, за яким р. Дністер йменується "державним кордоном". Не домігшись своєї мети в напружених дипломатичних переговорах 20-30 рр., румунська сторона тапер прагнула скористатись війною, щоб збройними методами домогтись бодай "місцевого визнання" демаркаційної лінії Дністра - східним державним кордоном Румунії.

Та головні намагання формально закріпити "приєднання" Бессарабії та Буковини пов'язувались із гітлерівською агресією на Схід. Румунія активно готувалась до безпосередньої участі в цьому завойовницькому поході. Ось витяг із звіту командування прикордонних військ України за період з 1 січня по 10 травня 1940 року: "Обстановка на кордоні з Угорщиною і особливо демаркації з Румунією з кожним днем ускладнюється посиленою підготовкою останніх до війни проти СРСР. У названих країнах постійно проводиться мобілізація людських та матеріальних ресурсів, йде зосередження в прикордонній з нами смузі великих військових гарнізонів. Широко розгорнуто будівництво військових об'єктів, закладаються міни на мостах і шляхах. Почастішали випадки провокаційних дій румунської прикордонної охорони щодо наших прикордонних нарядів. Помічається посилення в придністровській смузі на території Румунії політичного гноблення, поліцейського й прикордонного режиму. Зниження життєвого рівня збільшує зростання незадоволення серед населення. Продовжують мати місце втечі населення на територію СРСР".

Відзначалась, зокрема, активна участь у провокаціях на Дністрі румунських солдатів. Протягом згаданого періоду було затримано 133 армійських чинів. Військові приготування набирали

загального й всеохоплюючого розмаху. Остаточне оформлення вогнища агресії, яке безпосередньо загрожувало Україні, становило тим більшу небезпеку, що велося фактично за начерком і участю фашистської Німеччини. Попередження, передані невідомим на адресу радянського посла в Німеччині, розповідали про два варіанти майбутньої війни. Обидва передбачали з'єднання загарбницьких армій в районі Києва. Південна група вторгнення базувалась в Румунії. Її армії діяли "з району Буковини з напрямку ріки Тетерів" – в першому випадку. Відзначався і другий варіант - "Південне просування - як і у першому випадку - з Румунії".

Немає особливих сумнівів, що активна роль, яка відводилась Румунії, - наслідок діяльних запобігань її керівництва, яке рвалось до походу на Схід.

Наприкінці травня 1940 р. підписано кабальний "нафтовий пакт" з Німеччиною. 10 червня німецька армія розпочала вторгнення в Бельгію, Голландію та Францію. Бухарест відреагував із справді блискавичною швидкістю. 11 червня був сформований новий склад уряду Г.Татареску. Портфель міністра закордонних справ було надано І.Джигурту, тісно зв'язаному з гітлерівцями. Пошлемося на впливову "Нью-Йорк геральд трибюн". "Пронацист, - відзначила вона, - обіймав міністерство закордонних справ в Румунії". Так забезпечувалось слухняне слідування Бухаресту в фарватері агресора. Румунські правлячі кола висловлювали незадоволення укладенням дипломатичних відносин між нашою країною та Югославією, певним покращенням радянсько-болгарських та радянсько-турецьких відносин.

20 червня 1940 р. прем'єр-міністр особисто передав німецькому послу ноту. Відзначимо два моменти чергового подання Гітлеру. Прагнення, по-перше, посилаючись на "геополітичні умови", затіснити співробітництво з Німеччиною в рамках "нового європейського порядку"; по-друге, переконати Берлін в тому, що належить забезпечити існування сильної Румунії, яка б виконала "свою роль захисника Дністра й гирла Дунаю". Нарочита дипломатична мова була неспроможна приховати чергове лукавство. Насправді йшлося про розрахунки одержати зброю та військову допомогу від Німеччини, про форсування вступу Румунії у загарбницьку війну. Ставало яснішим, що демаркаційна лінія Дністру дедалі слабшою

перестрою на шляху агресора, що за рікою ведеться активна підготовка до збройного нападу.

Дипломатія
добивається мирного
розв'язання конфлікту

В цих умовах продовжувалась незмінна принципова лінія у взаємовідносинах з Румунією. Виступаючи 29 березня 1940 р. на сесії Верховної ради СРСР, голова уряду відзначив: "У нас немає пакту про ненапад і Румунією. Це пояснюється наявністю невирішеного спірного питання, питання про Бессарабію, загарбання якої Румунією Радянський Союз ніколи не визнавав, хоча 3 ніколи не ставив питання про повернення Бессарабії військовим шляхом. Тому немає жодних підстав до будь-якого погіршення і радянсько-румунських відносин". Звичайно, сьогодні, після того, як стали відомими деталі, пов'язані з угодою Ріббентроп-Молотов, дехто поставить наведені слова під сумнів. Та емоційне забарвлення не повинно перешкоджати ретельному аналізу кожного конкретного випадку, враховуючи реалії тодішньої епохи, ажнік не вдаючись до так популярної сьогодні модернізації.

І ще одне. Розповідь, яка чекатиме нас тепер, містить згадки про осіб, що принесли немало лиха українському народові. У переддень війни вони - Сталін і Молотов - очолювали радянське керівництво. Історію не можна змінити, не обрати й інших, крім тих, що колись жили, дійових осіб минулого. Вони були такими, якими були. І те, що деякі з них, залишивши по собі в цілому безперечно злий слід, в окремих випадках - попри всю схильність до старого й бруталного - поступали у відповідності з потребами часу, пояснюється не їх вкарбованими в історію особистими якостями, а її реаліями, дією більш могутніх, нездоланих сил. Стосовно подій, пов'язаних із визволенням Бессарабії та Буковини у 1940 р., йдеться, передусім про незламну волю українського народу до возз'єднання, непереборність його багатотисячових прагнень.

По-різному можна трактувати сьогодні безпосередні дипломатичні акції радянської сторони, але не можна не констатувати, що вони спрямовувались на мирне розв'язання проблеми. Натомість керівництво Румунії активно продовжувало підготовку до загарбницької війни. В цих умовах 23 серпня 1940 р. відбулася зустріч

голови Раднаркому В.М.Молотова з німецьким послом в Москві Ф.В.Шуленбургом. Останній так передав позицію радянської сторони: "Розв'язання бессарабського питання не терпить дальших зволікань. Радянський уряд все ще намагається розв'язати питання мирним шляхом, але він мав намір застосувати силу, якщо румунський уряд відмовиться від мирної угоди. Радянські претензії поширюються і на Буковину, де проживає мирне населення.

Як виправдання Молотов заявив, що хоч минуло чимало часу з дня його промови у Верховній Раді (29 березня 1940 р. - Р.С.), Румунія нічого не зробила для розв'язання бессарабського питання. Тому щось потрібно зробити".

Німецька сторона була заскочена. "Я сказав Молотову, що таке рішення в для мене несподіваним, і я вважав, що радянський уряд наполягатиме на своїх претензіях, які ми не оспоруємо, але не здійснюватиме самостійних дій для їх реалізації". Шуленбург недвозначно заявив далі, що "зовнішньополітичні труднощі Румунії... серйозно порушують німецькі інтереси". Він "попросив не вживати будь-яких рішучих кроків, доки німецький уряд не виробить певну позицію щодо намірів радянського уряду".

Зрозумілі спроби німецької дипломатії перешкодити невідкладному розв'язанню давньої бессарабської проблеми були блоковані. Погодившись передати уряду прохання Шуленбурга, Молотов "при цьому виразно підкреслив, що питання вкрай термінове". Далі було висловлено сподівання, "що Німеччина не перешкоджатиме проведенню радянської акції та підтримає її". Заради об'єктивності нагадаємо деталі розмови між Молотовим і Шуленбургом, що, здається, не мають безпосереднього стосунку до головної теми - обіцянки зробити "все можливе для охорони німецьких інтересів у Румунії". З свого боку Шуленбург звернув увагу патронів "на велику кількість етнічних німців ("фольксдойче"), які проживають в Бессарабії та на Буковині...". Радянська сторона вдалася й до кроку, який певною мірою повинен був "зв'язати" Німеччину і поставити її в становище, коли б виключався відкритий опір вимозі визволити Бессарабію та Буковину від румунського панування, йшлося про звичний метод періоду 1939-1941 рр. - Заяву ТАРС, де проголошувалася відсутність розходжень між Москвою та Берліном. Ніде правди

діти - в загальному плані вона була вигідна Німеччині. "Однак, - звертав увагу Шуленбург, - очевидний і дальній приціл повідомлення: підкреслювання німецько-радянської солідарності - підготовка до розв'язання бессарабської проблеми".

Вирішивши, що настав час для того, щоб покінчити з румунським пануванням на Бессарабії та Буковині, Москва діяла жорстко, у відповідності з суворими реаліями тодішньої немилосердної епохи. Німеччина змушена була скоритись нав'язаним нею самою правилам гри. Вона розуміла, що пов'язана по руках і ногах власною загарбницькою політикою та експансіоністськими проектами, Румунія не насмілиться опонувати Берліну, від якого залежало здійснення цих далекосяжних планів. Та німецькі керівники сприймали те, що відбувалося, як глибоку образу, були пригнічені тим, що "престиж" нацистської дипломатії не відповідав поширюваному гітлерівцями іміджу. Та найбільше занепокоєння пояснювалось бажанням здійснити збройний напад на Схід, зокрема на Україну з найвигідніших, висунутих якомога далі вперед рубежів.

Роздратування Гітлера перебігом подій і викликало до життя меморандум Ріббентропа, адресований фюреру. Вище відзначено хитрування, за допомогою яких міністр намагався пом'якшити гнів Гітлера. Проте в надісланих назавтра, 25 червня 1940 р. безумовно - після "розбору" в рейхсканцелярії - інструкціях послу в Москві Шуленбургу Ріббентроп підтвердив серпневі (1939 р.) домовленості. Він пропонував послу в Москві відвідати Молотова і повідомити його про чотири пункти німецької позиції.

Перший з них: "Німеччина залишається вірною московським угодам. Тому вона не виявляє інтересу до бессарабського питання". Тут в дусі рекомендацій самого Шуленбурга - зацікавленість долею німців, що мешкали в межиріччі, можливе "переселення цих "фольксдойче" на взірць етнічних німців Волині". У пункті 4 йшлося про надії на мирний шлях розв'язання бессарабської проблеми. Третій пункт проголошував наявність "дуже важливих інтересів Німеччини" в інших районах Румунії.

Боротьба за
визволення
Буковини

Оскільки він йшов за другим, де викладалась позиція щодо Буковини, то ставало ясным, що й відносно цієї території радянсько-німецькі розходження могли бути, на даному етапі, подолані. В дальших інтенсивних, хоч і швидкоплинних, радянсько-німецьких контактах проблема Буковини зайняла справді чільне місце. Простежимо її детальніше. В пункті другому інструкції Ріббентропа помітно різницю між ставленням Німеччини до вимог у питанні про Бессарабію, з одного боку, та про Буковину, - з іншого. Позиція Берліну викладалась так: "Претензії радянського уряду щодо Буковини - дещо інше". Далі підкреслювались особливі інтереси Німеччини в Буковині. "Буковина була територією австрійської корони і густо населена німцями. Доля цих етнічних німців також надзвичайно непокоїть Німеччину".

Німецький посол був прийнятий вдруге того ж дня. повідомляючи в Берлін про згоду радянської сторони з поставленими в пунктах 1, 3 і 4 побажаннями, Шуленбург окремо зупинився на обміні думок в питанні про Буковину: "Я вказав Молотову, що відмова Рад від Буковини, яка ніколи не належала навіть царській Росії, мала б істотно сприяти мирному розв'язанню. Молотов заперечив, заявивши, що Буковина є останньою, якої ще не вистачає, частиною єдиної України і що ґрунтуючись на цій обставині, радянський уряд надає важливості розв'язанню цього питання одночасно з бессарабським. Тим не менш у мене створилось враження, що Молотов не відкинув повністю можливість радянської відмови від Буковини в ході переговорів з Румунією".

Та німецький посол надто оптимістично оцінив ситуацію. Це засвідчила наступна зустріч. "Молотов, - доповідав Шуленбург 26 червня, - викликав мене сьогодні і заявив, що радянський уряд, ґрунтуючись на його (Молотова) бесіді зі мною, вирішив обмежити свої претензії північною частиною Буковини з містом Чернівці. Як вважає радянська сторона, кордон повинен проходити від найпівденнішої точки радянської Західної України біля гори Кніатяса на схід вздовж річки Сучава і потім на північ від Герця па Пруті, внаслідок чого Радянський Союз отримає безпосередній залізничний

зв'язок з Бессарабією через Чернівці до Лемберга (Львова). Молотов додав, що радянський уряд очікує, що Німеччина підтримав ці радянські вимоги".

Переговори в Москві стали вирішальними в дипломатичній боротьбі за Бессарабію та Буковину. Адже ключ до позиції Бухаресту був у руках його тодішнього німецького покровителя, який ажніяк не прагнув силового врегулювання румунсько-радянських відносин. Відповідно, одразу ж після одержання чергової телеграми від Шуленбурга, в якій повідомлялось про зустріч Молотова з румунським посланником і передачу останньому радянських вимог про негайне звільнення Бессарабії та Північної Буковини, Ріббентроп відреагував оперативно й визначено. З особистого поїзду він зателефонував до столичної резиденції міністерства закордонних справ. Вимагалось одразу ж "відкритим текстом по телефону" зобов'язати посланника в Бухаресті Фабриціуса негайно передати румунському уряду рекомендацію прийняти радянські вимоги.

Змушені погодитись щодо майбутнього Буковини, німецькі корівники та дипломати не могли приховати своєї розгубленості та незадоволення. Деяко пізніше, 11 липня 1940 р. Шуленбург доповідав статс-секретарю Вайцзекеру про настрої дипломатичного корпусу в Москві, якими тішився він сам і які мали підсластити пілюлю керівникам берлінського зовнішньополітичного відомства. "Стосовно дій, вжитих проти Румунії, - повідомляв він, - то тут загальний подив викликало те, що Радянський Союз вимагав також і північну частину Буковини. З жодними заявами стосовно претензій на цю територію Ради раніше не виступали. Як відомо, радянський уряд виправдовує свої вимога тим, що на Буковині проживає українське населення". Варта уваги й заключна версія досвідченого німецького дипломата: "Я не могу позбутись відчуття, що натхненниками й авторами вимог про передачу Північної Буковини були українські кола в Кремлі".

Різде невдоволення розв'язанням буковинської проблеми довго не міг приховати і сам фюрер. Він не стримався від дорікань на адресу радянської сторони під час візиту Молотова до Берліна наприкінці 1940 р. Доводи, які висувалися і німецькими дипломатами, і особисто Гітлером, звучали однаково; порушено домовленості, зафіксовані таємним протоколом до угоди 23 серпня 1939 р.

Подібні докори - свідчення, бодай, від противного, не користь того, що возз'єднання Буковини з Україною у 1940 р. не передбачалося таємним протоколом до угоди 23 серпня 1939 р. Отже, будь-які юридичні підстави для перегляду акту возз'єднання відсутні.

Немає таких підстав і стосовно ліквідації румунського панування в Бессарабії. Сказане щойно ані на йоту не розходиться з рішенням "Про політичну і правову оцінку радянсько-німецького договору про ненапад від 1939 року", ухваленим другим З'їздом народних депутатів СРСР. Пункт 7 постанови засуджує підписання "таємного додаткового протоколу", визнаючи досягнуті домовленості "юридично неспроможними і недійсними з моменту їх підписання". Роз'яснюючи цей вердикт, З'їзд пояснив: "Протоколи не створювали нової правової бази для взаємовідносин Радянського Союзу з третіми країнами, але були використані Сталіним та його оточенням для пред'явлення ультиматумів та силового тиску на інші держави у порушення взятих перед ними правових зобов'язань". Але як ми мали змогу переконатися - з самого початку 1918 р. радянська сторона не тільки не визнавала загарбання Бессарабії Румунією, а й послідовно відмовлялася включати в будь-який правовий акт, починаючи від офіційного міждержавного договору, і кінчаючи протоколами, які укладали між собою прикордонники обох сторін, положення про те, що Дністер є сталим державним кордоном, а не тимчасовою демаркаційною лінією.

Що ж до вердикту про моральне засудження червневих (1940 р.) змін в становищі Бессарабії та Північної Буковини, то його можна виносити тільки після співставлення "моральної травми" 1940 р. із двадцятидвохрічними стражданнями, заподіяними Румунією населенню приєднаних насильницькі в 1918 р. територій. Не слід забувати й про найголовніше, визначальне - багатовікову національно-визвольну боротьбу українського народу. До сказаного слід додати: визволення окупованих Румунією територій відбулося все ж мирним шляхом.

Вище було відзначено існування в тодішньому румунському керівництві намірів оволодіти українськими територіями на схід від Дністра разом з Одесою.

По розв'язанню довготривалих болючих територіальних питань радянська сторона прагнула зміцнити мирні засади взаємовідносин з Румунією. Про таке було рішуче заявлено новому її послу Г.Гафенку. Справа не обмежувалась заявами. Було докладено всіх зусиль, щоб евакуювати з Бессарабії та Північної Буковини до Румуни всіх тих, хто бажав цього. Таких на середину грудня 1940 р. нараховувалось близько 220 тисяч чоловік. За відповідною угодою Держбанк СРСР передав Румунському національному банку викуплені на визволених територіях леї. Та румунські керівники бажали війни.

Їх прагнення виникли не - як дехто намагається довести - після визволення Бессарабії та Буковини, а далеко раніш. Від насильницького - всупереч бажанням населення - загарбання цих територій, через постійні пошуки покровителів, які допомогли б увічнити окупацію; від настирливих дипломатичних хитросплетінь, що перетворили б демаркаційну лінію між Румунією та Україною на державний кордон - до спілки з Гітлером та плекання експансіоністських планів щодо українських земель на схід від Дністра і неодмінної участі в агресії фашизму проти народів нашої країни, - такою була незмінна напрямна зовнішньої політики Бухаресту. Останній мирний для України рік став роком гарячкової підготовки Румунії до участі в німецькому нападі.

Румунія заперечує підготовку до нової агресії

Вона пов'язана з діяльністю прем'єр-міністра І.Антонеску. На цей час до країни повною ходю прибувають німецькі війська, остаточно закріплюючи підкорення

Румунії Гітлеру. У листопаді 1940 р. Антонеску підписує в Берліні протокол щодо офіційного приєднання до троїстого союзу Німеччини, Італії та Японії. Тоді ж він особисто запевняє фюрера, що Бухарест "йтиме поруч з державами осі до завоювання перемоги". Генерала Кейтеля генерал Антонеску спокушав могутністю румунської армії. Він заявив, що дві його дивізії "легко" прорвуть фронт і пройдуть до Києва. Намагаючись стати найдовіренішим східноєвропейським союзником Гітлера. Румунія вустами Антонеску домогалась (крім земель на Сході) встановлення спільного кордону з Німеччиною. У самий переддень війни Гітлер 11 червня 1941 р. знову зустрівся з Антонеску.

Узгоджувались останні деталі агресії. В обмін на зобов'язання поставити під контроль всі наявні людські, матеріальні і військові ресурси Румунії, Гітлер пообіцяв повернути їй не тільки Бессарабію та Буковину, а й приєднати до "Великої Румунії" землі між Дністром і Дніпром разом з Одесою.

Фашистський диктатор дотримав слова. 19 серпня 1914 р. було досягнуто офіційної домовленості про румунське володарювання на нових українських землях. Та це свідчило не тільки про "джентльменство" фюрера. Воно містило заохочення до більш активної участі Бухареста у війні на Сході. Вирішивши, що за її швидким закінченням Німеччина повинна буде кинути всі свої головні сили на Англію, Гітлер сподівався за допомогою румунських союзників утримати загарбання на Сході, на Україні зокрема.

Між усним та письмовим поділом українських земель, яким займався Гітлер та Антонеску, пролягла крива межа 22 червня 1941 року, коли німецькі війська перейшли Сан. Готова до нападу румунська армія кілька днів не поспішала розпочинати вторгнення в Бессарабію та Буковину. Надаючи свою територію та аеродроми для артобстрілів Бессарабії та Буковини, для бомбардувальних польотів німецької авіації на Україну, Румунія ке оголошувала війки, до якої так ретельно готувалася. Ці звичні з часів початку століття "очікування" не були тривалими. Проте радянська сторона намагалася використати їх для спроб утримати Румунію від згубної для її народу війни. Посланник у Москві Г.Гафенку стримав заяву, в якій розкривався справний зміст спілкування Бухаресту з Гітлером, наголошувалося на тому, що "після розв'язання питання про Бессарабію... немає жодних претензій щодо Румунії... було лише бажання мати з Румунією добрі відносини". Наприкінці ноти відзначалося: "хоч Румунія і не наважилась одверто оголосити війну Радянському Союзу і заявити чого вона хоче від СРСР, Румунія бере участь в розбійницькій війні...".

Протягом липня румунські й німецькі війська окупували Бессарабію та Буковину, в серпні пішли далі на Україну. Невдовзі під владою Румунії опинилася десята частина українських земель.

"Трансністрія" В часи показної дружби радянського й румунського керівництва фактично не велося мови, про дії румунських спільників Гітлера на загарбаних ними нових українських землях. Між тим Румунії - за угоду з німецькими властями, підписаною 30 серпня 1941 р. у Тирасполі - передавався контроль над всією Одеською, південною частиною Вінницької та західною частиною Миколаївської областей. Розташовані за Дністром (молдавська назва ріки - Ністру) ці землі були об'єднані з колишньою територією Молдавської АРСР, одержавши загальну назву "Трансністрія". Досі її майже трирічне існування оповите мовчанкою, практично не опрацьовано багатющі архіви адміністрації Трансністрії, у загальних курсах історії обмежувались формальною згадкою про неї. Звернемося по факти до "Нарисів історії України", виданих істориками діаспори А.Жуковським та О.Субтельним. "Під румунами знаходилась українська територія, яка охоплювала приблизно 60 тисяч км² (Буковина 5,5 тисяч, українська Бессарабія - 14,5 тисяч, Трансністрія - 40 тисяч км²) з 3,5 мільйонами населення... Окупувавши українські землі, румунський уряд запровадив тут військово-поліцейський терор, колоніальну й економічну експлуатацію та систематичну румунізацію".

Остання здійснювалась у всіх губернаторствах, запроваджених на загарбаних землях (Бессарабія, Буковина, "Трансністрія"). "У кожному губернаторстві діяв директорат румунізації, завданням якого було змінювати назви українських місцевостей, українські прізвища, забороняти українську мову в школі, адміністрації, церкві. Його завданням було також виселення українців і заселення української території румунськими колоністами".

Особливий режим було встановлено на щойно приєднаних до Румунії задністровських українських землях. "Трансністрію, відзначають А.Жуковський та О.Субтельний, - румуни трактували як колонію, територію для економічної експлуатації, доводячи її до економічної розрухи. Це була й територія для заслання небажаних національностей: українців, росіян, циганів і перш за все євреїв, для яких Задністров'я стало не лише засланням, а й концентраційним табором (з Буковини й Бессарабії до Трансністрії було перевезено

101 405 євреїв)". Додамо: тут проводилось і масове фізичне знищення євреїв.

І хоч румунські наїзники не вдавались до злочинних катувань та хижацького грабування населення й території у тих же масштабах, що й гітлерівці, народ України і тут зазнавав найжорстокіших репресій. Боротьба за визволення "Трансністрії", за остаточну ліквідацію іноземної окупації Бессарабії та Буковини стала повсюдною.

Війне ще раз і в особливо нестерпній формі з'ясувала суть іноземного поневолення українських земель. Звитяга народу не тільки покінчила з окупантами, а й привела до здійснення одвічних прагнень українського народу, до возз'єднання всіх його етнічних територій. В 1945 р. за договором з Чехословаччиною до складу України увійшло Закарпаття - остання значна українська земля.

Завершився багатомісячний процес, що виявився одним з найвизначальніших факторів усієї історії українського народу. Неоціненне значення цього вікопомного акту для сучасного та майбутнього України.

Він далеко вийшов за рамки - надзвичайно важливого самого по собі - територіального згуртування й об'єднання нації. Він ознаменував їх правове та міжнароднополітичне закріплення, бодай у рамках перебування у величезній унітарній державі. Але й не це стало головною напрямною процесу повноправного відродження української нації, пов'язаного із возз'єднанням. Співжиття всієї нації в межах єдиної етнічної території стає могутнім фактором її інтенсивної внутрішньої консолідації: попри будь-які перешкоди розірвані віками частини народу досягають національної єдності, різнобарвлюючи її, збагачуючи специфікою споконвічного розвитку окремих земель. Тут містився і неповторний внесок українців "мальовничої слов'янки" - Буковини і українського населення придунайських степів.

Співжиття всієї нації в межах однієї національної держави, навіть з вкрай обмеженою суверенністю, як це було протягом перших повоєнних десятиліть, тим не менш стало вирішальним кроком у майбутнє України. Довгождане, виплекане, вимріяне багатьма століттями самовідданої боротьби проти іноземного гноблення, вірністю

материнській мові, рідній культурі, правічним звичаям, національній ідентичності, державній ідеї, возз'єднання внесло якісні зміни в усі напрями життя українського народу. Головні, притаманні тисячолітній його історії риси буття й розвитку тепер дістали неможливого раніше потужного імпульсу. Це особливо позначилося на мало помітному ззовні для переважної більшості спостерігачів процесі неухильного зростання національної свідомості. Вона неухильно кристалізувалася, сягаючи вищих щаблів, охоплюючи нових прихильників, згуртовуючи спільними нерозривними Інтересами й завданнями, віками розділені українські етнічні території. Не можна не відзначити й те, що процес становлення сучасної національної самосвідомості набирал особливого розмаху серед тих гілок українського народу, які щойно визволилися від чужоземного ярма. Таке більше стосувалося, зокрема, українців Буковини і менше - Бессарабії. Та рішучий шлях їх розвитку як невід'ємної частини одного з найбільших за чисельністю європейських народів став необоротним.

Україна прагне
добросусідства

Возз'єднана Україна стала членом міжнародної спільноти. І, можливо, головне тут полягало навіть не в таких зовнішніх ознаках як, скажімо, високий статус члена-засновника Організації Об'єднаних Націй та помітна участь в її роботі.

Вихід возз'єднаної України на міжнародну арену сприяв дальшому розвитку процесу національної свідомості як на території тисячолітнього проживання етносу, так і в діаспорах, невпинно прокладав місток єдності між всіма його відлами.

Зовнішньополітичний зміст возз'єднання України, нарешті ставав фактором миру і стабільності, передусім у взаємовідносинах з країнами Східної та Центральної Європи. Було усунуто будь-які підстави для територіальних претензій і чвар. Ця першорядна обставина визначала розвиток взаємин із західними сусідами України, зокрема з новою Румунією. Відкинувши будь-які почуття помсти й реваншу, Україна на ділі виявила щире прагнення дружби й добросусідства щодо свого південно-західного партнера. Прагнучи підтримати багатостраждальний румунський народ, повноважна

делегатія України виступила на його захист на Паризькій мирній конференції 1946 р. по мирному врегулюванню в Європі. Вона запропонувала визнати Румунію, народ якої після виходу Червоної Армії на Прут повалив фашистський режим і зі зброєю в руках включився у воєнні дії проти гітлерівських військ, співвоюючою країною. Західні держави не погодились на цей гуманний акт. І все ж вдалося зробити немало для захисту національних інтересів Румунії.

Відзначаючи благородне ставлення до життєвих потреб сусідньої країни, до створення необхідних стартових відносин для подолання минулої відсталості і майбутнього розквіту Румунії, змушені згадати про те, що керівні кола Бухаресту не займали адекватної позиції щодо українців, які продовжували жити за Прутом. В котрий раз про гірке у вітчизняній науці - вона змушена була обходити мовчанкою справжнє становище української меншості в сусідній країні. І знову ми повинні звернутись до праці історика діаспори. О.Субтельний у дослідженні "Україна. Історія" свідчить: "Українці в Румунії, яких налічується близько 70 тис, порівняно з іншими українцями Східної Європи перебувають, напевно в найгіршому соціально-економічному та національному становищі. Розкидані по таких районах, як Південна Буковина, Добруджа, Марамарош, Банат, вони не мають зв'язків між собою, а також з українцями в СРСР та на Заході. Здебільшого це селяни-бідняки. Оскільки ж Румунія є однією з найбільших країн Східної Європи, перспективи поліпшення українцями свого соціально-економічного становища досить незначні.

Ситуацію істотно погіршує дискримінаційна політика бухарестського уряду. Аж до 1947 р. він взагалі відмовлявся визнати за українцями право на національне існування. Ситуація дещо виправилася протягом порівняно ліберального періоду 1948-1953 рр. коли було дозволено відкриття сільських україномовних шкіл. Їх виникло близько 120, де навчалися 10 тис. учнів. У Бухарестському університеті почало функціонувати відділення української мови та літератури. Однак з наступом реакції у 1964 р. (у березні 1965 р. настала "ера Чаушеску". - Р.С.) уряд поступово ліквідував більшість здобутків попереднього періоду. Нині українська меншість у країні не має жодної громадської

організації".

Та повернемося до міждержавних українсько-румунських відносин. Підписаний учасниками антигітлерівської коаліції мирний договір з Румунією скріплено й офіційними представниками України. Він визначає державний кордон нашої сусідки: на північному сході від р. Серет до р. Прут і далі на схід по цій річці. Нові тенденції в світовій політиці, паростки яких поволі прокладали шлях і в часи конфронтації, зміцніли у "застійні" роки міжнародного розвитку. Позначений ними Хельсинський процес від свого початку об'єднав європейські країни, Сполучені Штати й Канаду на ґрунті визнання непорушності міждержавних кордонів.

Україна, рішуче вступивши на шлях повної суверенності, вперше в історії розв'язує національні завдання, які стоять перед об'єднаними в єдиній державі всіма гілками українського народу, представниками всіх етносів, що віддавна населяють її територію. Реалії сьогодення не дозволяють ставити питання про включення до складу незалежної української держави всіх її історичних та етнічних територій. В цих умовах непреложною стає істина: Україна може існувати як справді вільна і демократична країна лише тоді, коли вона забезпечуватиме недоторканість своїх існуючих кордонів, миру й дружби з своїми сусідами.

**ВІЧНОЖИВИ ГІЛКИ УКРАЇНИ:
ПІВНІЧНА БУКОВИНА И ПІВДЕННА БЕССЛАБІЯ**

З М І С Т	Стор.
Доводиться стверджувати загальновідоме	1
історичні міфи чи політична безвідповідальність	2
Невикорінні відмітини слов'янства і українства	4
"Берлядська Січ"	8
Стародавня Україна на Дунаї	10
Чи жили українці на Буковині?	12
Українсько-молдавські взаємовпливи	17
Науковці вчора, сьогодні і позавчора	18
Сторінки вікового братерства	20
Нова хвиля українських поселень	25
У спільній праці	30
Міжнародне тло подій	33
Буковина в іноземному ярмі	37
Перша світова війна	41
Бессарабія входить у 1917 рік	44
Підготовка Інтервенції	46
Німецька агресія проти України й загарбання Бессарабії	49
Громадянська війна та окупаційний режим у Бессарабії	52
Буковина - плацдарм дальшої агресії на західноукраїнських землях	56
Дипломатична боротьба	62
За мирне розв'язання	64
Україна в переговорах з Румунією	66
"Бессарабський протокол" і міжнародне право	68
У перші повоєнні роки	69
Віденська конференція 1924 р.	72
Нестерпний окупаційний режим	74
Румунізація Буковини	77
За возз'єднання з Україною	79
Молдавська автономна республіка в складі України	81
Братня допомога	84

За національне самовизначення	87
Хитромудрування румунської сторони	89
Передвоєнні орієнтації Румунії	91
"Сигнали" з Бухареста	92
Об'єкт агресії - Україна	94
Війна наближається	97
Радянсько-німецький договір від 23 серпня 1939 р.	99
Слухняний союзник Гітлера	102
Нагнітання обстановки на кордоні та всередині країни	103
Дипломатія добивається мирного розв'язання конфлікту	107
Боротьба за визволення Буковини	110
Румунія завершує підготовку до нової агресії	113
"Трансністрія"	115
Україна прагне добросусідства	117